

**Житомирський державний університет
імені Івана Франка**

**КОМПЕТЕНТІСНІ ЗАСАДИ
ПІДГОТОВКИ ТВОРЧИХ
МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ У
ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ
ЗАСОБАМИ ЦИФРОВИХ
ТЕХНОЛОГІЙ**

Монографія

ТОМ 2

**Житомир
Вид-во «Рута»
2025**

УДК 378.14.032

К 63

Рекомендовано до друку Вченою радою Житомирського державного університету імені Івана Франка (протокол № 13 від 27. 06. 2025 р.)

Рецензенти:

Заблоцька О.С., доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри "Технології медичної діагностики та лікування. Громадське здоров'я" Житомирського медичного інституту Житомирської обласної ради;

Климова К.Я., доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри іноземних мов Житомирського національного агроекологічного університету;

Пастовенський О.В., доктор педагогічних наук, завідувач кафедри суспільно-гуманітарних дисциплін КЗ "Житомирський ОППО" Житомирської обласної ради;

К 63 Компетентнісні засади підготовки творчих майбутніх фахівців у закладах вищої освіти засобами цифрових технологій: монографія [Бахмутова Л.М., Ковальчук В.А., Мірошніченко О.А., Павленко В.В., Смайлова Т.У.] / за ред. О.А.Дубасенюк. У 2-х томах. Т. 2. Житомир: Вид-во «Рута», 2025. 228 с.

ISBN 78-617-581-676-6

У колективній монографії представлено компетентнісні засади підготовки творчих майбутніх фахівців у закладах вищої освіти засобами цифрових технологій. Проаналізовано процеси цифрової трансформації освіти в умовах Нової української школи. Обґрунтовано педагогічні умови організації дистанційного навчання у професійній підготовці майбутніх учителів. Розглянуто психолого-педагогічну підготовку фахівців у контексті роботи з учасниками освітнього процесу з особливими потребами.

Монографію адресовано широкому загалу освітян, науковцям, викладачам, аспірантам, студентам закладів вищої освіти.

УДК 378.14.032

ISBN 78-617-581-676-6

© Колектив авторів, 2025

© ПП «Рута», 2025

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 5. ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ ОСВІТИ В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ	5
5.1. Специфіка використання цифрових технологій і цифрових інструментів в освітньому середовищі початкової школи	5
5.1.1. Різновиди ІКТ та їх використання у початковій школі: історичний аспект.....	25
5.1.2. Методи онлайн-навчання	42
5.1.3. Переваги та недоліки використання цифрових технологій і цифрових інструментів в освітньому середовищі початкової школи	50
5.2. Розробка творчих завдань та шляхи їх запровадження в освітній процес	60
5.2.1. Використання цифрових технологій і цифрових інструментів для розвитку мовлення	66
5.2.2. Використання цифрових технологій і цифрових інструментів для розвитку читання.....	71
5.2.3. Активні форми методичної роботи в закладах загальної середньої освіти.....	72
Висновки.....	85
 РОЗДІЛ 6. ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ	87
6.1. Організація і функціонування дистанційного навчання як педагогічна проблема.....	87
6.2. Зарубіжний досвід організації дистанційного навчання	97
6.3. Особливості використання сучасних технологій дистанційного навчання у закладах вищої освіти на прикладі вивчення педагогічних дисциплін.....	106
Висновки.....	124
Додатки.....	126

РОЗДІЛ 7. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ У КОНТЕКСТІ РОБОТИ З УЧАСНИКАМИ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ.....	130
7.1. Понятійна сутність та теоретико-методологічне підґрунтя створення інклюзивного середовища сучасності.....	130
7.2. Розвиток інклюзивної освіти в Україні як умова соціалізації дітей з особливими освітніми потребами: компетентнісний підхід	140
7.3. Міжнародний досвід організації інклюзивної освіти на прикладі Польщі.....	150
7.4. Формування гуманістичної спрямованості й емпатії у здобувачів вищої освіти педагогічних спеціальностей.....	162
7.5. Питання, відповіді та рекомендації психолога щодо інтеграції учасників бойових дій та ветеранів у соціально- професійне середовище з використанням цифрових технологій ...	185
Висновки.....	206
 ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	208
СПИСОК ДЖЕРЕЛ.....	218
ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ	227

РОЗДІЛ. 5. ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ ОСВІТИ В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

5.1. СПЕЦИФІКА ВИКОРИСТАННЯ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ І ЦИФРОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Сьогодні людство ввійшло у якісно новий етап свого розвитку – епоху формування глобального суспільства знань. Ключовим чинником структурних змін у суспільстві є інформатизація – процес проникнення ІКТ, комп'ютерної техніки та телекомунікацій у всі сфери людської діяльності. Суспільство знань має бути комфортним суспільством для всіх його мешканців – від новонародженого до пенсіонера, включаючи осіб з обмеженими можливостями та особливими потребами.

Застарілі методики викладання, відсутність стандартів цифрової компетентності, відповідної системи підвищення кваліфікації з питань цифровізації освіти для педагогічних працівників на різних рівнях освіти та для різних закладів освіти, а також низька доступність цифрових технологій для всіх учасників освітнього процесу, особливо у віддалених територіях країни призвели до низького рівня цифрової компетентності освітян в усіх сегментах державної системи освіти¹.

Використання цифрових технологій і цифрових інструментів у сучасній освіті – це найважливіший напрямок розвитку учнів та вчителів в інформаційній та технічній сферах, тому що в цих умовах, якщо говорити про учнів, вони розвивають свої навички шляхом уміння адаптуватися у сучасних реаліях (тобто уміти користуватися сучасними гаджетами та технологіями), уміння самостійно шукати інформацію та саморозвиватися, аналізувати та узагальнювати отриману інформацію, а також створювати творчі проєкти.

¹ Биков В.Ю. Мобільний простір і мобільно орієнтоване середовище Інтернет-користувача: особливості модельного подання та освітнього застосування. *Інформаційні технології в освіті*. 2013. №17. С. 9–37.

Перед системою освіти стоїть завдання – створення відкритого, демократичного, технологічно насиченого, педагогічно наповненого освітнього середовища, де вчителі, учні та громада є суб'єктами спілкування, навчання та професійної діяльності.

Зазначені орієнтири окреслені у низці нормативних документів, зокрема, Законі України «Про освіту», Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (2013), Концепції Нової української школи, Концепції розвитку педагогічної освіти (2018), Законі України «Про Національну програму інформатизації» (1998), Законі України «Про Концепцію Національної програми інформатизації». Ці нормативні документи окреслюють основні завдання, цілі та напрями розвитку інформаційного суспільства в Україні, наголошують на сприянні широкого використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) кожною людиною, спрямовують на забезпечення комп'ютерної та інформаційної грамотності населення шляхом створення системи освіти, орієнтованої на новітні ІКТ, розвитку національної інформаційної інфраструктури для формування всебічно розвинених громадян демократичного суспільства.

Актуальність полягає в тому, що сучасне суспільство неможливо уявити без творчо обдарованих особистостей, здатних застосовувати свої знання на практиці. Основним завданням системи освіти є створення сприятливого освітнього середовища для формування пізнавального інтересу учнів початкової школи засобами цифрових технологій і цифрових інструментів.

Сучасного учня нової української школи необхідно озброїти універсальними навчальними засобами, якими він зможе скористатися при самостійному навчанні, при розв'язанні нових навчальних завдань індивідуально. Різноманітність організаційних форм забезпечить зростання творчого потенціалу учнів, пізнавальних мотивів, допоможе учневі навчитися взаємодіяти з однолітками і дорослими в пізнавальній діяльності.

Сучасна педагогічна наука пріоритетним напрямком нових освітніх стандартів визначає гуманістичний підхід в організації процесу навчання. Провідним принципом гуманістичної моделі навчального процесу є розвиток особистості школяра. Ступінь розвитку учня вимірюється і оцінюється здатністю самостійно

здобувати нові знання і використовувати їх у навчальній та практичній діяльності.

Цифрова компетентність – це одна з пріоритетних компетентностей, без якої неможливо уявити ефективну роботу сучасного вчителя. В умовах карантину саме цифрові технології дають змогу не зупиняти навчання, а безпечно продовжувати його дистанційно.

Вчитель має формувати пізнавальний інтерес учнів, надихати їх, домагатися, щоб вони не лише розуміли, чого від них хочуть, а й приймали позицію педагога, погоджувалися з ним або висловлювали протилежну думку, могли самостійно висувати ідеї, відстоювати свою думку та виступати повноправними партнерами щодо спілкування.

Питання використання засобів інформаційних технологій у процесі професійної підготовки знайшли відображення в роботах А. Андрющак, В. Білошапко, С. Бешенкова, І. Богданової, В. Виноградова, Р. Гуревича, М. Жалдака, Н. Клокар, А. Кузнєцова, В. Ледньова, Ю. Триуса, І. Роберт, В. Шевченка та ін.

Сьогодні можемо спостерігати протиріччя між:

- високим рівнем розвитку цифрових технологій і цифрових інструментів, який впливає на визначення шляхів вдосконалення освітнього процесу, та недостатнім рівнем застосування цифрових технологій і цифрових інструментів в навчальному процесі вчителями початкових класів;

- наявністю значної кількості цифрових технологій і цифрових інструментів навчального призначення, що розробляються сучасною європейською спільнотою та недостатньою обізнаністю українських учителів із способами їх використання для здійснення навчального процесу.

Незважаючи на широкий спектр вже набутих знань про цифрові технології і цифрові інструменти, все ще існують питання дискусійного характеру. Адже в сучасному прогресивному суспільстві цифрова компетентність відкриває неабиякі перспективи для людини та сприяє успішному розв'язанню практично будь-якої проблеми.

Ідея збалансованого розвитку дитини являється основою сучасних концепцій освіти. Збільшення швидкості науково-технічного прогресу впливає на зростання уваги до творчої та

креативної особистості, яка може критично мислити, обробляти різну інформацію, використовувати почерпнуті знання та навички, щоб розв'язати проблеми швидким способом².

Нестандартні уроки мають більшу популярність в учнів, ніж традиційні, оскільки вони незвичайні за задумом, методологією та організацією. Введення нестандартних елементів, вправ і завдань збільшує пізнавальну активність навчально-пізнавальної діяльності учнів, утворення незалежного мислення, заохочує розвиток креативності³.

Аналітичний огляд літератури показав, що творчий потенціал особистості може виявлятися у таких уміннях як⁴:

- самостійне бачення проблеми, протиріч, критичне мислення;
- уміння формулювати та аналізувати будь-які проблеми, аналітичне мислення;
- уміння знаходити вихід у нестандартних ситуаціях;
- уміння переносити знання, вміння та навички, способи навчальної діяльності у нову ситуацію;
- уміння бачити новий бік у знайомому об'єкті;
- уміння комбінувати, синтезувати раніше засвоєні способи діяльності в нові та ін.

Здібності слід цілеспрямовано формувати за допомогою цифрових технологій і цифрових інструментів, які сприяють активізації діяльності учнів, що дозволяють розвивати творчий потенціал особистості у навчальній діяльності.

Нова українська школа – це ключова реформа Міністерства освіти і науки. Головна мета – створити школу, в якій буде приємно навчатись і яка даватиме учням не тільки знання, а й уміння застосовувати їх у повсякденному житті.

НУШ – це школа, до якої приємно ходити учням. Тут прислухаються до їхньої думки, вчать критично мислити, не боятись висловлювати власну думку та бути відповідальними громадянами.

² Павленко В. В. Теорія і практика розвитку креативності школярів у системі загальної середньої освіти Польщі (дис. ... докт. пед. наук: 13.00.01). Житомир, 2023. 571 с.

³ Павленко В. Педагогічний дизайн мультимедійного уроку. Дистанційна освіта в Україні: інноваційні, нормативно-правові, педагогічні аспекти: зб. наук. пр. Київ, 2023. Вип. 2. С. 325-336.

⁴ Омеляненко Г. Інформаційно-навчальне середовище: дидактичний аспект. URL: <http://intkonf.org/omelyanenko-ga-informatsiyno-navchalne-seredovische-didaktichniy-aspekt/>

Водночас батькам теж подобається відвідувати цю школу, адже тут панують співпраця та взаєморозуміння⁵.

Існує дев'ять формул нової української школи:

Новий зміст освіти. Формування 10 потрібних компетентностей для успішної самореалізації у суспільстві:

- вільне володіння державною мовою;
- здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами;
- математична компетентність;
- компетентності в галузі природничих наук, техніки та технологій;
- інформаційно-комунікативна компетентність;
- вміння вчитися впродовж життя;
- ініціативність, підприємливість та фінансова грамотність;
- соціальна та громадянська компетентності;
- обізнаність та самовираження у сфері культури;
- екологічна грамотність і здорове життя.

Спільним для всіх компетентностей є такі вміння:

- вміння читати і розуміти прочитане;
- уміння висловлювати думку усно і письмово;
- критичне і системне мислення;
- здатність логічно обґрунтувати позицію;
- ініціативність;
- творчість;
- уміння розв'язувати проблеми;
- оцінювати ризики;
- уміння конструктивно керувати емоціями;
- застосовувати емоційний інтелект;
- здатність до співпраці в команді.

У межах запровадження компетентнісного підходу створюється нова система оцінювання результатів навчання.

Педагогіка, що ґрунтується на партнерстві між учнем, учителем та батьками. Учні, батьки та вчителі, об'єднані спільними цілями та прагненнями, є рівноправними учасниками освітнього процесу, відповідальними за результати. Школа має ініціювати нову, глибшу залученість родини до побудови освітньої траєкторії дитини.

⁵ Нова українська школа. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola>

Важливо забезпечити неупереджене та справедливе ставлення до кожного учня, подолати будь-яку дискримінацію.

Умотивований учитель, який має свободу творчості і розвивається професійно. Суттєвих змін зазнає процес і зміст підготовки вчителя. На допомогу учителеві створено освітній портал із методичними та дидактичними матеріалами. Уряд, парламент та місцеві органи самоврядування мусять приділити увагу матеріальному стимулюванню вчителя. Учителю надано академічну свободу. Він може готуватись авторські навчальні програми, самостійно обирати підручники, методи, стратегії, способи і засоби навчання, активного виражати власну фахову думку.

Орієнтація на потреби учня в освітньому процесі, *дитиноцентризм*. На практиці має реалізовуватися принцип дитиноцентризму. Усе життя нової школи має бути організовано за моделлю поваги до прав людини, демократії.

Наскрізний процес виховання, який формує цінності. Ключові компетентності наскрізні вміння створюють «канву», яка є основою для успішної самореалізації учня як особистості, громадянина і фахівця. Поняття «освіта», «освітній процес» у їхньому сучасному розумінні означають навчання, виховання і розвиток. Виховний процес – невіддільна частина освітнього процесу, що орієнтується на загальнолюдські цінності, зокрема морально-етичні та соціально-політичні. Виховання НЕ буде винесено в окремі «заняття з моралі». Формування характеру можливе лише через наскрізний досвід.

Нова структура школи, яка дає змогу добре засвоїти новий зміст і набути компетентності для життя. Закон «Про освіту» передбачає три рівні повної загальної середньої освіти: початкова освіта (4 роки), базова середня освіта (5 років), профільна середня освіта (3 роки), яку здобувають у ліцеї або в закладах професійної освіти залежно від обраної учнем освітньої траєкторії. Загальна тривалість навчання в Новій українській школі збільшиться до 12 років. Таким чином, зі школи випускатиметься повнолітня, повністю підготовлена та відповідальна за власне життя людина.

Децентралізація та ефективне управління, що надасть школі реальну автономію. В умовах децентралізації на центральному рівні управління визначається стандартами освіти, за дотримання цих стандартів відповідає окремий центральний орган виконавчої влади із забезпечення якості освіти із залученням громадськості – Державна

служба якості освіти. Натомість безпосереднє управління школами здійснюється на місцевому рівні. Автономія передбачає і вищий рівень відповідальності закладу освіти. Засновники школи контролюють освітню та фінансово-господарську діяльність закладу освіти, призначають на умовах контракту керівника школи.

Справедливий розподіл публічних коштів, який забезпечує рівний доступ усіх дітей до якісної освіти. Впроваджується повна прозорість фінансування закладів освіти. Зокрема, заклади освіти зобов'язані оприлюднити всі кошти, які надходять із бюджету та інших джерел. Для забезпечення свободи вибору у світі з 2019 року буде впроваджено принцип «гроші ходять за дитиною» для приватних шкіл. Зокрема, це важливо для підтримки дітей з особливими освітніми потребами, які можуть здобувати інклюзивну освіту поряд з іншими дітьми у більш пристосованих за цього школах. Завдяки цьому з'явиться можливість вибору в освіті. Якщо дитина відвідуватиме приватний заклад згідно з власними світоглядними або релігійними переконаннями, держава спрямує туди кошти, виділені на навчання цієї дитини⁶.

Нове освітнє середовище. Уповноваження нових підходів потребує формування якісного нового освітнього середовища дитини. Це стосується не тільки зміни формату стосунків між учнем, батьками та вчителем, організації простору та класу.

Виклики часу замовили розроблення Концепції «Нова українська школа» – документа, який проголошує збереження цінності дитинства, необхідність гуманізації навчання, особистісного підходу, розвитку здібностей учнів, створення навчального предметного середовища, що в сукупності забезпечують психологічний комфорт і сприяють вияву творчості дітей⁷.

Освітнє середовище, де відбувається основна навчальна діяльність має бути безпечним місцем, де діти відчуватимуть себе захищеним. Крім того, воно має відображати філософію концепції Нової української школи та освітню програму.

⁶ Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої освіти. Міністерство освіти і науки України, 2016. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення 21.02.2025)

⁷ Нова українська школа. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola> (дата звернення 21.02.2025)

З першого ж погляду можливо визначити кому «належить» клас – учителю з його поглядом на освіту, чи дітям і батькам з їх погляду на процес навчання. Класна кімната, де немає ніяких робіт учнів, не належить дітям. Середовище формує вчитель згідно з навчальної програми без урахування інтересів і потреб учнів. Лише педагог має контроль над навчальними матеріалами, які використовують учні, перетворюючи клас на місце, позбавлене хоч якого-небудь позитивного розвитку самооцінки дитини.

Усі школярі мають право навчатися в середовищі, де забезпечено їх потреби: базові потреби, потреби в навчанні, додаткові умови для дітей з особливими освітніми потребами. Таким чином, учні мають можливість вибору: розвивати нові та удосконалити наявні практичні навички, отримати нові знання тощо⁸. Ми повинні усвідомлювати всю відповідальність за «взятих на себе» учнів. Це передбачає повагу до кожної дитини, віра в її успіх, вміння слухати та чути дітей і дотримуватися конфіденційності.

У сучасній сфері здобуття освіти значного поширення набув компетентнісний підхід для оцінки кваліфікаційного рівня вчителя. Цей підхід застосовується для того, щоб процес навчання відповідав тенденціям суспільства періоду інформатизації й глобальної масової комунікації. Будь-яка компетентність поділяється на чотири загальні елементи:

– *Мотиваційно-цільова складова* – передбачає наявність мотиву досягнення мети, готовності та інтересу до роботи, постановки та усвідомлення цілей педагогічної діяльності.

– *Когнітивна складова* – передбачає наявність знань, умінь та навичок й здатність їх застосування в професійній діяльності, вміння аналізувати, класифікувати та систематизувати програмні засоби.

– *Операційно-діяльнісна складова* – передбачає ефективність та продуктивність діяльності, застосування на практиці набутих знань та вмінь.

– *Рефлексійна складова* – передбачає готовність до пошуку розв'язання проблем, до їх творчого перетворення на основі аналізу своєї діяльності, у зв'язку з тим, що обсяг знань та умінь не забезпечують необхідний розвиток потенціалу особи.

⁸ Павленко В. Педагогічний дизайн мультимедійного уроку. Дистанційна освіта в Україні: інноваційні, нормативно-правові, педагогічні аспекти: зб. наук. пр. Київ, 2023. Вип. 2. С. 325-336.

Як зазначено у Концепції Нової української школи (2017 р.), компетентнісний підхід вимагає перегляду й оновлення моделей і форм підвищення кваліфікації вчителів, що має здійснюватися у сучасному інформаційно-освітньому середовищі⁹.

Згідно з державними вимогами до володіння навичками комп'ютерних технологій, виділяють три наступні види цифрової компетентності¹⁰:

1. *Методична*: здійснення усвідомленого вибору освітніх технологій, у тому числі інформаційних, а також здійснення вибору електронних освітніх ресурсів;

2. *Організаційно-педагогічна*: реалізація контрольно-оцінювальної діяльності в освітньому процесі з використанням сучасних способів оцінювання в умовах інформаційно-комунікаційних технологій;

3. *Діяльнісна*: знання основ роботи з текстовими редакторами, електронними таблицями, електронною поштою та браузерами, мультимедійним обладнанням.

Вчителі повинні критично оцінювати правдивість, надійність інформаційних джерел, вплив відомостей на свідомість та розвиток особистості учня, на прийняття рішень, та усвідомлювати юридичні та етичні аспекти, пов'язані з використанням цифрових технологій.

Вчителі та керівники школи далеко не завжди усвідомлюють, що інформатизація школи пов'язана, перш за все, з оновленням змісту освіти, методів та організаційних форм навчальної роботи, у тому числі як наслідок застосування комп'ютерних технологій для розв'язання повсякденних педагогічних завдань.

Цифрова грамотність педагога – це система базових знань, навичок та установок у сфері повсякденного використання цифрових технологій, як і в інших професіях¹¹.

⁹ Нова українська школа: poradnik dla vchytelja / za zag. red. N.B. Bibik. Kyiv: Litera LTD, 2019. 208 s.

¹⁰ Павленко В. В., Петровська О.Ю. Цифрова компетентність майбутнього учителя як чинник забезпечення якості педагогічної діяльності. Актуальні проблеми в системі освіти: заклад загальної середньої освіти – доуніверситетська підготовка – заклад вищої освіти : зб. наук. пр. Київ, 2022. С. 636.

¹¹ Гаврілова Л., Топольник Я. Цифрова культура, цифрова грамотність, цифрова компетентність як сучасні освітні феномени. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2017. Т. 61. Вип. 5. С. 1–14.

Цифрові компетентності охоплюють уміння використовувати, фільтрувати, оцінювати, створювати, проєктувати та поширювати цифрові освітні ресурси.

Робота з цифровими технологіями та цифровим контентом вимагає рефлексивного та критичного, і водночас допитливого, відкритого та перспективного ставлення до їх розвитку. Вона також вимагає етичного, безпечного та відповідального підходу до використання цифрових ресурсів.

Науковцями виділено п'ять рівнів підготовки¹²:

1. *Початківець*: діяльність згідно з системою правил, занадто обмежена та непрофесійна.

2. *Досвідчений початківець*: розуміє аспекти ситуаційних моментів.

3. *Практикант*: усвідомлено працює над досягненням поставлених цілей та планів.

4. *Досвідчений практикант*: дивиться на ситуацію загалом та діє відповідно до своїх переконань.

5. *Експерт*: повністю відчуває та розуміє ситуацію та приділяє увагу найголовнішим аспектам.

Здебільшого вчителі вже пройшли рівень початківця і навіть рівень досвідченого початківця, і таким чином, мають рівень практиканта.

Процес формування цифрової компетентності майбутнього вчителя повинен мати розвивальний характер. Розглянувши різні підходи до рівнів становлення цифрової компетентності майбутнього вчителя, проаналізувавши кілька класифікацій та на основі проведеного тестування пропонуємо три рівні формування цифрової компетенції майбутнього вчителя:

1. Базовий рівень.

2. Поглиблений рівень.

3. Професійний рівень.

У таблиці 1 наведено ключові критерії оцінки рівня цифрової грамотності.

¹² Павленко В. В., Петровська О.Ю. Цифрова компетентність майбутнього учителя як чинник забезпечення якості педагогічної діяльності. Актуальні проблеми в системі освіти: заклад загальної середньої освіти – доуніверситетська підготовка – заклад вищої освіти : зб. наук. пр. Київ, 2022. С. 633-640.

Таблиця 1

Критерії оцінки індикатора цифрової грамотності

<i>Індикатори цифрової грамотності</i>	<i>Знання</i>	<i>Навички</i>	<i>Уміння</i>
<i>Інформаційна грамотність</i>	Розуміння ролі впливу інформації на життя людини.	Вміння знаходити необхідну інформацію через різні ресурси.	Розуміння користі та шкоди інформації.
<i>Комп'ютерна грамотність</i>	Розуміння технічних складових комп'ютера та принципів їх взаємодії.	Легкість у використанні цифрових пристроїв незалежно від платформи.	Розуміння призначення комп'ютера та цілей його використання.
<i>Медіаграмотність</i>	Розуміння різноманітності джерел інформації та форм її поширення.	Вміння знаходити інформацію у різних джерелах, перевіряти її вірогідність.	Критичне ставлення до інформаційних повідомлень.
<i>Комунікативна грамотність</i>	Розуміння різниці між цифровою комунікацією та живим спілкуванням.	Вміння використовувати сучасні засоби комунікації (соціальні мережі, месенджери).	Усвідомлення наявності особливої етики та норм спілкування у цифровому середовищі.
<i>Ставлення до технологічних інновацій</i>	Розуміння технологічних трендів.	Готовність працювати з сучасними технологіями.	Розуміння користі інноваційних технологій для суспільства.

Шляхи застосування опису та інформації про рівні цифрової компетентності педагогічного працівника найрізноманітніші. Оцінка рівня сформованості цифрової компетентності вчителів необхідна для проведення їх атестації та сертифікації, а також для оцінювання та самооцінювання їх професійної діяльності.

На основі визначення власної цифрової грамотності вчитель створює, аналізує та вдосконалює навчальні плани та навчальні

програми. Освітні заклади мають застосовувати знання про рівень цифрової підготовки вчителів для формування індивідуальних програм професійного розвитку та професійної поведінки педагогічних працівників в цифровому суспільстві.

Також згідно з результатами проведеного дослідження між магістрантами педагогічних спеціальностей (ННІ педагогіки) Житомирського державного університету імені Івана Франка: індекс цифрової грамотності майбутніх учителів становить 86%.

У контексті компонентів цифрової грамотності майбутніх учителів, найнижче значення 68% – це ставлення до технологічних інновацій, інформаційна грамотність – 92%, комп'ютерна грамотність – 96%, комунікативна грамотність – 84%, Медіаграмотність – 87%.

Найнижчий показник (*ставлення до технологічних інновацій*) оцінює знання сучасних інноваційних тенденцій, навичок роботи з сучасними гаджетами та додатками, установок щодо користі технологічних інновацій на всіх можливих рівнях.

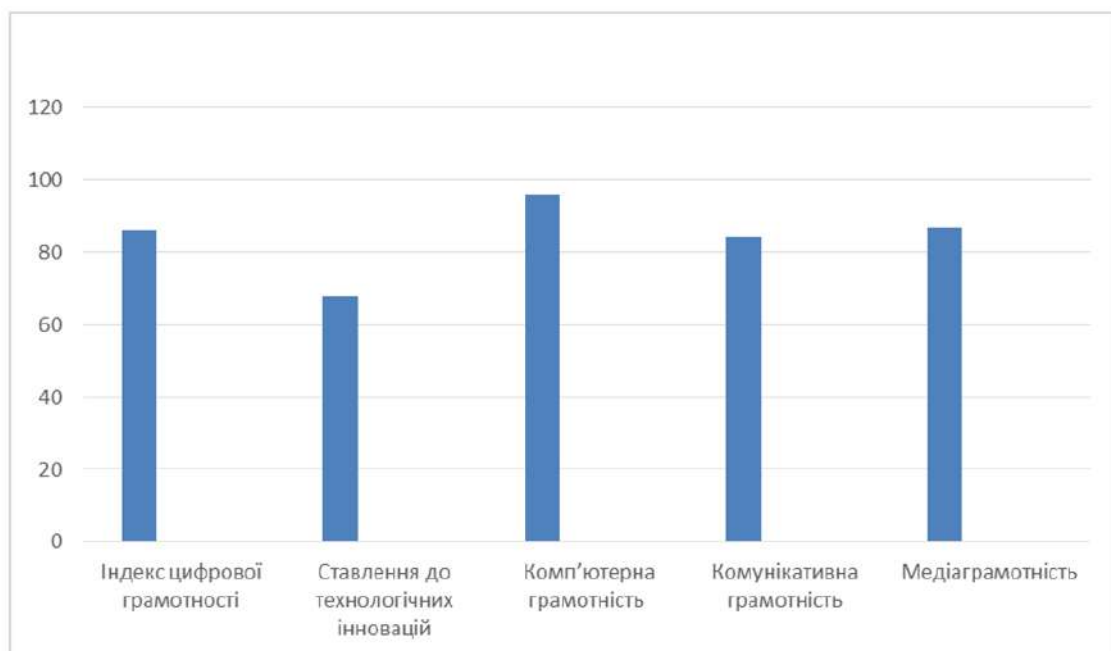

Рис. 1. Рівень цифрової грамотності майбутнього педагога

Високі показники майбутні вчителі продемонстрували в інформаційній та комп'ютерній грамотності: показники становлять 92 та 96 % відповідно. Результати дослідження дозволили не лише визначити структуру цифрової грамотності майбутнього педагога та

основних компонентів її формування, але й підтвердили високий рівень цифрової грамотності.

Водночас результати показали, що дві третини майбутніх учителів володіють достатніми знаннями, навичками та дотримуються корисних для власного розвитку настанов. Проте під час дослідження було виявлено прогалини у формуванні цифрової грамотності майбутніх учителів початкових класів.

Таким чином, у структурі професійної підготовки сучасного педагога можна визначити наступні **ключові положення цифрової грамотності**:

- ефективне використання нових цифрових технологій (інтерактивних засобів обробки інформації, мобільних технологій, електронних ресурсів, засобів цифрової комунікації);
- ефективна орієнтація в мережі Інтернет, вміння шукати та обробляти нові знання, різні форми та види даних, необхідні відомості та інформацію;
- уміння створювати нові освітні продукти, інтерактивний навчальний матеріал за допомогою сучасних цифрових технологій¹³.

Саме ці знання, навички та установки визначають вимоги до інформаційної, комп'ютерної, комунікативної грамотності, а також медіаграмотності та ставлення до технологічних інновацій у найближчі роки.

Цифрова культура педагога – вміння працювати з сучасною цифровою технікою й володіти сучасними інформаційно-комунікаційними технологіями¹⁴.

Отже, до цифрової культури можна віднести володіння вчителем такими компетентностями:

1. Інформаційна грамотність.
2. Комп'ютерна грамотність.
3. Комунікаційна грамотність.
4. Медіаграмотність.
5. Ставлення до технічних інновацій.

¹³ Жалдак М.І., Рамський Ю.С., Рафальська М.В. Модель системи соціально-професійних компетентностей вчителя інформатики. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 2. *Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання*. 2009. № 7. С. 3–10.

¹⁴ Гаврілова Л., Топольник Я. Цифрова культура, цифрова грамотність, цифрова компетентність як сучасні освітні феномени. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2017. Т. 61. Вип. 5. С. 1–14.

Саме на розвиток цих показників, що складають цифрову грамотність педагога, має бути спрямована методологія будь-якого курсу з підвищення цифрової компетентності вчителя початкових класів¹⁵.

Неперервне вдосконалення системи освіти в Україні – це чинник, що вказує на потребу формування нового педагогічного мислення. З метою задоволення цієї потреби креативними, високо інтелектуально та всебічно розвиненими педагогами здійснюються пошуки шляхів, методів та засобів розвитку зазначених якостей. Педагоги мають бути здатними не лише передати навчальний матеріал, а й уміти організувати пізнавальну діяльність учнів, розвивати їх самостійність та творчість завдяки використанню сучасних засобів – комп'ютерних технологій^{16, 17}.

Отже, сьогодні головним завданням є забезпечення та здійснення особистісного та професійного зростання педагогів, щоб подолати наявний цифровий розрив між вчителями та їх учнями. Всупереч існуванню великої кількості українських та міжнародних методик, програм та курсів підвищення рівня цифрової компетентності, існує необхідність у пошуку нових та вдосконаленні вже наявних показників підвищення всіх показників цифрової компетентності сучасного вчителя початкових класів.

Очевидним є те, що сучасна вітчизняна система підготовки та підвищення кваліфікації вчителів початкових класів недостатньо приділяє увагу тим викликам інформаційної ери, темпам розвитку технологій, що швидко розвиваються та змінюються. Це також пов'язано з застарілою технологічною базою закладів освіти, повільним реагуванням на розвиток цифрових технологій і цифрових інструментів системи освіти, недостатнім доступом закладів та

¹⁵ Павленко В. Використання ІКТ на уроках у початковій школі. Електронний міжнародний науковий журнал «Дистанційна освіта в Україні: інноваційні, нормативно-правові, педагогічні аспекти» (ISSN 2786-5495 online) № 4, 2024. С. 357-370.

¹⁶ Про реалізацію проекту ЄС «Рамкова структура цифрових компетентностей для українських вчителів та інших громадян (dComFra): Наказ Міністерства освіти і науки України від 15.03.2019 р. № 366. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-realizaciyu-proektuyes-ramkova-struktura-cifrovihkompetentnostej-dlya-ukrayinskih-vchiteliv-tainshih-gromadyan-dcomfra>.

¹⁷ Павленко В.В. Особливості підготовки майбутнього вчителя в Республіці Польща в контексті полікультурного підходу. Проблеми освіти: Збірник наукових праць. Вінниця-Київ. Вип.82. С. 196–203.

вчителів до високошвидкісного Інтернету, недостатньою обізнаністю вчителів щодо їхніх можливостей використовувати технології і цифрові інструменти для власних цілей. Такі перешкоди уповільнюють можливість учителів та закладів освіти створювати та використовувати технологічно насичене інформаційно-освітнє середовище для навчання учнів та для власного професійного розвитку. Всі ці питання є предметом досліджень та практичних напрацювань вітчизняної та світової наукової спільноти.

Визначення поняття «інформаційно-освітнє середовище» науковцями у різних його трактуваннях систематизовано у таблиці 2

¹⁸ Захар О. Г., Тихонова Т. В. Інформаційно-освітнє середовище підвищення кваліфікації як засіб забезпечення якісної післядипломної педагогічної освіти вчителів інформатики. Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету: електрон. наук. фах. вид. 2017. № 3. С. 200–229. URL: <https://openedu.kubg.edu.ua/journal/index.php/openedu/article/view/86/119>

¹⁹ Клокар Н. Теоретико-методологічні засади побудови моделі підвищення кваліфікації в системі післядипломної педагогічної освіти. *Післядипломна освіта в Україні*. 2010. № 2. С. 14–22.

²⁰ Гуралюк А. Г. *Управління закладом післядипломної педагогічної освіти із застосуванням комп'ютерних технологій*: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.06 / Ун-т менеджменту освіти АПН України. Київ, 2008. 20 с.

²¹ Панченко Л. Ф. *Теоретико-методологічні засади розвитку інформаційно-освітнього середовища університету*: дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.10 / Луган. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Луганськ, 2011. 508 с.

²² Морзе Н. В., Кузьминська О. Г. Педагогічні аспекти використання хмарних обчислень. Інформаційні технології в освіті: зб. наук. пр. / Херсон. держ. ун-т. Херсон, 2011. Вип. 9. С. 20–21.

²³ Соколюк О. Генеза поняття «інформаційно-освітнє середовище» – сучасний погляд. Серія: Педагогічні науки: зб. наук. пр. / Національна академія Державної прикордонної служби України. 2016. №5. С. 260–267.

²⁴ Гаврилюк В. Ю. Створення та функціонування інформаційно-освітнього середовища сучасного позашкільного навчального закладу: метод. посіб. Біла Церква, 2016. 48 с.

²⁵ Інформаційно-освітнє середовище професійно-технічних навчальних закладів: посібник / за наук. ред. П. Г. Лузана. Київ, 2017. С.10.

²⁶ Цимбал-Слатвінська С. В. Проектування інформаційно-освітнього середовища закладу вищої освіти. Педагогічний часопис Волині. 2019. № 3. С. 64–72.

²⁷ Кізім С. С., Куцак Л. В., Люльчак С. Ю. Інформаційно-освітнє середовище як засіб модернізації професійної підготовки майбутніх фахівців Фізико-математична освіта : науковий журнал / Міністерство освіти і науки України, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, Фізико-математичний факультет Суми, 2017. Вип. 4 (14). С. 37–42.

²⁸ Богучарова О. І., Кузнецов П. О., Чекер В. М. Проектування освітнього інформаційно збагаченого середовища та його психологопедагогічне забезпечення / Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка: Педагогічні науки. Луганськ, 2010. №16, Ч.ІІ. С. 6-15.

Таблиця 2

Визначення поняття «інформаційно-освітнє середовище» НУШ

<i>Автор</i>	<i>Визначення</i>
О. Захар, Т. Тихонова	Інформаційно-освітнє середовище підвищення кваліфікації вчителів розглядається як системно збалансоване поєднання внутрішніх і зовнішніх факторів і умов, що істотно та позитивно впливають на освітній процес у закладі післядипломної педагогічної освіти на принципах прямого і зворотного зв'язку.
Т. Коваль	Електронне інформаційно-освітнє середовище – це створена штучно система е-навчання, що об'єднує інтелектуальні, культурні, програмно-методичні, організаційні й технічні ресурси та забезпечує розвиток продуктивної пізнавальної діяльності учнів.
А. Гуралюк	Інформаційно-освітнє середовище – це педагогічна система, що об'єднує в собі електронний campus навчального закладу, засоби управління навчальним процесом, педагогічні технології і забезпечує формування інтелектуально-розвиненої, соціально значущої, творчої особистості, яка володіє необхідним рівнем професійних знань, умінь і навичок для успішного життя і майбутньої професійної діяльності в інформаційному суспільстві. Інформаційно-освітнє середовище – це штучно і цілеспрямовано спроектована підсистема освітнього процесу, яка структурно включає змістову (інформаційні, навчальні, методичні ресурси), технологічну (інструменти, засоби ІТ-діяльності і комунікацій), організаційну (організаційні підрозділи) складові та згодом забезпечує відкритість системи підготовки кваліфікованих робітників завдяки об'єднанню учасників педагогічного процесу засобами ІКТ для виконання інформаційної, інтерактивної, комунікаційної, навчальної та інших функцій.
Л. Панченко	Інформаційно-освітнє середовище університету розглядається як реальність, яка розвивається, і містить передумови розвитку особистості викладачів і студентів у процесі розв'язання освітніх завдань.
Н. Морзе, О. Буйницька, Л. Варченко-Троценко	Інформаційно-освітнє середовище визначається як структурована сукупність ресурсів і технологій, заснованих на єдиних технологічних та освітніх стандартах, що дає можливість забезпечувати вільний доступ суб'єктів освітнього процесу до інформаційних ресурсів, їх ефективну комунікацію та співпрацю в рамках такого середовища для досягнення освітніх цілей, які заздалегідь їм відомі, зрозумілі, досяжні та конкретні.

О. Соко- люк	Інформаційно-освітнє середовище як інтегрований системний засіб підвищення ефективності освітнього процесу (через взаємозв'язок наукової, профорієнтаційної, виховної, фізкультурно-оздоровчої та спортивної робіт, організацію навчально-виробничої діяльності, роботи ректорату, вченої та науково-методичної рад, психологічної служби, юрисконсульта, бібліотеки, адміністративно-господарської діяльності тощо) за допомогою сукупності засобів передачі інформації.
В. Гаври- люк	Інформаційно-освітнє середовище позашкільного навчального закладу – це матеріально-технічне, психолого-педагогічне, дидактичне, комунікативне забезпечення освітнього процесу, що включає засоби навчання, які базуються на нових інформаційних і комунікаційних технологіях, навчальну й наукову інформацію, яка сприяє формуванню професійно значущих і соціально важливих якостей усіх суб'єктів позашкільної навчально-виховної діяльності (адміністрації, педагогічних працівників, вихованців, їхніх батьків тощо).
Л. Карта- шова	Інформаційно-освітнє середовище – це цілеспрямовано побудована інноваційна педагогічна система в освітній діяльності, створена на основі сучасних педагогічних інформаційно-комунікаційних і дистанційних технологій, методів й інтеграції комп'ютерно орієнтованих засобів з інформаційно-ресурсним забезпеченням, призначеним для адаптації сучасного освітнього процесу до умов інформаційного суспільства.
С. Цимбал- Слатвін- ська	Інформаційно-освітнє середовище – це сукупність різних підсистем: інформаційних, технічних та навчально-методичних, впровадження яких забезпечує підтримку навчального процесу та його учасників.
С. Кізім, Л. Куцак, С. Люльчак	Єдине інформаційно-освітнє середовище поєднує широкий вибір навчального програмного забезпечення і мережних технологій, включаючи електронну пошту, форуми, програмне забезпечення колективного використання, чати, відеоконференції, записи аудіо та відео, телекомунікаційні проєкти та широке коло навчальних інструментів, що базуються на використанні.
О. Богуча- рова, П. Кузне- цов, В. Чекер	Інформаційно-освітнє середовище ЗВО – це системно організована сукупність сучасних електронних освітніх і інших інформаційних ресурсів, орієнтованих на задоволення потреб учасників освітнього процесу і його науково- і навчально-методичний супровід, а також комплекс апаратних і програмних засобів зберігання, обробки (опрацювання) та передачі навчальних матеріалів, що забезпечують оперативний доступ до них і телекомунікаційну взаємодію студентів та викладачів на користь досягнення цілей навчання.

Узагальнюючи думки науковців, що подані вище, слід підкреслити, що поняття «інформаційно-освітнє середовище» є важливим концептом, який розвивається у працях дослідників. Залежно від потреб освіти, наявності засобів вищезазначені автори описують «інформаційно-освітнє середовище, наповнюють його засобами та інструментами, окреслюють принципи та організаційно-педагогічні умови його використання.

Інформаційно-комунікативні технології – це поняття, яке описує різні способи, механізми, пристрої, алгоритми обробки інформації. Важливим сучасним пристроєм ІКТ є комп'ютер, який має відповідне програмне забезпечення, засоби телекомунікацій разом з розміщеною на них інформацією для підвищення ефективності уроків.

У ході підготовки до уроку з використанням цифрових технологій і цифрових інструментів педагог не повинен забувати, що це УРОК, а отже, потрібно складати план уроку виходячи з його цілей, при виборі навчального матеріалу він повинен дотримуватись основних дидактичних принципів: послідовності та системності, науковості, диференційованого підходу та доступності. У цьому комп'ютер не замінює педагога, лише доповнює його²⁹.

Уроки з використанням цифрових технологій і цифрових інструментів не лише поживляють навчальний процес (що особливо важливо, якщо враховувати психологічні особливості раннього віку, зокрема тривале переважання наочно-образного мислення над абстрактно-логічним), а й підвищують пізнавальний інтерес. Заняття з використанням цифрових технологій і цифрових інструментів не лише розширюють та закріплюють отримані знання, а й значною мірою підвищують творчий та інтелектуальний потенціал дітей.

Слід зазначити, що впровадження сучасних освітніх технологій у процес викладання доступне кожному вчителю, важливо, щоб вивчення матеріалу зацікавило б дітей, змусило їх задуматися про те, що навчальний матеріал потрібен їм, якщо не в майбутній професії, то просто для того, щоб почуватися освіченою людиною.

Застосування сучасних освітніх технологій сприяє підвищенню мотивації, інтересу до предмета, бажанню вивчати мову та спілкуватися нею. Одним із варіантів досягнення мети є застосування

²⁹ Омеляненко Г. Інформаційно-навчальне середовище: дидактичний аспект. URL: <http://intkonf.org/omelyanenko-ga-informatsiyno-navchalne-seredovische-didaktichniy-aspekt/>

цифрових технологій і цифрових інструментів, де як джерела інформації все ширше використовуються електронні засоби. Кожен урок у початковій школі має бути спрямований на практичний результат, на досягнення комунікативної компетентності, тобто певного рівня мовних, країнознавчих знань, математичних знань, комунікативних умінь та мовленнєвих навичок, що дозволяють здійснювати спілкування.

Використання під час уроків цифрових технологій і цифрових інструментів, дозволяє урізноманітнити процес навчання, представити навчальний матеріал унаочненим і доступним сприйняттям учнями. Будь-яка схема, ілюстрація, анімація, звукозапис, що використовуються при організації навчального процесу, стають не просто окрасою уроку, а роблять його більш змістовним.

Використання цифрових технологій і цифрових інструментів сприяє:

- розвитку творчих можливостей і здібностей учнів початкових класів;
- створення умов для самоосвіти учнів у галузях знань, що їх цікавлять;
- підвищення рівня використання наочності під час уроку;
- підвищення продуктивності уроку;
- встановлення міжпредметних зв'язків;
- набуття реального досвіду міжкультурного спілкування.

Використовуючи інформаційні ресурси мережі Інтернет, можна, інтегруючи їх у навчальний процес, ефективніше вирішувати цілу низку дидактичних завдань:

- а) формувати навички та вміння читання, безпосередньо використовуючи матеріали мережі різного ступеня складності;
- б) удосконалювати вміння сприйняття іншомовного мовлення на слух на основі автентичних звукових текстів мережі Інтернет, а також підготовлених учителем текстів;
- в) удосконалювати вміння монологічного та діалогічного висловлювання на основі проблемного обговорення, представлених учителем або кимось із учнів матеріалів мережі;
- г) удосконалювати вміння писемного мовлення, індивідуально, у письмовій формі складаючи відповіді партнерам, беручи участь у

підготовці рефератів, творів, інших видів листування в процесі спільної діяльності партнерів;

д) вдосконалення лексико-граматичних навичок шляхом тренування за допомогою програм, ігор, тестів. Класичні та інтегровані уроки у супроводі мультимедійних презентацій, онлайн-тестів та програмних продуктів дозволяють учням поглибити знання, отримані раніше.

Як показали дослідження німецьких учених, людина запам'ятовує лише 10% того, що вона читає, 20% того, що чує, 30% того, що бачить; 50–70% запам'ятовується за участю у групових дискусіях, 80% – за самостійного виявлення та формулювання проблем. І лише коли той, хто навчається, безпосередньо бере участь у реальній діяльності, у самостійній постановці проблем, виробленні та прийнятті рішення, формулюванні висновків і прогнозів, він запам'ятовує і засвоює матеріал на 90%.

На початковому етапі навчання дуже важливо правильно та грамотно навчити вимовляти звуки. Саме фонетична сторона володіння мовою впливає на правильне сприйняття мовних одиниць та формування загальної культури мови молодшого школяра. При правильному формуванні фонетичної сторони мови, дитина не просто правильно вимовлятиме лексичні одиниці, а й з легкістю сприймати на слух матеріал, що є невід'ємною частиною грамотного опанування усною мовою.

Наприклад, під час навчання іноземної мови у початковій школі можна використовувати презентації з аудіоматеріалами та відеоматеріалами, словникові статті, озвучені носіями мови. Також дуже важливо враховувати вікові особливості та рівень володіння мовою. При відпрацюванні звуків можна використовувати програми-тренажери, які ведуть контроль за вимовою слова, і дитина не зможе перейти на новий етап, не промовивши попередні лексичні одиниці правильно. Читання – це невіддільна частина під час навчання грамоти. На цьому етапі дуже допомагають гіпертексти. Гіпертекст – це можливість як прочитати текст, а й докладніше вивчити ті явища, які у тексті. На початковому етапі можна використовувати різні онлайн-тренажери з онлайн-вправами типу «встав пропущену букву, знайди однакову букву, розділи слова за правилами читання та ін.»

Використовуючи цифрові технології і цифрові інструменти під час уроків при відпрацюванні граматичних форм, діти набагато

швидше засвоюють отриману інформацію, подану у наочній формі, ніж з використанням схем і таблиць. Коли дитина бачить ситуацію, вона її проживає. Поєднання різних видів роботи під час уроці з допомогою інформаційних технологій може розв'язувати проблему розвитку мотивації учнів. Учителю за наявності цифрових технологій і цифрових інструментів, легше здійснити особистісно орієнтований підхід до навчання різнорівневих учнів для підвищення ефективності уроків³⁰.

Використання мультимедійних презентацій дає можливість:

- керувати увагою учнів початкових класів шляхом ефектів анімації;
- посилювати мотивацію навчання;
- систематизувати вивчений матеріал;
- формувати цифрові компетентності, як вчителя, так і учнів.

Отже, навчання за допомогою сучасних цифрових технологій і цифрових інструментів несе у собі величезний мотиваційний потенціал, дозволяє робити заняття більш інформаційно насиченими.

5.1.1. РІЗНОВИДИ ІКТ ТА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Проаналізувавши джерела, визначено наступні етапи впровадження та використання ІКТ у навчальному процесі: *електронізація; комп'ютеризація; інформатизація.*

Перший етап (60–70-ті. рр.) – електронізація освіти, якому притаманне широке запровадження різноманітних електронних засобів в освітньому процесі, а також обчислювальної техніки, що почала активно використовуватись у ХХ ст. На той час Україна була всесвітньо відомим осередком розвитку інформатики як прямої науки і техніки. На теренах української наукової школи кібернетики В. Глушкова, як зазначає В. Лапінський, було закладено теоретичні засади кібернетики і обчислювальної техніки та здійснювалися

³⁰ Осадчий В. В., Осадча К. П., Сердюк І. М. Використання мультимедійного проектора та електронної інтерактивної дошки в навчально-виховному процесі ВНЗ: навч.-метод. посіб. Мелітополь, 2011. С. 54.

розробки апаратно-програмного втілення інформаційних систем і керуючих машин³¹.

У цей період з'явилося третє покоління електронно-обчислювальних машин (ЕОМ) (1964–1970 рр.), у яких замість транзисторів почали використовуватися напівпровідникові інтегральні схеми, що дало змогу суттєво зменшити розміри ЕОМ, підвищити їх надійність і продуктивність, забезпечити з'єднання з віддаленими терміналами. Все це вплинуло на загальну середню освіту, однак не набуло широкого поширення та впровадження у ЗЗСО.

Другий етап (80–90-ті рр.) – комп'ютеризація освіти – пов'язаний з використанням потужних комп'ютерів, програмного забезпечення у промисловості. Для цього етапу притаманна діалогова взаємодія людини з комп'ютером, що відкрило нові широкі можливості в освітній галузі.

Початок 90-х років ХХ століття характеризується створенням мережі центрів, організацією курсів з підвищення кваліфікації вчителів у галузі ІКТ, а також розробленням значної кількості комп'ютерних програм для різних навчальних предметів і науково-методичного супроводу для вчителів та учнів щодо їх застосування. В Україні, зокрема у загальноосвітніх навчальних закладах, розпочався процес комп'ютеризації, що був реалізований у межах проєкту «Пілотні школи». Саме протягом цього проєкту, що здійснювався спільно з американською компанією ІВМ, школи отримали перші 152 комп'ютерні класи, та було забезпечено 1628 ПК ліній РБ/2. Станом на 1 січня 1993 року в ЗЗСО налічувалось уже 73488 ПК³².

Отже, набуло розвитку комп'ютерно орієнтоване навчальне середовище. Вчений В. Биков поділяє комп'ютерно орієнтоване навчальне середовище на відкрите та закрите, останнє з яких переважало на цьому етапі у закладах освіти і більшого розвитку отримало в університетах³³. Так, за визначенням В. Бикова, закрите комп'ютерно орієнтоване навчальне середовище, – це «ІКТ-

³¹ Лапінський В. В. Навчальне середовище нового покоління та його складові. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 2, Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання / НПУ ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2008. № 6. С. 26–32.

³² Інформатизації і комп'ютеризації загальноосвітніх навчальних закладів України – 20 років / А. М. Гуржій та ін. Комп'ютер в школі і сім'ї. 2005. № 5. С. 3–11.

³³ Биков В. Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти : монографія. Київ, 2008. 684 с.

навчальне середовище педагогічних систем, у якому окремі дидактичні функції передбачають педагогічно доцільне використання комп'ютерних і комп'ютерно орієнтованих засобів навчання, ЕОР, а також засобів і сервісів локальних інформаційно-комунікаційних мереж навчального закладу».

Науковець М. Шишкіна, характеризуючи закрите комп'ютерно орієнтоване навчальне середовище зазначає, що застосування ІКТ передбачає використання засобів, що є безпосередньо у його складі. Йдеться про навчальні платформи або ж системи управління навчанням, що мають програмне забезпечення для керування навчальним процесом, спрямоване на створення, зберігання та розміщення на цих платформах матеріалів, даних та відомостей для забезпечення освітнього процесу³⁴.

Узагальнюючи вимоги до ІКТ базованого середовища, у якому здійснюється освіта, В. Биков визначає комп'ютерно орієнтоване навчальне середовище, як – ІКТ-навчальне середовище педагогічних систем, у якому окремі дидактичні функції передбачають педагогічно доцільне використання комп'ютерних і комп'ютерно орієнтованих засобів навчання й ЕОР, що входять до складу ІКТ-системи навчального закладу, а також засобів, ресурсів і сервісів відкритих ІКМ (Інтернет)³⁵. Ю. Жук визначає комп'ютерно орієнтоване навчальне середовище як «особистісно орієнтоване навчальне середовище, у складі якого присутні, за потреби, апаратно-програмні засоби інформаційно-комунікаційних технологій»³⁶. Характеризуючи комп'ютерно орієнтоване навчальне середовище, Н. Сороко розглядає його як «відкрите або закрите ІКТ-навчальне середовище педагогічних систем, основними дидактичними функціями якого є педагогічно доцільне координоване й інтегроване використання комп'ютерно орієнтованих засобів навчання, електронно освітніх ресурсів і сервісів відкритих або закритих інформаційно-

³⁴ Шишкіна М. П. Теоретико-методичні засади формування і розвитку хмаро орієнтованого освітньо-наукового середовища вищого навчального закладу: дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.10 / Ін-т інформ. технологій і засобів навчання НАПН України. Київ, 2016. 440 с.

³⁵ Биков В. Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти: монографія. Київ, 2008. 684 с.

³⁶ Жук Ю. О. Характерні особливості поведінки у комп'ютерно-орієнтованому середовищі. Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання: зб. наук. праць / НПУ ім. Драгоманова. Київ, 2001. Вип.4. С.144–147.

комунікаційних мереж, що орієнтовані на потреби учасників навчального процесу»³⁷.

Створюється та приймається на законодавчому рівні Концепція інформатизації освіти (1998 р.)³⁸.

Третій етап (2000-ні рр. – по сучасний період) – інформатизації освіти характеризується широким використанням сучасних комп'ютерів, швидкодіючих накопичувачів значної місткості, нових ІКТ, поширенням соціальних мереж і сервісів, розвитком та широким інтегруванням технологій хмарних обчислень, зокрема Офісу 365³⁹. Зміна акцентів щодо застосування ІКТ із «навчитися використовувати» до «використовувати, щоб навчати і навчатися» підсумовує фокус нового підходу інтеграції ІКТ в освіту.

Згідно з Концепцією Національної програми інформатизації, інформатизація освіти має забезпечити формування і розвиток інтелектуального потенціалу нації, упровадження комп'ютерних методів навчання та оцінювання, удосконалення форм і змісту навчального процесу. Інтеграція ІКТ дозволить розв'язувати проблеми освіти на рівні сучасних світових стандартів, якими сьогодні є індивідуалізація навчання, систематичний контроль знань тощо. Інформатизація освіти дасть можливість забезпечити розвиток інформаційної культури тих, хто навчається, сприяти оновленню змісту, форм і методів навчання, підтримувати розвиток і вдосконалення засобів навчання відповідно до світового рівня; підвищити якість та скоротити термін навчання і тренування на всіх рівнях підготовки кадрів, зокрема, у напрямках інформатизації освіти;

³⁷ Сороко Н. В. Розвиток інформаційно-комунікаційної компетентності вчителів філологічної спеціальності в умовах комп'ютерно орієнтованого середовища: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.10 / Ін-т інформ. технологій і засобів навчання НАПН України. Київ, 2012. 23 с.

³⁸ Концепція національної програми інформатизації: схвалено Законом України від 4 лют. 1998 р. № 75/98-ВР: ред. від 03.07.2020 р. Законодавство України / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/75/98-vr#n10> (дата звернення: 27.02.2025).

³⁹ Ляхотська Л. Л. Інформатизація освітньої діяльності у вищих навчальних закладах післядипломної педагогічної освіти. Науково-методичні основи модернізації освітньої діяльності вищих навчальних закладів післядипломної педагогічної освіти на засадах сучасних технологій: зб. наук. пр. / НАПН України, Ун-т менеджменту освіти. Київ, 2014. С. 65–81.

підтримати інтеграцію навчальної, виробничої та дослідницької діяльності; удосконалити процес управління освітою⁴⁰.

Вчені В. Биков, А. Гуржій, С. Литвинова, В. Луговий характеризують процес інформатизації освіти як впорядковану сукупність взаємопов'язаних організаційно-правових, соціально-економічних, навчально-методичних, науково-технічних, виробничих та управлінських процесів, спрямованих на задоволення освітніх інформаційних, обчислювальних і телекомунікаційних потреб учасників освітнього процесу і тих, хто цей процес забезпечує⁴¹.

На цьому етапі вчений В. Биков наголошує на поширенні відкритого навчального середовища, що являє собою доступну для учасників освітнього процесу якісну і кількісну різноманітність компонентів, котрі визначають його потенційний дидактичний простір⁴².

Науковець О. Мойко зазначає, що «інформатизація освіти є головним напрямом її сучасної модернізації і підвищення її якості.

З іншого боку, інформатизація постає серцевиною сучасного інноваційного управління освітою. Для ефективного здійснення цього процесу необхідний цілеспрямований вплив системи управління на всі сфери освіти, що відповідатиме актуальним загальносвітовим тенденціям розвитку – і не тільки інформатизації, а й глобалізації, гуманізації, демократизації»⁴³. Отже, на сучасному етапі розвитку цифрових технологій і цифрових інструментів і їх інтеграції у процес освіти інформаційно-освітнє середовище набуває нових характеристик, виокремленню яких присвячені дослідження вітчизняних і зарубіжних учених.

У сучасних джерелах інформаційно-комунікаційні технології являють собою широкий спектр цифрових технологій, що застосовуються для створення, збереження, розповсюдження інформації, а також надання послуг.

⁴⁰ Концепція національної програми інформатизації: схвалено Законом України від 4 лют. 1998 р. № 75/98-ВР: ред. від 03.07.2020 р. Законодавство України / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/75/98-vr#n10> (дата звернення: 27.02.2025).

⁴¹ Інформатизації і комп'ютеризації загальноосвітніх навчальних закладів України – 20 років / А. М. Гуржій та ін. Комп'ютер в школі і сім'ї. 2005. № 5. С. 3–11.

⁴² Биков В.Ю., Кремень, В.Г. Категорії простір і середовище: особливості модельного подання та освітнього застосування. Теорія і практика упр. соц. системами: філос., психологія, педагогіка, соціол. 2013. №2. С. 3-16.

⁴³ Мойко О. Інформатизація освіти та проблеми впровадження в освіту інформаційних технологій. Молодь і ринок. 2011. № 5. С. 115–118.

Рис. 2. Структура уроку із застосуванням інформаційно-комунікативних технологій

Сучасна освітня програма, яка розвивається шляхом цифрових технологій і цифрових інструментів, бере за основу не передачу учням готових знань та навичок, а підкріплення умінь, які вони отримують під час уроків. Науковці вважають, що будь-який метод навчання краще використовується завдяки інтеграції інформаційних технологій.

Використання цифрових технологій і цифрових інструментів на уроках передбачає інтерактивне навчання, а інтерактивне навчання –

це навчання, яке відбувається за умови постійної, активної взаємодії всіх учасників навчального процесу; це взаємонавчання (колективне, групове, навчання у співпраці), де і учень, і вчитель є рівноправними суб'єктами навчального процесу. Таке навчання потребує напруженої розумової роботи учня, його власної активної участі в цьому процесі (рис. 2).

Перші *інтерактивні дошки* були виготовлені у 1991 році фірмою SMART Technologies. Вчителі стали першими, хто зрозумів потенціал електронних інтерактивних дошок для навчання, презентацій, інтерактивного дидактичного засобу для підвищення ефективності уроків.

На сьогодні інтерактивними дошками користуються саме вчителі (багатий досвід накопичено у США, Великобританії тощо). Інтерактивна дошка SMART Board – це сенсорний дисплей, що працює як частина системи, в яку також входить комп'ютер та проєктор. Комп'ютер надсилає зображення на проєктор. Проєктор передає зображення на інтерактивну дошку. Вона працює одночасно як монітор та пристрій введення даних: керувати комп'ютером можна доторкаючись до поверхні дошки. Якщо якась програма відкрита на комп'ютері, ви можете працювати з нею безпосередньо на інтерактивній дошці, палець працює як мишка. Одне доторкання до інтерактивної дошки SMART Board дорівнює клацанню лівої кнопки миші.

Ці дошки можуть змінити навчання в різних напрямках, а саме:

1. *Презентації, демонстрації та створення віртуальних процесів і явищ моделей.* Використання необхідного програмного забезпечення та ресурсів в поєднанні з інтерактивною дошкою може покращити розуміння нового матеріалу.

2. *Активне залучення учнів.* Мотивація і залучання учнів на уроці може бути підвищена шляхом використання інтерактивної дошки, тому що учень розуміє миттєвий інтерактивний зв'язок і одразу ж отримує відповідь на виконане завдання.

3. *Покращення темпу та ходу уроку.*

Використання інтерактивної дошки може покращити планування, темп і хід уроку, зробити його цікавим, різноманітним використовуючи наочний матеріал. Безперечно, інтерактивна дошка – цінний інструмент для навчання всього класу. Це візуальний ресурс, котрий допомагає вчителю презентувати новий матеріал дуже жваво і

захоплююче, дозволяє представити інформацію за допомогою різноманітних мультимедійних ресурсів, учні можуть коментувати матеріал і вивчати лексичний матеріал чи граматичні схеми більш детально.

Правильна робота з інтерактивною дошкою може допомогти вчителю перевірити знання учнів. Правильні запитання для пояснення деяких ідей розвивають дискусію, дозволяють учням краще зрозуміти будь-який навчальний матеріал. Керуючи обговоренням, учитель може спонукати учнів до роботи в парах, малих групах, скерувати учнів до роботи в невеликих групах.

Не викликає сумніву, що інтерактивна дошка є центром уваги, тому можна виділити наступні види навчальної діяльності, доступні при використанні інтерактивної дошки: робота з текстом і зображеннями; написання ключових слів за допомогою електронних чорнил; зберігання зроблених заміток для передачі електронною поштою; розміщення в Інтернеті або друк інформації; вільне переміщення по класу при демонстрації програмного забезпечення або роботі з ним перед аудиторією; створення за допомогою шаблонів і зображень завдань для уроку; демонстрація і нанесення заміток за допомогою навчального відеоматеріалу; використання вбудованих у програмне забезпечення інтерактивної дошки презентаційних інструментів для збагачення дидактичного матеріалу; демонстрація презентацій, створених учнями.

Вчителі зазначають, що завдяки появі в аудиторії інтерактивної дошки змінюються навіть найпасивніші учні.

Необхідно підкреслити, що інтерактивна дошка SMART Board використовує різноманітні засоби сприйняття інформації: візуальні, аудіальні або кінестетичні. Завдяки цій дошці, учні можуть бачити більше кольорових зображень, малюнків, схем, діаграм, які можна як завгодно пересувати. Учні також взаємодіють з матеріалом фізично, пересуваючи букви, слова і малюнки пальцями. Дошка як інтерактивна поверхня може бути ефективним пристроєм для дидактичної гри, під час якої учень активно розвивається.

Першою реакцією учнів на можливість роботи в ході заняття з інтерактивними дошками буває яскраво виражений ентузіазм – зміна екрана від доторкання рук вчителя виглядає дуже ефектно. Відразу стає очевидним перевага нового засобу перед сталою практикою роботи учнів за окремими комп'ютерами. Способи візуального

навчання при використанні інтерактивної дошки варіюються від відображення простого тексту до прокрутки анімації або відеофрагментів. Серед аудіоможливостей – читання комп'ютером вголос слів, словосполучень, текстів, розповідей і віршів для постановки правильної вимови⁴⁴.

Можливість безпосередньої ручної роботи з екраном інтерактивної дошки дуже цінна для навчання з використанням сприймання дотиком. Існує безліч можливих комп'ютерних програмних продуктів навчання, які можна використовувати, щоб налагодити контакт учня з інтерактивною дошкою для підвищення ефективності уроків.

Таким чином, аудіовізуальні засоби навчання найбільш оптимально та ефективно відповідають триєдиній дидактичній меті уроку:

1. Освітній аспект: сприйняття учнями нового навчального матеріалу.

2. Розвивальний аспект: розвиток пізнавального інтересу в учнів, уміння узагальнювати, аналізувати, порівнювати, активізувати творчу діяльність учнів.

3. Виховний аспект: виховання наукового світогляду, вміння чітко організувати самостійну та групову роботу, виховання почуття товариства, взаємодопомоги.

У **таблиці 3.** представлені особливості використання аудіовізуальних засобів навчання на різних етапах уроку.

При використанні аудіовізуальних засобів навчання під час пояснення нового навчального матеріалу на екрані можуть з'являтися визначення, схеми, які учні записують у зошит, при цьому вчитель, не витрачаючи час на повторення, встигає розповісти більше нового, цікавого матеріалу. Показ такого відеоуроку та відеофрагменту (у такому випадку вони є чимось на кшталт конспекту теоретичного матеріалу по конкретній темі) вчитель проводить на одному комп'ютері (бажано із застосуванням засобів проєкції) або шляхом синхронного виведення на екрани робочих місць учнів одного і того ж кадру. Перехід від кадру до кадру у разі програмування лише після натискання клавіш чи клацання миші, без використання автоматичного переходу певний час, оскільки, необхідний для

⁴⁴ Робота з мультимедійною дошкою: навч. посіб. / Упоряд. В. Лапінський. Київ, 2008. 112 с.

сприйняття учнями того чи іншого кадру з урахуванням додаткових пояснень може бути різним залежно від рівня підготовки учнів.

Таблиця 3.

Особливості використання аудіовізуальних засобів навчання на різних етапах уроку

<i>Етапи уроку</i>	<i>Зміст</i>	<i>Мета</i>	<i>Умови досягнення позитивних результатів</i>
Організаційний етап	Демонстрація теми та цілей уроку	Підготовка учнів до роботи на уроці	Доброзичливий настрій учителів та учнів
Перевірка домашнього завдання	Демонстрація правильного розв'язку задач, що викликають труднощі (можуть бути підготовлені учнями), питання для перевірки знань, тестове опитування з теорії.	Виявити рівень знань, прогалини учнів з домашнього завдання.	Визначення рівня виконання домашнього завдання всім класом; усунення типових помилок; виявлення причин, з яких окремі учні не виконали домашнє завдання.
Актуалізація опорних знань учнів	Питання та завдання, які підводять до необхідності вивчення теми; коротке узагальнення щодо вивченого матеріалу.	Поповнити відсутні в учнів знання, виявити необхідні опорні знання та способи дій, мотивація до вивчення нового матеріалу.	Формування дидактичної мети разом із учнями, використання різних прийомів організації діяльності учнів щодо ухвалення мети.
Формування основних понять та способів дій	Основні поняття, схеми, таблиці, малюнки, анімація, відеофрагменти, що ілюструють особливості нового матеріалу.	Демонстрація нового навчального матеріалу.	Застосування різних способів активізації розумової діяльності учнів, включення їх до пошукової діяльності; систематизація нових знань.

Застосування знань, формування умінь	Запитання та завдання, що вимагають розумової активності та творчого осмислення, демонстрація правильного рішення.	Виконання тренувальних вправ	Використання різних способів закріплення знань; Звернення вчителя після відповіді учня до групи із проханням допомогти висвітлити досліджувану проблему.
---	--	------------------------------	--

Сьогодні у навчанні особливий аспект звертається на особисту діяльності учня, на пошук, усвідомлення та переробку нових знань. Учитель виступає як *організатор* процесу навчання, *керівник* самостійної діяльності учнів, надає їм необхідну допомогу та підтримку.

На даний час у школах широко використовуються мультимедійні технології. Поняття «мультимедіа» означає сукупність інформаційних середовищ, що використовують різні додатки та технічні засоби з метою найбільш ефективного впливу на користувача (у нашому випадку – учнів). Такими інформаційними середовищами є текст, звук і відео. Програми, що використовують усі ці форми подання інформації, називаються мультимедійними. Мультимедіа на сьогодні – це один із сучасних видів інформатизації і наочності навчального процесу, у вдосконаленні програмного та методичного забезпечення, матеріальної бази, а також у підвищенні рівня освітнього складу, в якому є перспектива успішного застосування сучасних інформаційних технологій в освіті⁴⁵.

Виділяють два типи засобів ІКТ, що застосовуються в системі освіти: *апаратні* (комп'ютер (А)) та *програмні* (електронні підручники, тренажери, тестові середовища, освітні сайти тощо (Б)):

А) Апаратні засоби ІКТ:

Комп'ютер, робота з яким не тільки сприяє підвищенню інтересу до навчання, а й дає можливість розподіляти навчальні завдання за рівнем труднощів. Крім того, комп'ютер дозволяє повністю усунути одну з найважливіших причин негативного ставлення учнів до навчання – неуспіх, зумовлений нерозумінням

⁴⁵ Маслюк Ю. А. Проблеми використання інформаційних та комунікаційних технологій у навчальній діяльності. Інновації в освіті, 2006. № 1. С. 117–123.

матеріалу. Саме цей аспект і передбачений авторами багатьох комп'ютерних навчальних програм. Для цього є можливість використовувати різні підручники, посібники та словники, які можна вивести на екран за допомогою натискання миші. Працюючи на комп'ютері, учень має можливість розв'язати задачу до кінця, спираючись на необхідну допомогу. Використання мультимедійних засобів допомагає реалізувати особистісно орієнтований підхід у навчанні, забезпечує індивідуалізацію та диференціацію з урахуванням особливостей дітей, їхнього рівня розумового розвитку.

Специфіка вивчення у початковій школі полягає у тому, що провідним компонентом змісту навчання є не основи наук, а способи діяльності – навчання різним видам діяльності. Якщо говорити про традиційний метод навчання, то цьому навчити можна лише при живому спілкуванні, а для цього потрібен партнер. Комп'ютерна програма також має недолік: вона не може забезпечити живе спілкування з машиною. Виняток становлять, наприклад, програми-конференції (Zoom, Google Classroom) або соціальні мережі, коли учень вступає у живий діалог (усний чи письмовий) із реальним партнером – учителем.

Важливою особливістю комп'ютера в освітньому процесі є те, що він може бути «співрозмовником» учня, тобто працювати в комунікативно спрямованому діалоговому режимі, наприклад, аналізатором та синтезатором мови, заповнювати відсутність справжнього співрозмовника, моделюючи та імітуючи його немовну та мовленнєву поведінку.

Комп'ютер є інструментом, який організовує самостійну роботу учнів і керує нею, особливо в процесі тренувальної роботи з навчальним матеріалом.

Він може створювати оптимальні умови для успішного засвоєння програмного матеріалу: при цьому забезпечується гнучке, достатнє та посилене навантаження вправами всіх учнів у класі. Крім того, важко переоцінити роль комп'ютера як засобу здійснення контролю над діяльністю учнів з боку вчителя, а також як засобу формування та вдосконалення самоконтролю. У скрутних випадках комп'ютер дозволяє учневі отримувати необхідні відомості довідкового характеру за короткий проміжок часу, запропонувати йому ті чи інші шляхи розв'язання поставленої задачі.

Опанування комунікативної та міжкультурної компетенції неможливе без практики спілкування, а завдяки використанню відеофільмів на уроці в цьому плані просто незамінний засіб, однак не слід забувати, що відеофільми – лише допоміжний технічний засіб навчання, і для досягнення максимально позитивних результатів необхідно доцільно інтегрувати їх в навчальний процес, доповнюючи його до традиційних методів навчання.

Використання відеофільма чи його фрагмент під час уроків сприяє індивідуалізації навчання та розвитку навчальної діяльності учнів взагалі. Під час використання відеофільмів на уроках в учня розвивається мотивація дивитися фільм, який цікавий сам по собі, та мотивація, яка досягається тим, що учневі буде показано.

Використання відеофільму сприяє розвитку різних сторін психічної діяльності учнів: уваги та пам'яті. Під час перегляду у класі виникає атмосфера спільної пізнавальної діяльності. У таких умовах навіть неуважний учень стає уважним, але щоб зрозуміти зміст фільму, учням необхідно докласти певних зусиль. Так мимовільна увага перетворюється на довільну, а інтенсивність уваги впливає на процес запам'ятовування. Використання різних каналів надходження інформації (слуховий, зоровий, загальне сприйняття) позитивно впливає на міцність перегляду і сприймання матеріалу.

Таким чином, навчальні відеофільми розвивають здатність керувати увагою кожного учня та груповою аудиторією, впливати на обсяг довготривалої пам'яті та збільшення запам'ятовування, здійснювати емоційний вплив на учнів та підвищувати мотивацію навчання та сприяють інтенсифікації навчального процесу та створюють сприятливі умови для формування соціокультурної компетенції школярів.

Б) *Електронний підручник* – це комп'ютерне педагогічне програмне забезпечення, призначене насамперед для подання нової інформації, яка доповнює друковані видання та дозволяє необмежено перевірити набуті знання та вміння учня. Електронний підручник дозволяє учневі вибирати темп навчання, має більшу читабельність і зручність у користуванні порівняно з друкованим підручником, а також дозволяє безперервно оновлювати інформацію швидко та без особливих витрат, що дуже важко з друкованим підручником. Часто він доповнює звичайний підручник, однак у порівнянні з останнім має свої переваги, таку як систему пошуку потрібної теми/інформації.

Слід відзначити, що при цьому може змінитися роль учителя у навчальному процесі, тобто вчитель та учень стануть рівноправними учасниками у використанні електронного підручника, оскільки вчитель перестає бути основним джерелом інформації, хоча він і продовжує бути шляхом закріплення учнями засвоєних знань. Також варто додати, що електронний підручник можна інтегрувати в електронне середовище школи та пов'язати з електронним журналом, що значно спростить виставлення оцінок та урок.

Онлайн-тренажери – це програма в Інтернеті, яка дозволяє навчатися самостійно або під керівництвом учителя. Вивчати можна ті чи інші предмети, при цьому відпрацьовувати практичні навички за допомогою онлайн-тренажерів. Найголовніша перевага використання онлайн-тренажерів, на думку багатьох користувачів, це швидка обробка матеріалів та економія часу. Онлайн-тренажери зручні тим, що допомагають легко оцінювати знання та навички, а також вести облік успішності. До них можна повертатись навіть через тривалий проміжок часу та повторювати вже вивчений матеріал на новому рівні. На відміну від підручників, які зазвичай обмежені за обсягом матеріалу, онлайн-тренажери включають великий довідковий матеріал. Над їх удосконаленням працює команда методистів – і тому ці програми є ідеальним способом доповнити навчання та дозволити учням заглибитись у предмет. До складу онлайн-тренажерів входять база знань, тести, ігри та ін.

Освітні сайти – це сайти з інформацією, матеріалами та посиланнями, створені спеціально для використання у процесі навчання (освітні та навчально-методичні матеріали) для певної предметної галузі, а також призначені для інформаційного забезпечення системи освіти.

Тестові середовища – це окремі від згаданих вище онлайн-тренажерів, спеціальні сайти або програми, завдання яких перевірити знання учня з того чи іншого предмета. На сьогодні багато вчителів використовують тестові сайти/програми, включаючи їх у свій план навчання. Завдяки цим тестам учитель звільняється від необхідності самостійно перевіряти роботи, оскільки це займе більше часу, ніж коли за нього зробить програма. Тести найчастіше готують для перевірки знань (тобто питання з можливістю вибору відповідей), але іноді вчителі змінюють правила тестування, де замість вибору зі списку відповідей потрібно написати відповідь самостійно. Останній

вид тестів має свої нюанси з огляду на те, що програма визначає правильність відповіді з того, яка відповідь є записаною в його пам'яті, тобто, наприклад, якщо відповідь має або велику літеру, або випадкову прогалину – вона вважає її неправильною, і хоча це вирішується втручанням учителя при перевірці тестів і він може змінити результат.

Сьогодні існують різні сервіси (інструменти та схеми) для побудови тестів, які відрізняються за способом формування запитань та відповідей, доступністю та зручністю. Такі сервіси можна розділити на два типи: онлайн та мобільні. Онлайн-сервіси включають традиційні послуги, такі як: Google Форми – це частина офісного інструментарію Google Drive, для створення текстових форм. Його особливістю є необхідність встановлення плагіна Flubaroo для автоматичної перевірки та оцінки відповідно до зазначених критеріїв. Послуга безкоштовна, потрібен обліковий запис Google.

Proprofs – це сервіс для створення різних форм тестів (вибір однієї або кількох відповідей, вставлення пропущеного слова або написання вашої відповіді), дозволяє вставляти у завдання файли *.docx, *.pptx, *.pdf, а також аудіо- та відеофайли. Послуга безкоштовна.

ClassMarker – це сервіс для створення тестів з різними формами відповідей. Його особливістю є створення віртуального класу. Дозволяє вести статистику ефективності. Безкоштовний на період ознайомлення. Новим напрямком програмного забезпечення тестування є застосування мобільних сервісів, до яких можна віднести такі:

Kahoot – це сервіс не тільки для створення різних форм тестів, а й для проведення онлайн-вікторин за допомогою спеціального додатка, який встановлюється на смартфонах учнів (Android, iOS, Windows Phone). Дозволяє вчителю діагностувати відповіді учнів, і вони вчаться знаходити правильні відповіді. Безкоштовний, вимагає реєстрації.

Quizlet – це сервіс для створення тестів, в якому правильна відповідь вибирається із запропонованих варіантів. Послуга безкоштовна, багатомовна, її головна особливість полягає в тому, що вона працює на смартфонах під управлінням Android та iOS і вимагає реєстрації.

Pickers – це послуга у вигляді мобільного додатка, що дозволяє проводити опитування на смартфонах учнів у класі та аналізувати статистику для всіх учнів. Додаток для Android та iOS можна завантажити безкоштовно.

EasyTestMaker – це сервіс у вигляді мобільного додатку для створення тестів, в якому потрібно вибрати істинні та хибні твердження. Для тестування у більш традиційному форматі їх можна відформатувати у форматах *.pdf або *.doc. для друку. Безкоштовний на період ознайомлення⁴⁶.

Отже, виділяють два типи ІКТ, а саме⁴⁷:

Апаратні засоби ІКТ

Комп'ютер – технологічний пристрій для створення, зберігання, відкриття та редагування файлів навчання (мультимедіа – електронні документи, відео, аудіо), а також для входу в Інтернет заради ознайомлення, завантаження та використання різних електронних матеріалів та навчальних програм для розширення та урізноманітнити можливості навчання певного предмета.

DVD – технологічний пристрій, за допомогою якого можна відтворити фільми або окремі відеофрагменти на моніторі шляхом вставлення у пристрій диск-накопичувач, який і містить у собі ці елементи матеріалу. На даний час використовується рідко зважаючи на те, що повноцінний комп'ютер володіє в собі більший функціонал, оскільки може і відтворювати мультимедіа, і надає доступ в Інтернет, в якому знайти можна усе для навчання. DVD-плеєр найчастіше використовується у віддалених навчальних закладах від міста (наприклад, село, де інтернет-зв'язок та наявність більш сучасного технічного обладнання залишає бажати кращого).

Програмні засоби ІКТ.

Електронний підручник – це комп'ютерне педагогічне програмне забезпечення, призначене насамперед для подання нової та, як правило, і наочної інформації. Часто доповнює друковані видання.

Онлайн-тренажери – це програма в Інтернеті, яка дозволяє навчатися в самостійному режимі або під керівництвом учителя;

⁴⁶ Крамаренко Т.В. Використання Інтернету та електронних освітніх ресурсів у навчальному процесі вищих навчальних. URL: <http://pedpsy.duan.edu.ua/images/stories/Files/2016-1/43.pdf>.

⁴⁷ Захарова І. Г. Інформаційні технології в освіті: навч. посібник для студ. вищ. пед. навч. закладів. К.: Видавничий центр «Академія», 2003. 192 с.

відкриває можливості для додаткового освоєння матеріалу або предмету взагалі шляхом проходження спеціальних навчальних курсів всередині тренажерів.

Таблиця 4

Аспекти цифровізації у початковій школі

<i>Аспекти цифровізації</i>	<i>Переваги</i>	<i>Можливі ризики</i>
Впровадження електронних підручників та онлайн-ресурсів.	– Забезпечення доступу до актуальної та різноманітної інформації. – Можливість інтерактивного навчання та індивідуалізації процесу. – Спрощення доступу до навчального матеріалу.	– Необхідність навчання вчителів використанню нових технологій. – Потенційні проблеми з доступом до Інтернету та технічні збої. – Можливість залежності від технологій та втрати зв'язку з реальними життєвими навичками.
Використання інтерактивних дошок та проєкторів.	– Залучення учнів до уроків через візуальні елементи та інтерактивність. – Покращення сприйняття та розуміння матеріалу. – Збільшення зацікавленості учнів у навчанні.	– Необхідність відповідної підготовки вчителів та розробки відповідних навчальних матеріалів. – Ризик залежності від технологій та втрати активності учнів.
Впровадження комп'ютерних програм та ігор для навчання.	– Цікавий та ефективний спосіб вивчення матеріалу. – Розвиток різних навичок, таких як логічне мислення та творчість. – Можливість індивідуалізації навчання.	– Потреба у виваженому підході та контролі за часом використання комп'ютерних програм та ігор. – Ризик відволікання уваги учнів та небажаний вплив на розвиток.
Застосування онлайн-комунікації та відео конференцій.	– Забезпечення можливості віртуальної комунікації та співпраці. – Підтримка дистанційного навчання та зв'язку між учнями та вчителями. – Розширення можливостей для навчання.	– Потреба у забезпеченні конфіденційності та безпеки віртуальної комунікації. – Відсутність особистого контакту та можливість втрати міжособистісних навичок.

Використання програмування та робототехніки.	– Розвиток логічного мислення, проблемного вирішення та творчих здібностей учнів. – Стимулювання інтересу до науки та технологій. – Підготовка до майбутніх вимог ринку праці.	– Потреба у відповідному обладнанні та педагогічній підготовці вчителів. – Можливість відставання учнів, які не можуть з легкістю засвоїти технологічні концепції.
--	--	---

Освітні сайти – це сайти з інформацією, матеріалами та посиланнями, створені спеціально для використання у процесі навчання (освітні та навчально-методичні матеріали) для певної предметної галузі, а також призначені для інформаційного забезпечення системи освіти; саме тут можна отримати доступ до згаданого вище електронного підручника.

Тестові середовища (тестові програми) – це окремі від онлайн-тренажерів спеціальні сайти або програми, завдання яких перевірити знання учня з певного предмета.

5.1.2. МЕТОДИ ОНЛАЙН-НАВЧАННЯ

Вибір методів навчання є складним, немає готових методів – кожен, учитель, тренер / автор онлайн-тренінгу створює свої власні методи навчання.

Основним методологічним припущенням, якого дотримується вчитель дистанційного навчання (наприклад, у формі електронного навчання), є активізація учнів. Можливі форми такої активації різні і можуть бути згруповані відповідно до методу.

Типи методів дистанційного навчання. Основними групами методів є:

- *методи передачі інформації* – вони служать для того, щоб забезпечити учнів знаннями у найбільш доступний спосіб. Учитель є базою та основним джерелом знань.
- *проблемні методи навчання* – вони служать для перетворення

пасивних знань учнів у активні, а також виділяють нові повідомлення та застосовують їх на практиці. Суть цього типу методів полягає у тому, щоб поставити учасника у складну ситуацію, яку потрібно подолати, розробляючи рішення індивідуально або в групі.

- *методи стимулювання інтересу до навчання* – слугують викликанню емоційного досвіду в учня та викриванню цінностей, згідно з якими він потім формує свої оцінки та погляди.

- *інструктивно-практичні методи* – дають змогу безпосередньо пізнати реальність та розвинути навички, корисні у повсякденній життєвій практиці.

Методи передачі інформації – методи дистанційного навчання.

Мета методу – передати готові знання, зрозуміти і запам'ятати повідомлення учнів.

Методом передачі інформації може бути записаний інформаційний онлайн-урок. Зміст уроку повинен містити інформаційний матеріал та відповідні цікаві завдання. Бажано включити до уроку матеріал, який не вимагає напруженої уваги, наприклад, комікси. Елементи презентації мають бути чітко позначені, текст повинен бути доповнений елементами шоу, що ілюструють актуальні проблеми (привернення уваги аудиторії – наприклад, графічні файли, фрагменти відео, аудіо). Реалізація матеріалу має бути у вигляді аудіо (подкаст) або відео (вбудований файл).

Проблемні методи – методи онлайн-навчання.

Метою методу є поставити учня в ситуацію, в якій він змушений самостійно шукати і перевіряти рішення даної проблеми, реалізовувати принципи наукового аналізу проблем⁴⁸.

Сутність даного методу полягає в тому, щоб поставити учня у складну ситуацію, яку потрібно подолати, розробляючи рішення індивідуально або в групі. Така проблема викликає інтерес, змушує проаналізувати представлену ситуацію, вимагає формулювання пропозицій щодо рішень (гіпотез), а потім перевірки їх значення.

Через різноманітність проблем можливості віддаленого впровадження методів практично необмежені, а саме:

⁴⁸ Павленко В.В. Методи проблемного навчання. Нові технології навчання: наук.-пед. зб. Київ, 2014. Вип.81 С. 75–79.

Форум. Проблемна ситуація може бути представлена учасникам у вигляді запитання на форумі в окремих групах із проханням запропонувати розв'язання на певний період часу – учні можуть представити свої рішення у групі. Після генерування пропозицій відбувається етап перевірки та обговорення представлених ідей в групі під керівництвом учителя.

Відкрите завдання. Проблемна ситуація може бути представлена учасникам як зміст завдання. Кожен учень надсилає вчителю запропоновані варіанти розв'язання ситуації разом із записом процесу перевірки. В кінці вчитель організовує «обмін» варіантами розв'язку – учні можуть обговорювати пропозиції розв'язання проблемної ситуації на форумі або використовувати голосування, щоб вибрати найкраще⁴⁹.

Спільний документ. Проблемна ситуація представлена у вигляді HTML-сторінки, і учні розробляють своє розв'язання у спільному документі. Результат роботи кожної групи обговорюється наприкінці загального форуму.

З організаційних причин (тривалий час розробки рішень в асинхронному режимі), у разі розв'язання деяких проблем у групі, буде ефективніше передавати вміст за допомогою класичного методу проблем в синхронному режимі (включаючи засоби спілкування, такі як текстовий чат, відео-конференції) або очної форми (змішане навчання).

Методи стимулювання інтересу до навчання – методи онлайн-викладання.

Метою даного методу є формування цінностей, їх трансформація, організація та систематизація.

Метод демонстрація фільму. Сутність методу полягає у переживанні певних почуттів. Проектуванню кіноматеріалу повинен передувати етап підготовки до прийому (надання інформації про автора та / або твір) і закінчуватися аналізом твору, який зводиться до обговорення супровідної проєкції емоцій та формулювання емоційного ставлення до розглянутої теми.

Як навчальний засіб, фільм – це лише аудіовізуальний матеріал, який допомагає представити або проілюструвати певні поняття чи події.

⁴⁹ Павленко В.В. Проблемні ситуації: поняття і типи. Нові технології навчання: збірник наукових праць. Київ, 2014. Вип.83. С. 196–202.

Відео може бути завантажено на освітню платформу. Дискусія щодо фільму може проводитися в рамках дискусійного форуму.

Інструктивно-практичні методи – методи дистанційного навчання.

Метою цих методів є залучення учнів до виконання практичних завдань.

Учням слід повідомити мету і завдання, а також правила та методи дій, які вони повинні дотримуватися. Також необхідно ознайомити їх із інструментом (наприклад, програмним забезпеченням), який вони повинні використовувати під час виконання завдання, та надати інформацію про те, як з ним працювати. Після виконання завдання вчитель повинен ознайомитися з результатом роботи та виправити помилки.

У випадку віддаленої форми навчання інформація, необхідна для виконання вправи, повинна розміщуватися у вигляді схем, описів, інструкцій, електронних книг. Варто доповнити їх інструкціями у вигляді відеофайлів, а в разі експлуатації програмного забезпечення – у вигляді скринкастів. Під час виконання завдання повинен бути форум, де учні можуть отримати допомогу від учителя або інших учасників освітнього процесу у разі невдач або сумнівів.

У деяких випадках (наприклад, робота з програмним забезпеченням) необхідно організувати зустріч в аудиторії (наприклад, у комп'ютерному класі – змішане навчання).

Програмовані методи – додаткові методи онлайн-навчання.

Метою цих методів є засвоєння матеріалу учнями за допомогою постійної перевірки рівня засвоєних знань, закріплення знань шляхом повторення, індивідуальної роботи з матеріалом.

Запрограмований метод передбачає поділ і структурування матеріалу таким чином, що наступні частини відокремлюються контрольними запитаннями – перевіряючи, чи зрозумів та запам'ятав матеріал кожен учень. Навчальний матеріал розділений на частини відповідно до критерію дидактичної мети, яку має виконати дана частина. Перехід до наступної частини можливий лише після того, як учень дасть правильну відповідь. Неправильні відповіді слід спрямовувати на додаткові, повторювальні та пояснювальні блоки, завдяки яким учень зможе виправити свою відповідь. Контрольні запитання повинні бути як закритими, так і з короткими відповідями

– це дозволяє уникнути ситуації, коли відповіді вибираються випадково. Вони також можуть виступати як вихідні точки, де учень може вибрати з кількох варіантів свій подальший шлях навчання залежно від інтересів чи потреб. Питання повинні бути структуровані таким чином, щоб відповіді вимагали розуміння даного питання (тобто вони не повинні базуватися на механічному відтворенні, відтворенні пам'яті чи простому пошуку записів у тексті).

Такі структуровані блоки матеріалу та питань утворюють розгалужене дерево, вздовж якого учень рухається залежно від індивідуального темпу навчання, наявних знань та особистого вибору.

Програмовані методи найчастіше використовуються у дистанційному навчанні (онлайн-курси), хоча існують і традиційні книги, побудовані за цим методом. Для впровадження запрограмованих методів варто використовувати спеціальні інструменти, які дозволять створювати набори електронних сторінок (з можливістю вбудовувати будь-які мультимедійні файли) та низку запитань з одним і декількома варіантами відповідей, що вимагають коротких відповідей, визначити зв'язки між цими сторінками. Правильна відповідь завжди скеровує на наступну сторінку. Надання неправильної відповіді має спрямовувати вас на сторінку, яка містить відгуки та / або подальші вказівки.

Методи онлайн-навчання – найпростіші та найефективніші.

Простіше передавати знання в процесі звітності, оскільки великий обсяг інформації може бути переданий за короткий час. Однак, якщо ми самі приходимо до деяких висновків – ми їх краще розуміємо і краще запам'ятовуємо, тому виправданим є використання проблемного курсу. Одержувач може брати активну участь у цьому процесі.

Правила онлайн навчання:

1. Познайомтесь з технологічними можливостями ваших учнів та наявними у них ресурсами (обладнання, Інтернет, умови проживання).

Варто звернути увагу на те, яке обладнання мають ваші учні, який стан цього обладнання, скільки людей користується цим обладнанням, чи є у них смартфони, чи мають брати-сестри, що навчаються, також окреме обладнання чи загальне обладнання. Який

Інтернет є у сім'ї не лише тоді, коли ним користується одна людина, але й усі, хто працює онлайн. Ці міркування дуже важливі, оскільки вони надають інформацію про те, які типи навчальних онлайн-занять учні можуть робити поза школою, а також дозволяють розробляти та обґрунтовувати планування завдань або матеріалів для тих учнів, які не в змозі виконати всю роботу в онлайн-режимі.

2. Визначте загальний навчальний простір.

Планування та організація роботи у випадку онлайн-навчання є дуже важливим елементом. Насправді це половина успіху в навчанні, якщо учні добре організують навчальний простір. Спільний освітній простір, безсумнівно, допоможе їм у цьому, тобто місце, де відбуватимуться зустрічі і будуть зберігатися матеріали, посилання, вкладення, інформація та календар. Це дає відчуття безпеки та впевненості. Крім того, слід додати посилання у цей простір, якщо ви ведете блог, вебсайт або онлайн-колекцію матеріалів, де розміщуєте матеріали для учнів. Важливо, щоб учням не доводилося сперечатися, щоб з'ясувати, що їм потрібно знати і які завдання виконувати. Варто це обговорити, показати, презентувати та отримати відгук учнів.

3. Подбайте про комунікацію з учнями класу.

Домовтесь зі своїми учнями, як саме і в який час ви будете з ними комунікувати. Якщо ви вже розробили методи спілкування під час навчання в класі – не змінюйте їх. Однак встановіть правила цього спілкування разом. Варто встановити чіткі та послідовні правила спілкування та можливі засоби. Однак пам'ятайте також, що підтримка учнів в Інтернет-просторах – це зовсім інше, ніж у приміщенні закладу освіти. Варто створювати додаткові моменти протягом тижня для онлайн-дискусій, зустрічей з іншими людьми або індивідуальних консультацій.

4. Подбайте про спілкування з батьками.

Особливо при онлайн-навчанні надзвичайно важливий контакт з батьками. Варто залучити їх до планування та організації освітнього процесу та ознайомити з вимогами щодо освітнього середовища дітей. Пам'ятайте, що батьки будуть підтримувати своїх дітей і частково братимуть участь у їх навчанні. З цієї причини їм може знадобитися порада, яка допоможе їм організувати онлайн-навчання. Якщо учені вперше навчаються онлайн, організовують та планують своє навчання, батьки можуть відчувати, що їм важко

потрібна педагогічна підтримка. Зосередьтеся на простому спілкуванні з чіткими способами підтримки батьків. Також пам'ятайте про те, що слід комунікувати з усіма батьками, інформувати їх про поточні проблеми.

5. Створіть колектив та дбайте про атмосферу.

Пам'ятайте про атмосферу та добробут вас та ваших учнів. Спробуйте перенести правила класу в онлайн-середовище, що, безсумнівно, забезпечить більше почуття стабільності. Будьте співчутливі – закриття школи пов'язане із важкою зовнішньою ситуацією, і кожен учень розробить власні стратегії подолання причин у цей період. Варто їх зміцнити і приділити час задоволенню соціально-емоційних потреб учнів та себе.

Формування почуття спільності та формування навичок спільної онлайн-роботи настільки важливі, як і в класах. Створюючи простір для цілеспрямованої та послідовної віртуальної взаємодії, ми можемо допомогти учням залишатися на зв'язку та будувати стосунки не лише з вчителем, а й один з одним.

6. Запроваджуйте синхронні та асинхронні методи навчання.

Пам'ятайте, що взаємини онлайн так само важливі для учнів, як і взаємини поза мережею. Не забувайте використовувати такі платформи, як Microsoft Teams, Google Classroom, Zoom, для проведення онлайн-уроків. Однак переконайтеся, що розклад є правильним, враховуючи технічні можливості всіх учнів. Найкращий спосіб – провести половину уроків синхронно, а іншу частину – асинхронно, враховуючи ситуацію учнів, їх технічні можливості та сімейні обставини. Варто використовувати такі інструменти, як Padlet, Wakelet або Flipgrid, щоб дати учням змогу виконувати уроки або завдання протягом певного часу. Для групових проєктів учні можуть використовувати інструменти для асинхронної співпраці, такі як робота над спільним документом, презентацією, колекцією або дошкою. Крім того, дайте учням більше часу для виконання меншої кількості цінних завдань, а також надайте точні терміни та чіткі пояснення. Сутність не в тому, щоб заробити бали, а в тому, щоб зацікавити їх. Також не забувайте про індивідуалізацію. Онлайн-навчання дає змогу учням вчитися з різною швидкістю. Водночас це можливість дати учням право голосу та право вибору, як вони хочуть навчитися або виконати дане завдання. Завдання вчителя – створити багато шляхів для вибору учнів.

Подумайте добре, що і скільки завдань ви надсилаєте учням. Зверніть увагу на спосіб їх подання та організацію. Пам'ятайте, що занадто багато інформації шкідливо для мозку. Коли ми отримуємо багато інформації, наш мозок повинен ігнорувати частину, щоб обробити решту, згідно з «теорією когнітивного навантаження», сформульованою Свеллером. Варто створити короткі відеоматеріали для учнів, що представляють найважливіший зміст або інструкції з використання інструментів чи додатків, для отримання та обробки інформації: каналу візуального та вербального зображення. Для вчителя це означає створення матеріалу, що включає голос, текст та елементи зображення. Такі можливості надають такі інструменти, як Prezi, Loom, Nearpod.

7.Реформуєте свої методи оцінювання.

Оцінювання – одна з найскладніших частин онлайн-навчання. Це вимагає творчого мислення та стратегії в діях учителя. Ефективним способом перевірки розуміння під час онлайн-навчання є використання асинхронних формативних оцінок. Варто використовувати інструменти для створення коротких інтерактивних вікторин на основі навчального матеріалу. Такі інструменти, як Quizziz, EdPuzzle, Socrative або Nearpod, будуть гарно працювати. Підготовка великих тестів не є ефективним в онлайн-навчанні. Розгляньте можливість виставлення оцінок для підсумовування проєктної роботи, коли учні самостійно або в групах виконують письмові роботи, розробляють інфографіку та плакати, створюють презентації чи відеоролики або відповідають голосом або відеочат.

8.Рефлексія від учнів.

Під час очного навчання звертаємо увагу на учнів, спостерігаємо за ними та реагуємо на приховані потреби щодо навчального середовища. В онлайн-середовищі важливо, щоб ми навмисно створили ці простори зворотного зв'язку. Окрім спостереження за вкладом учнів в онлайн-дискусію та їхньої активності та залучення до уроку, коли і як вони дають завдання, основна увага повинна бути спрямована на вивчення їхньої ідеї щодо онлайн-навчання. Для початку варто задати два простих запитання: Що вам підходить у цій формі навчання? Що не працює? Варто використовувати такі інструменти, як Google або Microsoft Forms або Mentimeter. Варто врахувати відгуки учнів, включити їх у свої плани та уроки та розглядати як власний процес розвитку та навчання.

9. Співпрацюйте з іншими вчителями, обмінюйтесь досвідом та роздумами.

Намагайтеся підтримувати зв'язок з учителями в школі. Приєднуйтеся до предметних груп, зустрічайтесь у предметних або освітніх групах онлайн. Поділіться між собою методами роботи, інструментами та ідеями. Підтримуйте один одного. На відкритому уроці, використовуйте ті самі інструменти, з якими ви працюєте з учнями, щоб показати колегам, як ви розробляєте та впроваджуєте навчальний досвід.

10. Бережіть себе і свій час.

Добробут учителів надзвичайно важливий, оскільки ми маємо безпосередній вплив на наших учнів. Якщо ми беремося за багато речей одночасно, ми витратимо багато часу – ми не будемо робити роботу належним чином, і розчарування зростатиме. Тільки практика робить досконалим процес навчання. Завдяки досвіду ми розвиваємось, тому не будемо боятися помилятися, давайте будемо розуміти себе і своїх учнів!

5.1.3. ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ ВИКОРИСТАННЯ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ І ЦИФРОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Державні органи освіти у відповідь на такі виклики сьогодення намагаються модернізувати навчальні програми, створювати актуальні стратегії. Наприклад один із проєктів МОН України спільно з представниками ІТ – «ІТ-школяр» передбачає співпрацю в розробці нових програм для 1-12 класів окреслення вимог до сучасного шкільного цифрового обладнання⁵⁰. Також виокремили п'ять модулів, за якими очікувалось упроваджувати цифрову освіту в школі. Зокрема, школярі мають: уміти представляти й аналізувати дані, розуміти мережеві технології, алгоритми та програмування,

⁵⁰ Дайнод А. МОН і ІТ-школяр об'єдналися в комітет по цифровим освітнім технологіям, 2018. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1732299-mon-i-it-shkolyar-obyednalisya-v-komitet-po-tsifrovimosvitnim-tekhnologiyam>.

комп'ютерні системи усвідомлювати зв'язок між розвитком інтернет-технологій і суспільством⁵¹.

На початку 2018 року проєкт «ІТ-школяр» стартував у трьох пілотних школах у Києві та Чернігівській області. Проте крім новин про створення проєкту та сторінки в соціальній мережі фейсбук, результатів і продовження співпраці в вільному доступі немає. Одним з найновіших джерел що стосується цифрових компетентностей в освіті і науці є Концепція цифрової трансформації на період до 2026 року⁵².

Зазначається, що проєкт спрямований на розв'язання низки проблем, серед яких:

- низький рівень цифрових компетентностей учасників освітнього процесу;
- застарілий зміст освіти з навчальних предметів інформативної галузі;
- недостатня кількість комп'ютерного обладнання та відсутність широкосмугового доступу до Інтернету в закладах та установах системи освіти і науки;
- відсутність якісного цифрового освітнього контенту для здобуття освіти;
- відсутність актуальної, перевіреної інформації про здобувачів освіти, педагогічних та науково-педагогічних працівників, а також науковців для прийняття управлінських рішень та моніторингу ефективності політик;

Концепція була проаналізована групою науковців, в результаті чого експертна оцінка показала, що підготовлений проєкт має низку упущень і слабких місць та потребує суттєвого удосконалення⁵³. У результаті чого наступна редакція концепції була покращена відповідно до зауважень.

В основному тенденція розвитку цифрових компетентностей в учнів шкіл така, що навчальні програми, проєкти та концепції

⁵¹ ІТ-школяр: нові компетентності з інформатики, 2018. URL: <https://www.pedrada.com.ua/article/2270-t-shkolyar-nov-kompetentnost-znformatiki>.

⁵² Концепція цифрової трансформації освіти і науки: МОН запрошує до громадського обговорення, 2021. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/koncepciya-cifrovoyi-transformaciyi-osviti-i-nauki-mon-zapros Huyedo-gromadskogo-obgovorenn ya>.

⁵³ Новікова О. Ф., Антонюк В. П., Ляшенко В. І., Азьмук Н. А., Остафійчук Я. В., Шамілева Л. Л., Панькова О. В., Новак І. М., Шастун А. Д., Касперович О. Ю. Формування концептуальних засад цифрової трансформації освіти та науки України. Вісник економічної науки України. 2021. № 1 (40). С. 190–198.

встигають застаріти ще до того, як будуть впровадженні, технічна база недостатньо сучасна, а спеціалісти не мають достатнього рівня навичок для використання технологій. У таких умовах завдання зводиться до набуття базових знань до закінчення навчального закладу, або отримання їх як таких методів власного досвіду, що не завжди є безпечним шляхом. Проте спроби модернізації системи освіти в незалежності від їх практичних результатів, мають позитивне значення, вони висвітлюють та привертають увагу до проблем і потреб навчальних закладів, учасників навчального процесу, допомагають знайти оптимальні шляхи цифровізації українського суспільства починаючи зі шкільного віку.

Таблиця 5

Використання сучасних цифрових технологій у початковій школі

<i>Цифрові технології</i>	<i>Переваги</i>	<i>Можливі ризики</i>
<i>Інтерактивні дошки та проєктори</i>	Забезпечують можливість вивчення матеріалу через візуальні елементи.	Непродумане використання, може призвести до переважання технічних засобів над активністю учнів.
<i>Комп'ютерні програми та ігри для навчання</i>	Забезпечують цікавий та ефективний спосіб вивчення, допомагають розвивати різні навички.	Потребує виваженого підходу, оцінка впливу на розвиток дитини.
<i>Онлайн-ресурси та електронні підручники</i>	Забезпечують доступ до актуальної інформації, можливість індивідуалізації навчання.	Необхідність забезпечення доступу до Інтернету та розв'язання питань з безпекою.
<i>Онлайн-комунікація та відеоконференції</i>	Забезпечують можливість віртуальної комунікації та співпраці, особливо в умовах дистанційного навчання.	Потребує уваги до питань конфіденційності та безпеки.
<i>Програмування та робототехніка</i>	Розвиває логічне мислення та проблемне розв'язання ситуації, стимулює творчість.	Потребує відповідного обладнання та педагогічної підготовки.
<i>Електронні портфоліо та системи оцінювання</i>	Дозволяють відстежувати прогрес учнів, забезпечують більш об'єктивну оцінку.	Важливо забезпечити захист даних та об'єктивність систем.

<i>Безпека та етика в Інтернеті</i>	Навчаче важливим аспектам безпеки та етики в онлайн-середовищі.	Вимагає постійного оновлення та вдосконалення з огляду на швидкі зміни в інтернет-середовищі.
-------------------------------------	---	---

Основним засобом ІКТ для створення інформаційного середовища для будь-якої форми освіти – це персональний комп'ютер та будь-які програми, які дозволяє нам використовувати комп'ютер.

Нині у сучасних освітніх системах широко використовуються комп'ютери, презентації, мультимедійні засоби та освітні програми, які можна знайти на офіційних сайтах навчальних закладів або створені педагогами, які знають про основні вимоги, а завдяки самій світовій мережі (Інтернет) можна отримати доступ до багатьох цифрових бібліотек, а також використовувати email пошти для обміну інформацією і так званих «хмари», в яких можна зберігати отриману або створену інформацію.

Навчальний процес набув нових форм, іншого характеру завдяки наявності в аудиторіях персональних комп'ютерів і ноутбуків з відповідним програмним забезпеченням, мультимедійних проєкторів, спеціальних інтерактивних екранів, доступу до мережі Інтернет. Учитель має можливість користуватися електронними підручниками/посібниками, які зазвичай значно дешевші за їх друковані еквіваленти, і мають свої переваги, наприклад, завжди мати їх «під рукою» – у мобільних гаджетах, які є у кожного.

Традиційна форма навчання відома, як звичайна освіта є укоріненим звичаєм, який суспільство вважає за доцільне. Цей тип освіти ґрунтується на механічному заучуванні та запам'ятовуванні. Учні менш активні у класі і їм зазвичай не вистачає навичок і бажання для розв'язання проблем.

Крім того, традиційні способи навчання більш лінійні, з фактичним накопиченням професіоналізму в той час, як новий підхід за допомогою мультимедіа є нелінійним, з однією ідеєю, пов'язаною з іншим, що дозволяє учням вибрати той шлях, який вони хочуть, щоб вивчити тему.

Якщо говорити про комп'ютер, то він, у першу чергу, підвищує мотивацію і зацікавленість учнів у роботі з технікою, до якого вони звикли, приваблює їх до ознайомлення матеріалу та виконання завдань, оскільки вчителі розкривають для них теоретичний й

практичний зміст теми, що вивчається, а також надавати їм можливість випробувати свої розумові здібності, проявити ініціативу та креативність у вирішенні завдань.

Комп'ютер здатний краще залучити учнів до навчального процесу таким чином, оскільки до активного розвитку цифрових технологій і цифрових інструментів, була найбільш істотна проблема щодо зацікавленості і залучення учнів до навчального процесу, адже для самих здатний до навчання дітей традиційний метод навчання набридає, а якщо говорити до найменш здатних, то у них навіть зникає бажання включатися у навчальний процес. Ця проблема була одним із аргументів інтеграції та розвитку цифрових технологій і цифрових інструментів в освітній процес.

До цього треба додати, що комп'ютер здатний представити наочний матеріал, який може частково або повністю усунути проблему, пов'язану з нерозумінням учнями теми уроку.

Учні можуть ознайомитися з матеріалом і вивчати його у своєму темпі, повертаючись до незрозумілого або забігти наперед для скорішого опрацювання теми. Також учнів можна залучити у вебсторінки вчителів або інших професіональних педагогів, які, як правило, створюються на сайтах навчальних закладів, і надають додаткові можливості для того, щоб учні отримали доступ до різноманітних публікацій, до яких входять, наприклад, наукові роботи або певні тематичні дослідження, яке дозволяє учням поглибити знання певного предмета.

Ще одною проблемою в традиційній формі навчання була неможливість для вчителя контролювати усі аспекти навчальної діяльності учнів. Наприклад, коли педагог працює з великою групою учнів, він майже не в змозі перевірити відразу правильність вирішення усіх поставлених для учнів завдань, а це є результатом невчасного виправлення помилок, які згодом закріплюються в голові учнів, і це додатково призводить до їх неуспішності у майбутньому. І тут допомагає комп'ютер, а якщо точніше – програми тестування, який здатний перевірити відповіді до завдань максимально швидко, а також виявити і зафіксувати помилку, яку вчитель побачить.

Отже, комп'ютер дозволяє створити динамічну модель кожного учня, в якій будуть враховані його знання та мислення, сприймання та розуміння тексту, можливість здійснювати контроль за учнем і на цій підставі керувати усім навчальним процесом.

Є певні переваги щодо використання цифрових технологій і цифрових інструментів в освітньому середовищі початкової школи:

- покращення ефективності та якості освіти;
- можливість орієнтуватися на сучасні цілі навчання;
- можливість отримання різноманітних матеріалів через мережу Інтернет та використання спеціальних дисків;
- учні більш ефективно використовують свій час, не витрачаючи його на поїздки до бібліотеки, читального залу та дороги додому;
- учень вчиться і практикується готуватись до уроків використовуючи електронні джерела та ресурси;
- під час змішаного навчання більша увага акцентується на поглиблене навчання;
- учні здобувають навички роботи в команді;
- збільшення рівня мотивації учнів;
- вчителям легше аналізувати діяльність учнів;
- різноманітні можливості для навчання;
- гнучкість навчання;
- інтерактивність.

Мультимедійна система електронного підручника дозволяє наповнити програму звуком природних процесів, продублювати текст голосом диктора, створити необхідне музичне тло для роботи, наприклад, включити будь-який відеофрагмент, що забезпечує велику наочність та інтерес учнів.

Можливість засвоєння учнями сучасних інформаційних технологій, завдяки чому учні опановують комп'ютерну грамотність і вчаться використовувати в роботі з матеріалом англійської мови – це також можливість для учнів виявити свої творчі здібності.

Підвищення мотивації учнів до навчання, зокрема інтегрування звичайного уроку з комп'ютером дозволяє вчителю перекласти частину своєї роботи на ПК, роблячи при цьому процес навчання для учнів цікавим та різноманітним. Можливість використання різних видів мовної діяльності.

- Можливість індивідуального підходу до кожного учня.
- Підвищення рівня самостійності учнів.
- Підвищення зрозумілості та наочності наданого матеріалу.
- Полегшення роботи вчителя. Наприклад, застосування на уроці комп'ютерних тестів та діагностичних комплексів дозволить вчителю за короткий час отримувати об'єктивну картину рівня

засвоєння матеріалу, що вивчається, у всіх учнів і своєчасно його зафіксувати.

Але треба також враховувати і недоліки, а саме головні з них:

- У разі недостатньої мотивації до роботи учні можуть часто відволікатися на ігри, музику, соціальні мережі тощо.

- Недостатня комп'ютерна грамотність учителя. Хоча така проблема і рідкісна, але існує для вчителів, які звикли викладати у традиційній формі без використання цифрових технологій і цифрових інструментів.

- Ще однією проблемою є наявність в учня можливості вирішувати тестування за допомогою пошуку в Інтернеті можливих відповідей. Деякі вчителі до цього не відносяться достатньо серйозно, в результаті чого учні не використовують свої власні знання для вирішування тестів.

- Погіршення здоров'я, зокрема зору. Як правило, варто використовувати цифрові технології і цифрові інструменти як допоміжний засіб для навчання, а не основний, оскільки в учнів з часом погіршується зір і розвивається залежність від комп'ютера.

Незначний, але наявний недолік – це збільшення вимог щодо роботи вчителя. Крім звичайного плану для традиційного навчання, вчителю необхідно буде готувати додатковий цифровий матеріал.

Існують недоліки змішаного способу навчання:

- *технічні проблеми*: необхідно забезпечити усіх учасників навчального процесу технологіями, тобто потрібно поетапно запроваджувати технології в освітній процес, починаючи з простого і переходячи до складного;

- *організаційні проблеми*: перше за все необхідно переконатись в тому, що змішаного навчання не таке ефективне, як звичайне навчання в аудиторіях;

- *навчальні проблеми*: необхідно звертати увагу на те, як саме потрібно вчити, а не що саме вчити, тобто вчитель повинен ретельно планувати і вміти визначати, коли необхідно працювати в аудиторіях, а коли можна з використанням мережі;

- щоб точно і змістовно доносити інформацію до учнів для досягнення поставленого результату необхідно ретельно спланувати цілі, а вже потім реалізовувати досягнення поставленої мети;

- під час онлайн-навчання, не варто забувати про власне здоров'я, адже при тривалому використанні комп'ютера псується зір і

дається велике навантаження на хребет, тобто необхідно виконувати відповідні вправи;

- потрібно ознайомити учнів з вимогами щодо оцінювання їхніх робіт;

- слід забезпечувати проєктування всіх елементів уроку;

Слід узагальнити досліджене:

Щодо переваг використання цифрових технологій і цифрових інструментів в освітньому середовищі початкової школи, то треба згадати головне:

- Покращення якості навчання – урізноманітнення навчальних матеріалів стимулює в учня зацікавленість до заняття.

- Підвищення мотивації учня – учень сприймає краще наочний матеріал.

- Підвищення рівня професійної компетентності вчителя шляхом використання сучасних засобів ІКТ та створених для них певних методичних прийомів.

- Полегшення роботи вчителя і учнів. Для вчителя – можливість викладати тематичний матеріал наочно, без необхідності кожену хвилину розповідати усе пов'язане з цим, а також використання програмних тестів дозволяє йому краще контролювати рівень засвоєного учнями матеріалу та слідкувати за успішністю учня при цьому.

Для учня – можливість вивчати матеріал в наочній формі, без необхідності повної концентрації для його вивчення.

Щодо недоліків використання цифрових технологій і цифрових інструментів в освітньому середовищі початкової школи:

- Шанс виникнення залежності від комп'ютера, що призводить до випадання головної ролі вчителя як джерела знань.

- Разом із залежністю, погіршується здоров'я, зокрема, зір.

- Недостатня технічна грамотність вчителя, який звик працювати у традиційній формі викладання, що може призвести до його проблематичного інтегрування під сучасні освітні вимоги.

- Збільшення вимог до вчителя, якому потрібно готуватися і для традиційного формату, і електронного.

Отже, завдяки розвитку цифрових технологій і цифрових інструментів відбувається прогрес інформаційного середовища. Сучасне суспільство здійснює впровадження елементів навчального процесу до електронного освітнього середовища. Незважаючи на це

важливо не втратити, той досвід, який було накопичено саме традиційною педагогікою.

Саме тому впровадження цифрових технологій і цифрових інструментів в освітнє середовище початкової школи має бути поступовим органічним поєднанням традиційної освітньої системи з використанням сучасних технологічних основ розвитку суспільства, з цифровими технологіями і цифровими інструментами, а саме це має бути не за рахунок зменшення позицій і значущості традиційних підходів, а з метою посилення їх ефекту.

Слід зазначити, що найкращим результатом такої комплексної роботи вчителя – здорова дитина, мотивована до успішного навчання, дослідницьке ставлення до життя; це учень/учениця, які вміють учитися за рахунок різних джерел і критично оцінювати інформацію, відповідально ставитися до себе та інших людей, усвідомлювати себе громадянином/громадянкою України.

Основним завданням учителя є створення середовища для практичного опанування знаннями, вибрати такі методи навчання, які б кожному учню дозволили проявити свою пізнавальну активність, свою творчість та підвищили ефективність уроків.

Також важливим завданням учителя є активізація пізнавального інтересу учнів у процесі навчання. На відміну від традиційних методик, при використанні нових інформаційно-комунікативних технологій учні самі стають головною фігурою, що діє, і самі відкривають шлях до засвоєння знань. Учитель виступає у цій ситуації активним помічником, та його головна функція – це організація та стимулювання навчального процесу.

Творчий потенціал особистості може проявлятися у таких уміннях як:

- самостійне бачення проблеми, критичне мислення;
- вміння формулювати та аналізувати будь-які проблеми, аналітичне мислення; вміння знаходити їм рішення;
- вміння переносити знання, вміння та навички, способи навчальної діяльності у нову ситуацію;
- вміння бачити новий бік у знайомому об'єкті;
- вміння комбінувати, синтезувати раніше засвоєні способи діяльності в нові та ін.

Таблиця 6

Переваги онлайн-ресурсів у освітньому процесі початкової школи

№	Цифрові застосунки для навчання	Переваги
1.	ABCmouse	– Інтерактивне вивчення алфавіту, математики та інших базових навичок. – Привертає увагу дітей за допомогою графічного оформлення та анімацій.
2.	Starfall	– Орієнтований на розвиток читацьких навичок. – Містить інтерактивні ігри та ресурси для підтримки вчителів. – Забезпечує доступ до аудіо та відео.
3.	Coolmath4Kids	– Ігровий підхід до вивчення математики. – Розвиває математичне мислення та логічні навички через головоломки та завдання.
4.	National Geographic Kids	– Інтерактивні матеріали про природу, науку та географію. – Сприяє розвитку інтересу до природознавства та науки.
5.	Storyline Online	– Доступ до відеочитання казок видатними авторами. – Сприяє розвитку мовлення та читацьких навичок.
6.	PBS Kids	– Містить ігри та відеоресурси на основі популярних дитячих програм PBS. – Сприяє розвитку різних навичок в контексті веселої гри.
7.	Khan Academy Kids	– Розроблений для різних вікових груп. – Має багатий контент для розвитку різних навичок. – Надає можливість вчителям відстежувати прогрес учнів.
8.	Starfall	– Розвиток навичок читання та математики. – Багато ігор, відео та інтерактивних завдань.
9.	Kahoot!	– Створення цікавих віртуальних вікторин. – Активне навчання та перевірка знань учнів.
10.	IXL Learning	– Віртуальні вправи та завдання з математики та мови. – Система балів та нагород для стимулювання учнів.
11.	Epic!	– Електронна бібліотека з великою кількістю дитячих книг та аудіокниг. – Розвиток навичок читання та розширення кругозору.
12.	Seesaw	– Створення цифрових портфоліо та спільна робота між вчителями, учнями та батьками. – Розвиток креативності та самостійності учнів.

Визначено, що у структурі професійної підготовки сучасного педагога можна визначити наступні ключові положення цифрової грамотності:

- ефективне використання нових цифрових технологій (інтерактивних засобів обробки інформації, мобільних технологій, електронних ресурсів, засобів цифрової комунікації);
- ефективна орієнтація в мережі Інтернет, уміння шукати та обробляти нові знання, різні форми та види даних та інформацію;
- вміння створювати нові освітні продукти, інтерактивний навчальний матеріал за допомогою сучасних цифрових технологій.

Використання мультимедійних презентацій дає можливість:

- керувати увагою учнів за рахунок ефектів анімації;
- посилити мотивацію до навчання;
- систематизувати вивчений матеріал;
- формувати комп'ютерні мультимедійні компетентності, як вчителя, так і учня.

З усього вище сказаного можна дійти висновку, що використання інтерактивної дошки на уроках дозволяє вчителю збільшити кількість сприйнятого навчального матеріалу під час пояснення за рахунок збільшення кількості наочності на занятті; дошка надає вчителю можливість створювати й швидко корегувати методичний матеріал прямо на занятті, адаптуючи його під конкретну групу учнів, під конкретні завдання, які поставлені на уроці. Інтерактивні можливості дошки дозволяють зняти труднощі в процесі роботи з фонетикою, лексикою, граматиною, сприяють розвитку монологічного та діалогічного мовлення тощо.

5.2. РОЗРОБКА ТВОРЧИХ ЗАВДАНЬ ТА ШЛЯХИ ЇХ ЗАПРОВАДЖЕННЯ В ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС

Індивідуально-особистісна неповторність учня вимагає окремого, своєрідного типу спілкування, тому професія вчителя містить у собі емоційну активність, співчуття, емпатію. До важливих компонентів високоякісної роботи ми відносимо також вміння вчителя супроводжувати теоретичну інформацію питаннями, які направлені на актуалізацію знань учня і на аналіз його життєвого досвіду, вміння влаштувати дискусію та т. ін.

Комп'ютери, Інтернет-ресурси, мультимедіа, програми та електронні додатки – це те, що не лише підвищує мотивацію до

вивчення різних предметів, а й покращує та полегшує підготовку вчителів до уроку, робить процес навчання більш різноманітним та цікавим.

Значним у діяльності вчителя стає вмiле поєднання найкращих методів традиційного навчання з інноваційними підходами: від трансляції знань до інтерактивного навчання, створення нового навчального середовища, яке надасть учневі роль активного учасника у створенні нових знань.

Сучасну модель навчання складно уявити без використання новітніх технологій навчання – без використання мультимедійних засобів навчання та мультимедійних технологій навчання, які перетворюють навчання на живий творчий процес. У широкому сенсі «мультимедіа» означає спектр інформаційних технологій, що використовують різноманітні програмні та технічні засоби з метою найбільш ефективного впливу на користувача.

Комп'ютер є потужним засобом підвищення ефективності навчання. Він значно розширив можливості подачі навчальної інформації за допомогою кольору, графіки, звуку, цифрової відеотехніки. На уроках з використанням комп'ютера значно зростає мотивація учня до навчання. Комп'ютер дозволяє позбутися однієї з головних причин негативного ставлення до навчання – відсутності успіху. Використання комп'ютерної техніки робить урок привабливим та сучасним.

Комп'ютери істотно розширюють можливості вчителів по індивідуалізації навчання, дозволяють максимально адаптувати процес навчання до індивідуальних особливостей учнів. Кожен учень одержує можливість працювати у своєму ритмі, тобто вибирати для себе оптимальний обсяг і швидкість засвоєння матеріалу. Сприятливі умови створюють комп'ютери і для організації самостійної роботи учнів. Учень може використовувати комп'ютер як для вивчення окремих тем, так і для самоконтролю отриманих знань. Причому комп'ютер може скільки завгодно повторювати одне й те саме завдання і кінцевому рахунку це призводить до такого корисного явища, як автоматизація навичок.

Комп'ютер забезпечує активізацію діяльності учнів на уроці, сприяє здійсненню диференціації навчання, розвитку спеціальної або загальної обдарованості, формуванню знань, посилює міжпредметні зв'язки.

Застосування комп'ютерів на уроках значно підвищує інтенсивність навчального процесу. При комп'ютерному навчанні засвоюється набагато більша кількість матеріалу, чим це робилося за той самий час в умовах традиційного навчання. Крім того, цей матеріал закріплюється міцніше.

Комп'ютер сприяє формуванню в учнів рефлексії своєї діяльності, дозволяє учням побачити результат своїх дій. Комп'ютер забезпечує й всебічний контроль навчального процесу, що, як відомо, є невід'ємною частиною навчального процесу й виконує функцію зворотного зв'язку між учнем і вчителем. При використанні комп'ютера для контролю якості знань учнів досягається й більша об'єктивність оцінки.

Крім того, комп'ютерний контроль дозволяє значно заощадити навчальний час, тому що здійснюється одночасна перевірка знань всіх учнів. Це дає можливість учителю приділити більше уваги творчим аспектам роботи з учнями.

Цифрові технології і цифрові інструменти значно розширюють можливості вчителів, надають їм можливості для досягнення дидактичної мети застосовувати як окремі види навчальної роботи, так і будь-який їхній набір, тобто спроектувати навчальне середовище. Орієнтовані на вчителя інструментальні засоби дозволяють оперативно поновлювати зміст навчальних і контролюючих програм відповідно до появи нових знань і технологій.

Учитель одержує додаткові можливості для підтримки і спрямовування розвитку особистості учня, творчого пошуку й організації їхньої спільної роботи. Також комп'ютер бере на себе дуже велику частину рутинної, тривалої для вчителя роботи, вивільняючи йому тим самим час для творчої роботи.

Використання інформаційних технологій може відбуватися різними способами, відповідно до потреб конкретного уроку. Їх можна представити наступним чином:

- використання інформаційних технологій – як у фронтальній, так і в груповій роботі;
- використання електронних підручників, енциклопедій, словників, довідників, комп'ютерних навчальних програм тощо;
- використання окремих типів файлів (зображення, відео, аудіо, анімації);

– створення власних уроків (інтеграція різних об'єктів в один формат – презентації, web-сторінки).

Беззаперечними перевагами та особливістю мультимедіа технології є такі можливості, що активно використовуються в процесі навчання:

– збереження значного обсягу найрізноманітнішої інформації на одному носієві;

– збільшення на екрані зображення або його цікавих фрагментів, за умови збереження якості зображення;

– порівняння зображення й обробки його різноманітними програмними засобами з науково-дослідницькою або пізнавальною метою;

– виокремлення в супровідне зображення текстового чи іншого візуального матеріалу, по яких здійснюється негайне одержання довідкової або будь-якої іншої навчальної інформації;

– здійснення безперервного музичного чи будь-якого іншого аудіосупроводу, що відповідає статичному або динамічному візуальному рядові;

– використання відеофрагментів з фільмів, відеозаписів тощо, функції «стоп-кадру», покадрового перегляду відеозапису;

– включення до змісту баз даних, способів обробки образів, анімації;

– підключення до глобальної мережі Інтернет;

– роботи з різними додатками (текстовими, графічними та звуковими редакторами, картографічною інформацією);

– створення власних «галерей» (вибірок) з інформації, яка подається в продукті;

– «запам'ятовування пройденого шляху» і створення «закладок» на екранній «сторінці», що зацікавила;

– автоматичний перегляд усього змісту продукту («шоу») або створення анімованого й озвученого «путівника-гіда» по продукту;

– включення до складу продукту ігрових компонентів з інформаційними складовими;

– «вільна» навігація за інформацією і виходом в головне меню (укрупнений зміст), на повний зміст або зовсім із програми в будь-якій точці.

Сучасний стан розвитку навчання пропонує вчителю для використання в освітньому процесі величезний арсенал методичних

та дидактичних матеріалів. Це, в першу чергу, стосується автентичних навчально-методичних комплексів видавництва Великої Британії: Oxford University Press, Pearson Longman, Cambridge University Press, Express publishing та ін.

Було проведено дослідження серед учителів початкових класів Житомирських закладів загальної середньої освіти щодо використання цифрових технологій і цифрових інструментів в освітньому середовищі початкової школи. Кожен із вчителів використовує різні цифрові технології і цифрові інструменти.

За даними результатами дослідження можна побачити, що вчителі початкових класів використовують на уроках такі ІКТ технології, як відеоролик, відео-фрагмент, комп'ютерні навчальні посібники та ін.

Результати дослідження представлені на рисунках 3, 4, 5, 6.

Вчителі 1 класу: відеоролик – 34%, відео-фрагмент – 51%, Комп'ютерні навчальні посібники – 15%.

Рис. 3. Результати діагностики використання ІКТ технологій на уроках у 1 класі.

Вчителі 2 класу: відеоролик – 21%, відео-фрагмент – 53%, комп'ютерні навчальні посібники – 26%.

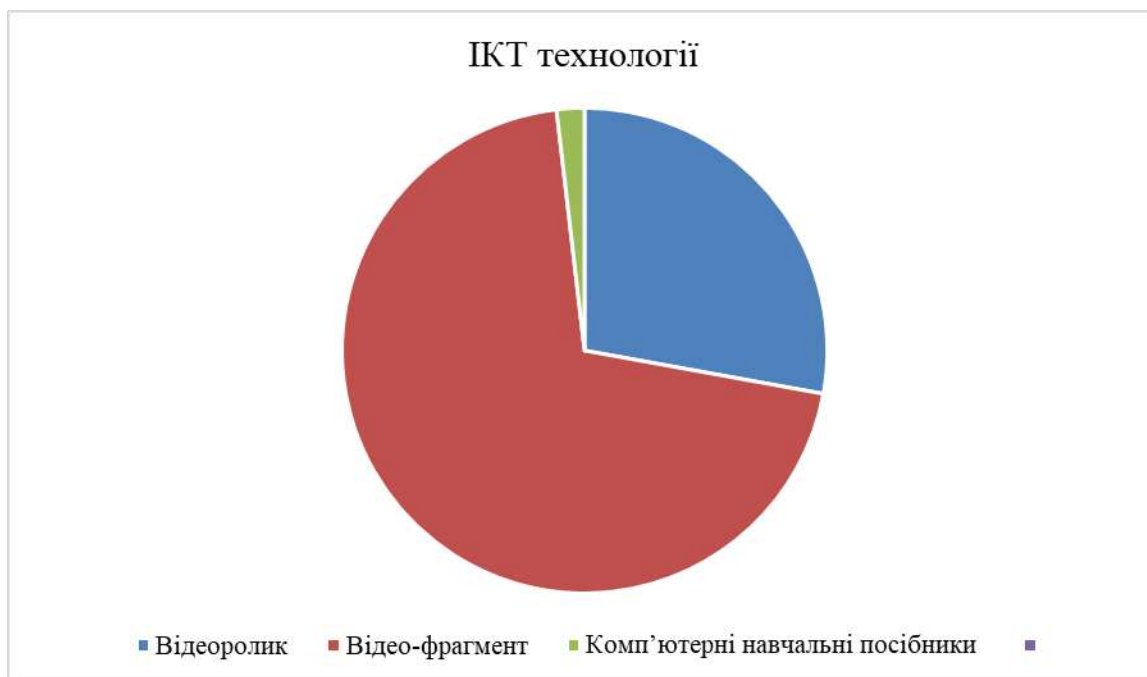

Рис. 4. Результати діагностики використання ІКТ технологій на уроках у 2 класі.

Вчителі 3 класу: відеоролик – 45%, відео-фрагмент – 38%, комп'ютерні навчальні посібники – 17%.

Рис. 5. Результати діагностики використання ІКТ технологій на уроках у 3 класі.

Вчителі 4 класу: відеоролик – 41%, відео-фрагмент – 34%, комп'ютерні навчальні посібники – 14%, відео-урок – 11%.

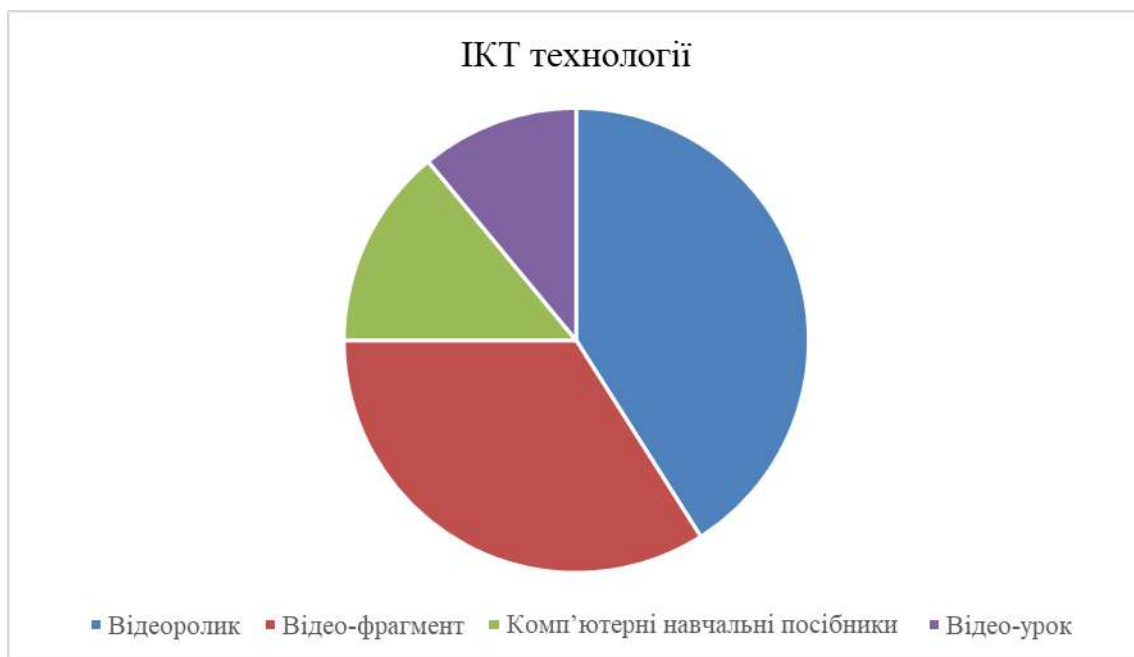

Рис. 6. Результати діагностики використання ІКТ технологій на уроках у 4 класі.

Аналізуючи результати дослідження, представлені на рисунках, приходимо до висновку, що частіше вчителі початкових класів на уроках використовують відеоролик, тому що він має високу інформаційну насиченість, яскравість показу досліджуваних явищ і невелику тривалість. А найменше використовуються відео-уроки, тому що вони довго тривають за часом і не всі діти можуть всидіти при його перегляді, тому відео-уроки починають вводити з 5 класу, оскільки учні даного віку більш посидючі.

5.2.1. ВИКОРИСТАННЯ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ І ЦИФРОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ ДЛЯ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ

Зупинимось на тлумаченні цифрової грамотності Д. Белшоу (D.Belshaw) у книзі «Основні елементи цифрової грамотності» (The Essential elements of digital literacies)⁵⁴, який засвідчує наявність

⁵⁴ Belshaw D. The Essential elements of digital literacies, 2011. URL: <http://digitalliteraci.es/>.

різних моделей цього феномену й виокремлює вісім ключових компонентів як основу якісної взаємодії людини з «цифрою» (культурний, когнітивний, конструктивний, комунікативний, критичний, громадянський, а також упевнене користування та креативність). Компоненти унаочнені у вигляді схеми (див. **рис. 7**).

Вважаємо за необхідне деталізувати кожен із компонентів.

1. Культурний компонент, на думку Д. Белшоу, передбачає дотримання нетикету (netiquette) – правил поведінки в Мережі, культури інтернет-спілкування, розуміння специфічних інтернет-артефактів (інтернет-мем (Internetmeme), емодзі (emoji), анімовані gif-файли тощо); розуміння історії, мови, звичаїв та цінностей цифрових середовищ, повагу до принципів конфіденційності та захисту інформації; визнання різниці між особистим і професійним користуванням цифровими засобами та ін.

2. Когнітивний компонент, за Д. Белшоу, це розуміння ключових понять комп'ютерної грамотності, володіння ІТ-навичками, усвідомлення спільних функцій (навігаційних меню, налаштувань профілів), тегів, хеш-тегів у цифрових засобах, що загалом забезпечує можливість користування цифровими пристроями, програмними платформами та інтерфейсами.

3. Конструктивний компонент – знання умов коректного використання контенту під час «конструювання» будь-чого в цифровому середовищі, дотримання авторських прав і знання різних ліцензій Creative Commons.

4. Комунікативний компонент припускає знання можливостей спілкування в цифрових середовищах, розуміння специфіки понять «ідентичність», «довіра», «обмін», «вплив» у цифровому просторі.

5. Виокремлений Д. Белшоу компонент «Упевнене користування» передбачає відчуття себе частиною онлайн-спільноти, розуміння й використання переваг онлайн простору порівняно з офлайн світом, а також відображає навчання в цифровому середовищі.

6. Креативність у складі цифрової грамотності вказує на цінність творчості в цифровому просторі, опанування нових способів використання онлайн-інструментів та середовищ, створення нового знання за допомогою цифрових технологій.

7. Використання аналітичних умінь і навичок оцінювання цифрового контенту, інструментів та програм, виокремлення

надійних джерел характеризують критичний компонент цифрової грамотності за Д. Белшоу.

8. Громадянський компонент характеризує осіб, які використовують цифрові середовища для самоорганізації, а також відстоюють цифрові права та обов'язки, беруть участь у соціальних рухах в Інтернеті, готують себе та інших до участі у реальному суспільному житті⁵⁵.

Як основний засіб спілкування, мовлення є однією з навичок, якими повинні володіти учні початкових класів. Удосконалення мовленнєвих навичок учнів завжди було проблемою. Для людини стало життєво важливо бути розуміючим, виразним і переконливим, щоб досягти успіху в будь-якій професії, яку вона може опанувати.

Ефективне мовлення отримує багато інформації у випадку групових дискусій, презентацій, зустрічей, семінарів, семінарів та проєктів. Отже, щоб не відставати від швидкого розвитку ХХІ століття, технології мають бути впроваджені в початкові класи.

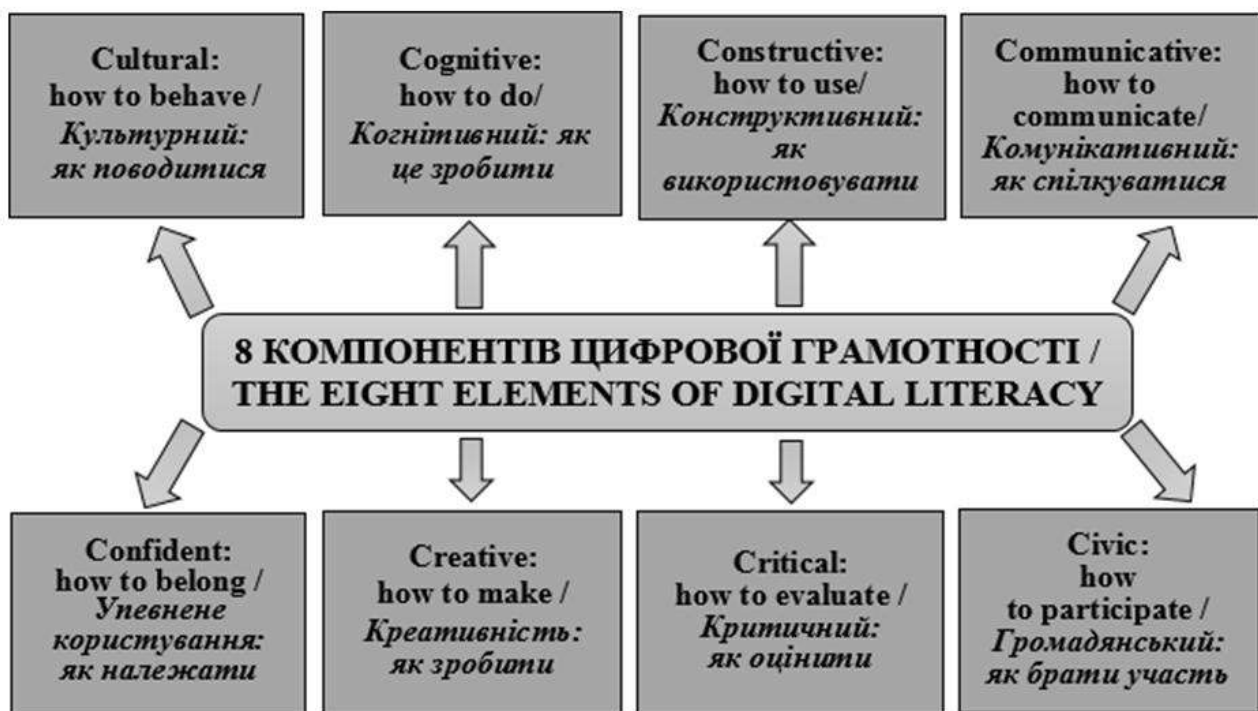

Рис. 7. Компоненти цифрової грамотності (за Д. Белшоу)

⁵⁵ Belshaw D. The Essential elements of digital literacies, 2011. URL: <http://digitalliteraci.es/>.

Існують багато важливих засобів, які можна використовувати для покращення та полегшення процесу формування мовленнєвої компетентності, такі як⁵⁶ :

1. Комп'ютер – є найважливішим інструментом інформаційно-комунікаційних технологій та основою життя сучасної людини. Є найпоширенішим засобом ІКТ, яким користується більшість вчителів. Вони корисні у зберіганні, зборі та підготовці даних для спілкування.

2. Проектор – це ефективний інструмент для одночасного відображення інформації та процесів великій кількості людей. Підготовлені форми інформації легко відображати за допомогою проектора. Вчителі можуть побудувати міцні стосунки між своїми учнями за допомогою обладнання, з яким вони мають справу, щоб змусити їх ефективно використовувати мову та бути хорошими ораторами. Наочні посібники є інструментами презентації для оратора, оскільки вони дають йому те, на що можна посперитися, щоб зберегти акт взаємодії та зробити його більш організованим. Більше того, вони дають учням можливість рухатися та використовувати різні жести під час презентації роботи.

3. Інтерактивна дошка дає учням найкраще. Наприклад, учні можуть дізнатися багато нового про комунікацію, її процес і навички нестандартно. Візуалізація концепцій різними особами з різною ефективністю за допомогою цифрових технологій і цифрових інструментів змушує учнів не лише знати й вивчати мову, а й практикувати її у повсякденному житті.

4. Соціальні медіа стали важливим інструментом спілкування. Надає платформу для обміну думками та ідеями. Учні можуть додати себе до груп однокласників та скористатися перевагами обміну інформацією. Доступно багато соціальних сайтів, таких як Facebook, Twitter, Instagram тощо. Це дуже допомагає у розвитку критичного мислення.

5. Онлайн-додатки. В Інтернеті доступно багато онлайн-засобів для розвитку мовних, математичних та інших навичок школярів. Деякі з них – це електронна бібліотека, онлайн-навчання, віртуальні класи тощо;

⁵⁶ Кремень В. Інформаційно-комунікаційні технології в освіті і формування інформаційного суспільства. Інформатика та інформаційні технології в навчальних закладах, 2006.

6. Подкастинг – це інтеграція аудіофайлів, де учні можуть подавати свої матеріали та відтворювати їх у класі та поза ним. Подкасти можуть допомогти учню ознайомитися з новим навчальним матеріалом, а вчителі можуть використовувати їх як корисний аудіоматеріал, який можна використовувати на уроці для таких заходів, як обговорення. Окрім того, в Інтернеті є навіть окремі подкасти, які можуть включати вимову для особливих потреб учнів (якщо є проблеми у 1-2 класах). Досліджено, що цей спосіб навчання покращує усне мовлення учнів початкових класів.

Також варто додати про деякі методи, в яких використовуються цифрові технології і цифрові інструменти⁵⁷ :

1. Langblog – створює можливість блога, у якому вчителі та учні можуть створювати аудіо та відео з веб-браузера без необхідності встановлювати будь-які додаткові програми. Він був розроблений з урахуванням усного мовлення і сприяння зворотному зв'язку. Застосунок має додаткову перевагу в тому, що він безпечний, наприклад відкритий лише для учасників курсу, завдяки специфікаціям LTI, які дозволяють інструментам успадковувати наявну інформацію про дозволи користувачів у віртуальному класі. Це важлива особливість для секторів початкової та середньої освіти.

2. Tandem – це менеджер навчальної діяльності, який надає матеріали учням у режимі реального часу та показує тимчасову статистику вчителів. Він розроблений для використання зі звичайним відеочатом, але його можна використовувати з будь-яким додатком для синхронного спілкування (наприклад, Zoom). Метод Tandem дозволяє учням брати участь у інформаційних заходах та рольових іграх поза класом і без втручання вчителя, який може отримати доступ до запису розмови на пізнішому етапі, щоб дати зворотний зв'язок учням. Учителі та інструктори мають доступ до журналів діяльності, що містять інформацію про те, як учні переходили від однієї діяльності до іншої, що дозволило постійно контролювати та вдосконалювати діяльність.

⁵⁷ Використання інформаційно-комп'ютерних технологій у викладанні мови.
URL:<https://journal.osnova.com.ua/article/36217>

5.2.2. ВИКОРИСТАННЯ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ І ЦИФРОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ ДЛЯ РОЗВИТКУ ЧИТАННЯ

Інформатизація освіти значною мірою сприяє підвищенню комп'ютерної грамотності всіх учасників навчального процесу, оскільки на сьогодні активно розвивається ІКТ в освітній системі. Сучасний урок важко уявити без використання інформаційно-комунікаційних технологій, які можуть сприяти успішному навчанню всіх видів, зокрема читальній діяльності.

Розвиток навичок читання є також головним завданням, тому більшість вчителів початкових класів намагаються знайти такі методи та форми роботи, які б надали їм можливість з найбільшою користю зробити це. Наприклад, при поясненні правил читання або надання конкретного тексту можна використовувати презентації PowerPoint.

Читачі можуть використовувати засоби для читання на додаток до презентацій. Тести в Word, найпростішому застосуванні ІКТ в процесі навчання, в основному використовуються для перевірки розуміння прочитаного. При наявності комп'ютера поруч, також можна створити тести у форматі Excel, які дозволять швидко перевірити правильність виконання завдання всіх учнів, переглянувши їх результати на своєму комп'ютері вчителя.

Учні сприймають текст тільки якщо він є реально існуючим типом тексту (реклама, лист, газетна стаття, інструкція, оголошення тощо).

У цьому значну роль відіграє форма презентації тексту. При створенні матеріалів на вебсайтах тексти можна пред'являти таким чином, щоб у школяра склалося враження читання «справжнього» тексту, тобто чим ближче форма пропонованого для читання тексту до реально існуючого, тим ефективніше протікатиме сам процес читання. Автентичність оформлення тексту налаштовує певний стиль викладу інформації.

Переконаливість тексту додають фотографії чи картинки подій, персонажів, місця дії, про які йдеться у пропонованому тексті, історична чи географічна карта тощо.

Використання можливостей мультимедіа дозволяє створювати необхідне звукове тло: розмови, музика, шум транспорту, що сприяє кращому розумінню подій, що викладаються в тексті, формує

навичку сприйняття тексту на тлі різноманітних перешкод, природних для реального життя.

Окрім того, все це може послужити додатковим матеріалом для завдань, наприклад, визначити, хто зображений на картинці, хто із зображених персонажів автор фрази, знайти місце в тексті, що відповідає зображенню на фото тощо.

Слід зазначити, що при побудові таких завдань, ціль яких розвинути навички читання, слід враховувати такі параметри:

1. Культурологічна автентичність – це наявність справжніх відомостей, що вивчаються.

2. Інформативна автентичність – це значущість інформації для учнів, відповідність їхньому віку та інтелектуальному рівню.

3. Ситуативна автентичність – це схожість жанру, персонажів, сутність обговорення запропонованої теми.

5.2.3. АКТИВНІ ФОРМИ МЕТОДИЧНОЇ РОБОТИ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

У даний час, у зв'язку з розвитком в освіті діяльнісних методів, все більше з'являється активних форм методичної роботи. Ось деякі з них: методичні дискусії та диспути; педагогічні ігри (дидактичні, виховні, ділові, рольові, ігри-імітації); моделювання педагогічних ситуацій; олімпіади методичних інноваційних розробок уроків, виховних заходів; методичні «мости» (дистанційне спілкування в Інтернеті); літературні ярмарки педагогічних підручників, методичних рекомендацій; аукціон методичних розробок; методичний КВК; конкурсні виставки методичних розробок (уроків, виховних заходів) тощо.

Дискусія – це колективне обговорення теоретичних питань для залучення вчителів в активне обговорення проблем сучасної освіти, виявлення суперечностей між життєвими уявленнями і наукою, оволодіння навичками застосування теоретичних знань для аналізу дійсності.

На стадії підготовки дискусії її організатори:

- визначають зміст обговорюваної проблеми;
- прогнозують підсумки дискусії;

- визначають ключові питання, за якими буде організована дискусія;
- складають план дискусії;
- попередньо знайомлять педагогічний колектив з основними положеннями теми майбутньої дискусії.

У процесі проведення дискусії модератор:

- знайомить учасників з проблемою, яка запропонована для обговорення;
- послідовно, відповідно до плану, пред'являє питання учасникам;
- організовує обговорення проблеми з різних точок зору;
- підбиває підсумки обговорення.

Основна роль в дискусії відводиться модератору. Він повинен добре знати предмет, тему дискусії; вивчити позицію і аргументи опонентів; не допускати відходу розмови від предмета дискусії, підміни понять. Але, перш за все, мати відмінні комунікативні здібності, адже в дискусії часто важливо не стільки знайти правильне рішення (його може і не бути), скільки максимально з усіх боків висвітлити заявлену проблему.

У заключному слові модератор відзначає активність або пасивність аудиторії, оцінює хід дискусії, при необхідності аргументовано спростовує неправильні судження, доповнює неповні відповіді, робить загальний висновок за результатами обговорення та дякує вчителям за участь в обговоренні.

Семінар – творчі заняття спрямовані на розвиток творчого мислення та створення інноваційних проєктів.

Прес-конференції допомагають швидко знаходити інформацію з окремих проблем, глибоко осмислювати її, обговорювати окремі питання з колегами.

Ігрове моделювання. Ділові та рольові ігри забезпечують моделювання реального процесу, під час якого приймаються оптимальні професійні рішення на основі аналізу штучно створених педагогічних ситуацій.

Ділова гра як метод навчання дозволяє «прожити» ту чи іншу практичну ситуацію. В ході її можна вирішувати завдання різної складності. Вона активізує творчу ініціативу вчителів, забезпечує високий рівень засвоєння теоретичних знань і вироблення професійних умінь.

Вікторина – цікава гра, в ході якої в певній послідовності (логічній, хронологічній тощо) перед учасниками ставляться питання, на які вони дають відповіді в усній або письмовій формі. Вікторина дозволяє розширити і поглибити знання, отримані в результаті самоосвіти і практичної діяльності, удосконалити вміння аналізу і систематизації інформації з різних джерел, моделювання і прогнозування дій, спрямованих на творчі зміни в педагогічній практиці.

Креативні групи – форма методичної роботи з учителями закладу освіти, що передбачає реалізацію такого підходу до здійснення методичної роботи в освітній установі, який дозволяє залучити педагогів в експериментальну й дослідницьку діяльність.

Круглий стіл – одна з форм спілкування педагогів. Під час обговорення будь-яких питань виховання і навчання учнів кругові педагогічні форми розміщення учасників дозволяють зробити колектив самоврядним, дозволяє поставити всіх учасників в рівне становище, забезпечує взаємодію та відкритість. Роль організатора «круглого столу» полягає в продумуванні і підготовці питань до обговорення, націлених на досягнення конкретної мети.

Творчий звіт – форма, яка передбачає звіт про роботу методичного формування або конкретного педагога. Мета такого звіту полягає в систематизації процесу накопичення і узагальнення педагогічного досвіду роботи всередині закладу освіти. В результаті звіту методичне формування або вчитель представляють напрацьовані методичні, дидактичні, наочні матеріали, знайомлять зі своїми педагогічними досягненнями, підходами у вирішенні педагогічних завдань, сформованим стилем роботи. Звіт може проходити у вигляді презентації, виставки, запрошення в творчу лабораторію.

Методичний ринг. Відрізняється від дискусії суперництвом. З одного боку, це добре, тому що додає азарту і зацікавленості. З іншого боку, надмірне захоплення змаганням перетворює змістовну полеміку в гру, де головне завдання – виграти, а не прояснити проблему.

Для організації методичного рингу часто формують групи: опонентів (вони протидіють один одному), підтримки (підтримують опонентів) і аналізу (оцінює аргументованість висловлювань опонентів).

При наявності двох протилежних поглядів на обговорювану проблему можна будувати методичний ринг як різновид дискусії. Наприклад, «Коллективні способи навчання інформатики і індивідуалізація – протилежності чи ні?»; «Тотальна комп'ютеризація освітнього закладу – добро чи зло?»; «Як забезпечити дисципліну на уроці використовуючи цифрові технології і цифрові інструменти».

Заздалегідь готуються опоненти. Кожен збирає групу підтримки, яка допомагає йому якщо буде потреба. Група аналізу оцінює рівень аргументації опонентів, якість захисту певної версії, підводить підсумки.

Інший варіант методичного рингу – це змагання методичних ідей у реалізації однієї і тієї ж проблеми. Наприклад, на методичний ринг на тему «Активізація пізнавальної діяльності учнів на уроках інформатики за допомогою цифрових технологій і цифрових інструментів» можуть вийти групи застосування ігрових завдань, використання онлан-сервісів, використання активних форм навчання, організації групової взаємодії учнів, підвищення ролі самостійної роботи учнів в процесі навчання тощо.

Методичний діалог. Найчастіше проводиться у формі круглого столу для обговорення нагальних педагогічних і організаційних проблем, розробки плану діяльності. Учасники заздалегідь ознайомлюються з темою обговорення і навіть отримують теоретичне домашнє завдання (наприклад, продумати свій варіант плану певного заходу). Діалог тут ведеться між ведучим і учасниками або між групами учасників. Активність учасників методичного діалогу прямо залежить від актуальності запропонованої теми. Велике значення має загальна емоційна атмосфера, яка дозволяє викликати почуття внутрішньої єдності. По закінченню робиться висновок на тему і приймається рішення про подальші спільні дії.

Ділова гра. Сьогодні ділова гра стала мало не найпоширенішою формою професійного спілкування. У процесі ділової гри відпрацьовуються певні професійні навички, апробуються педагогічні технології, вирішуються складні проблеми і організаційні питання. Ключова відмінність даного виду гри полягає в тому, що її учасники тут виступають від себе самих, не беручи на себе ніяких «ролей».

Процес організації та проведення ділової гри можна розділити на 4 етапи: конструювання гри, організаційна підготовка, проведення гри і підбиття підсумків.

На етапі *конструювання гри* потрібно чітко сформулювати спільну мету гри та індивідуальні цілі для учасників (як правило, це групи вчителів). Тут же розробляються загальні правила гри, які повинні бути гранично простими.

Організаційна підготовка конкретної гри включає:

- роз'яснення учасникам сенсу гри;
- знайомство із загальною програмою і правилами;
- постановку перед виконавцями ролей конкретних завдань;
- призначення експертів, які будуть спостерігати за ходом гри, аналізувати ситуації, давати їм оцінку;
- визначення умов і тривалості гри.

На третьому етапі (*проведення гри*) учасники розбиваються на групи (3-5 чоловік). Іноді це відбувається за жеребкуванням, частіше учасники самі вибирають собі групу. Всі групи можуть отримати одне завдання, щоб потім вступити в дискусію. Але можна кожній групі дати своє завдання на відпрацювання своєї частини загальної проблеми. Тоді на етапі підбиття підсумків зусилля груп об'єднуються, і їх висновки доповнюють один одного.

Третій етап жорстко регламентується за часом. При нестачі часу група може не отримати результату, а при надлишку – пуститися в сторонні балачки.

Деякі організатори ділових ігор вважають, що кожною групою повинен керувати спеціально підготовлений «ігротехнік». Інші вважають, що група сама повинна вибрати лідера (внутрішнього ведучого) зі своїх лав.

На четвертому етапі (*підведення підсумків*) групи виступають зі знайденими рішеннями, дається загальна оцінка гри, іноді детальний її аналіз.

Рольова гра – це гра-драматизація. Істотно відрізняється від ділової гри існуванням ролей, в яких постають учасники. У такій грі часто беруть участь учителі проблемних творчих груп, методичних об'єднань, кафедр, які розподіляють між собою ролі вчителя, учнів, заступника директора, директора, методиста тощо.

Керівник гри повідомляє тему, проводить інструктаж про хід гри, фіксує емоційну реакцію кожного з гравців, вводить в ситуацію і змінює її по ходу гри.

Підведення підсумків проводиться на основі емоційно пережитих учасниками суджень.

Така гра активізує увагу, переживання, мислення учасників. І, найважливіше, вчителі повинні побачити, які можливості має дидактична гра в поєднанні з емоційною рефлексією.

Тренінг (від англ., спеціальний тренувальний режим, тренування) – це система спеціально підібраних вправ із саморегуляції психофізіологічного стану, тренування різних психічних якостей особистості (уваги, пам'яті, волі тощо), відпрацювання способів прийняття і перероблення інформації, освоєння різних прийомів організації праці. Велика цінність такого роду вправ – в можливості отримати оцінку своєї поведінки з боку, зробити самооцінку і оцінку своїх вчинків може бути самостійною формою методичної роботи або використовуватися як методичний прийом при проведенні семінару. Тренінг більш ніж інші форми (методи) створює ситуацію обов'язкового «занурення» в себе і свою діяльність. Тренінг – форма роботи, спрямована на відпрацювання певних професійних умінь і навичок.

При проведенні тренінгу спеціально створюються педагогічні ситуації, в ході «проживання» яких учасники отримують нові уявлення, знайомляться з новими поняттями. Головне в тренінгу – дати вчителям в дії новий досвід, якого вони потім самі можуть знайти обґрунтування і застосування. Тут часто використовують роздатковий матеріал, технічні засоби навчання.

Доцільно проводити тренінг в групах чисельністю від 6 до 12 осіб. Основні принципи в роботі тренінгової групи: довірче та відверте спілкування, відповідальність в діях і при обговоренні результатів тренінгу.

Майстер-клас. Його основна мета – знайомство з педагогічним досвідом, системою роботи, авторськими знахідками і всім тим, що допомогло б педагогу досягти найкращих результатів. Майстер-клас можна проводити як всередині ЗЗСО, так і для педагогів ЗЗСО міста і області.

Педагогічний KBK. Дана форма методичної роботи сприяє активізації наявних теоретичних знань, практичних умінь і навичок, створення сприятливого психологічного клімату в колективі. Відмінною особливістю даної форми є її підкреслено гумористичний характер. Тут знаходимо не найбільш вірне розв'язання педагогічних проблем, а найбільш незвичайне, смішне. Це часто дозволяє

поглянути на проблеми закладу освіти з іншого, незвичайного погляду.

Формуються дві команди, журі, інші учасники є вболівальниками. Команди попередньо знайомляться з темою КВК, отримують домашні завдання. Крім того, вони готують взаємні жартівливі вітання на тему даного КВК. Керівник пропонує цікаві, що вимагають нестандартних рішень завдання (в тому числі «Конкурс капітанів»).

Педагогічний КВК проводиться за типовою для цього виду конкурсів схемою:

1) вітання команд, в якому враховується оригінальність (до 10 хвилин);

2) розминка, до якої команди готують по три жартівливі питання на знання, наприклад, психології особистості учня і міжособистісних відносин (час на обдумування відповіді – 1 хвилина);

3) домашнє завдання (трохи театралізована вистава на задану тему);

4) конкурс капітанів;

5) конкурс мудреців (по два учасники від команди), яким, наприклад, пропонується вибрати оптимальний метод розв'язання конкретної педагогічної ситуації;

6) конкурс уболівальників (наприклад, рішення педагогічних завдань з практики впровадження ІКТ в діяльність закладу освіти).

Важливою інноваційною формою методичної роботи є педагогічні мости. Це ділові зустрічі між двома педагогічними колективами, які об'єднані спільною науково-методичною проблемною темою. Дана форма виникла під час поширення мережових комп'ютерних технологій.

Методичний міст часто є різновидом дискусії. Але до проведення цієї форми методичної роботи залучаються вчителі різних освітніх установ округу, міста, батьки. Важливим є факт онлайн спілкування учасників, віддалених один від одного.

Головна мета методичного мосту – обмін передовим педагогічним досвідом, поширення інноваційних технологій навчання і виховання.

Метод «Мозковий штурм» або *«Мозкова атака»* – процедура групового креативного мислення, точніше – це засіб отримання від

групи осіб великої кількості ідей за короткий проміжок часу. Цей метод може активно застосовується на засіданнях творчої групи для обговорення плану або проведення різних заходів: учнівських олімпіад, змагань, педагогічних конкурсів, методичних об'єднань тощо. Даний метод зручно використовувати під час обговорення методики вивчення якоїсь теми, для прийняття рішень з визначеної проблеми. Іноді його застосовують всередині ділової гри.

Це один з методичних прийомів, що сприяє розвитку практичних навичок, творчого мислення, виробленню правильної точки зору на певні питання педагогічній теорії і практики.

Метод мозкового штурму (мозковий штурм, мозкова атака, англ. Brainstorming) – це оперативний метод розв'язання проблем на основі стимулювання творчої активності, при якому учасникам обговорення пропонують висловлювати якомога більшу кількість варіантів рішення, в тому числі нестандартних. Потім із загального числа висловлених ідей відбирають найбільш вдалі, які можуть бути використані на практиці.

Правильно організований мозковий штурм включає три обов'язкових етапи. Етапи відрізняються організацією і правилами їх проведення:

1. *Попередній етап* (постановка проблеми). На початку цього етапу проблема повинна бути чітко сформульована. На цьому етапі відбувається відбір учасників штурму, визначення провідної і розподіл інших ролей учасників залежно від поставленої проблеми та обраного способу проведення штурму.

2. *Основний етап* (генерування ідей). Тут дуже важливо дотримуватися певних правил:

- Головне – кількість ідей, немає ніяких обмежень.
- Повна заборона на критику і будь-яку (в тому числі позитивну) оцінку висловлюваних ідей.
- Незвичайні і навіть абсурдні ідеї вітаються.
- Комбінуйте і покращуйте будь-які ідеї.

3. *Заключний етап* (угруповання, відбір і оцінка ідей). На цьому етапі, на відміну від другого, оцінка не обмежується, а навпаки, вітається. Методи аналізу та оцінки ідей можуть бути дуже різними. Успішність цього етапу безпосередньо залежить від того, наскільки «однаково» учасники розуміють критерії відбору та оцінки ідей.

Розв'язання педагогічних завдань. Майстерність вчителя проявляється в тому, як він аналізує, досліджує педагогічну ситуацію, як формулює на основі багатостороннього аналізу мету і завдання власної діяльності. Тому виконання таких завдань допоможе навчити виділяти з різноманіття явищ істотне, головне.

Ситуативні педагогічні завдання стимулюють творче ставлення до педагогічної діяльності. Адже, як правило, найкращим, найбільш прийнятним рішенням виявляється зовні парадоксальна, нестандартна дія.

Аналіз шкільної практики показує, що найбільш оперативно і, на жаль, часто учителі пропонують розв'язання, що є авторитарними і ліберальними, але аж ніяк не найкращими, не самими ефективними. Вибір подібних рішень відображає як систему відносин, що склалася в школі, так і рівень професійної підготовки, особистісні якості педагога.

Педагогічні завдання доцільно брати з повсякденної педагогічної практики. Приступаючи до розв'язання завдання, необхідно уважно розібратися в його умові, оцінити позицію кожної дійової особи, уявити собі можливі наслідки кожного передбачуваного кроку.

Аналіз конкретних педагогічних ситуацій. Аналіз конкретних педагогічних ситуацій може виступати як самостійна форма роботи і як прийом, що використовується в будь-якій іншій формі. Такий аналіз допомагає формуванню умінь виокремлювати проблеми, що містяться в педагогічній ситуації, намічати можливі шляхи і способи їх вирішення.

Для повноцінного аналізу необхідно ретельно відібрати ситуації, що відповідають цілям і завданням методичної роботи. Джерелами можуть бути педагогічна практика, матеріали по стану викладання, періодична преса.

Робота з аналізу конкретних педагогічних ситуацій починається з аналізу причини виникнення ситуацій. Потім конструюються варіанти вирішення ситуацій. На закінчення розробляються методичні рекомендації педагогу, що зіткнувся зі схожою ситуацією на практиці.

Можна урізноманітнити дану форму методичної роботи ігровими моментами. Учасників знайомлять із ситуацією, розподіляють між ними ролі. Учасники отримують опис ситуації, в

якому міститься пояснення займаної кожним з них (по ролі) позиції. Після програвання педагогічної ситуації всі приступають до її обговорення.

Методична мозаїка. Це перегляд відеозаписів фрагментів уроків із заданої тематики із застосуванням різних технологій і форм роботи. Після перегляду аналізують побачене і готують рекомендації щодо застосування даних форм в повсякденній практиці. Дана методика часто застосовується на семінарських заняттях.

Вона дозволяє скоротити витрати часу на досягнення кінцевого результату, стимулює пізнавальну діяльність вчителів, дозволяє включити в роботу більшу кількість учасників.

Онлайн-конференція. Дана методика допомагає вибудовувати обговорення навколо відкритого уроку. При підготовці до проведення відкритого уроку вчитель обговорює з членами методичного об'єднання всю технологію проведення уроку, а після цього обговорюється ефективність отриманих результатів.

Дана методика нерідко застосовується при роботі з молодими фахівцями та вчителями другої категорії, оскільки вони отримують допомогу при підготовці до уроку, його проведення і подальшого аналізу. Однак вона корисна і досвідченим учителям, оскільки дозволяє поглянути на свій урок з боку.

Віртуальний методичний кабінет – це сучасна форма методичної роботи, цілісне багатфункціональне інформаційно-освітнє середовище, орієнтоване на активну і негачну методичну підтримку освітнього процесу.

Віртуальний методичний кабінет дозволяє організувати методичний простір для всіх його учасників, створює оптимальний доступ до необхідної інформації, забезпечує оперативну методичну допомогу, дає можливість поділитися досвідом роботи.

Віртуальний методичний кабінет це:

- форма інтерактивного спілкування, де можна обмінятися інформацією, висловити свою точку зору, отримати консультацію з питання;
- можливість організувати методичний простір, який створює оптимальний доступ до необхідної інформації в будь-який час доби;
- оперативна методична допомога;
- можливість взяти активну участь у віртуальних педагогічних і методичних заходах.

Віртуальний методичний кабінет дозволяє створювати педагогічні спільноти для: організації спільної роботи викладачів з розробки освітніх ресурсів; організації обговорення важливих питань; колективного пошуку вирішення актуальних проблем; написання колективних методичних матеріалів; проведення мережових заходів (конференцій, конкурсів тощо).

У даний час віртуальні методичні кабінети створюються як окремими педагогами, так і педагогічними колективами. Як правило, віртуальний методичний кабінет включає:

- нормативні документи системи освіти всіх рівнів;
- тексти локальних актів, що створені у даному закладі освіти і регламентують освітній процес;
- офіційні програмні матеріали (освітні стандарти, програми навчальних курсів, тематичні планування тощо);
- авторські програмні матеріали (робочі програми з навчальних предметів, авторські тематичні планування, поурочні розробки та сценарії);
- програми і плани поточних заходів;
- звіти (текстові і фотозвіти) по минулим заходам;
- блоки методичної допомоги:
 - учням і вихованцям;
 - батькам;
 - молодим фахівцям;
- простір для обміну думками, враженнями, досвідом;
- розвивальний блок, що насичений матеріалами «за сторінками підручників»;
- сторінка посилань на інші ресурси мережі Інтернет тощо.

Необхідно нагадати, що віртуальне спілкування, яким би насичене воно не було, ніколи не замінить живого спілкування. Будь-яке віртуальне спілкування лише активізує реальне, формує підґрунтя для нього, постачає співрозмовників інформацією, дозволяє попередньо обмінятися думками.

Загальна структура форм методичної роботи закладу загальної середньої освіти:

1. Форми методичної роботи, спрямовані на підвищення кваліфікації та професійної майстерності педагогічних і керівних працівників установи освіти:

- курсова підготовка (в тому числі, дистанційно);

- авторські лекції та семінари;
- навчальні семінари;
- теоретичні та практико-орієнтовані семінари (в тому числі, в рамках діяльності структурних підрозділів методичної служби);
- шкільна методична підготовка педагогів (підвищення кваліфікації вчителів по актуальних питань сучасної освіти, проблемам організації освітнього процесу школи в формі серії занять);
- участь в роботі мережеских спільнот Інтернету;
- науково-методичні конференції;
- круглі столи;
- майстер-класи;
- постійно діючі семінари;
- ділові ігри;
- методичні дні з навчальних дисциплін;
- методичне видання (буклети, газети, журнали тощо);
- самоосвітня діяльність вчителя за індивідуальною методичною темою;
- наставництво;
- консультування з науково-методичних питань;
- індивідуальна методична допомога;
- стажування;
- робота над особистою методичною темою;
- виконання авторських розробок (освітніх, цільових комплексних програм тощо.);
- інноваційна робота;
- експертиза результатів педагогічної діяльності;
- діагностика труднощів;
- творчі звіти, семінари-практикуми, фестивалі творчої думки та ін.

2. Форми методичної роботи, спрямовані на отримання, узагальнення, уявлення і поширення досвіду інноваційної діяльності:

- інноваційна робота;
- розробка авторських програм, навчально-методичних комплексів, що забезпечують реалізацію освітньої компоненти;
- розробка методичних рекомендацій щодо реалізації змісту навчальної програми;
- робота в творчих групах;

- науково-практичні конференції;
- практичні семінари за напрямками діяльності закладу освіти;
- фестивалі (наприклад, педагогічних технологій);
- відкриті уроки;
- майстер-класи;
- творчі звіти;
- конкурси методичних матеріалів та педагогічної майстерності;
- презентації авторських розробок (авторських, адаптованих програм, елективних курсів);
- публікації авторських розробок, тез доповідей, статей, конспектів уроків, сценаріїв заходів тощо;
- друковані видання школи, в тому числі на електронних носіях та ін.

3. Форми інформаційно-методичної роботи:

- вивчення інформаційних запитів педагогічних кадрів;
- формування бібліотечного фонду програмно-методичних матеріалів, науково методичної літератури;
- забезпечення періодичними науково-методичними та спеціальними виданнями;
- створення банків програм, авторських розробок;
- створення картотеки, наприклад, програм курсів за вибором, електронних ресурсів;
- розробка пам'яток і рекомендацій щодо проведення аналізів педагогічної і управлінської діяльності за різними напрямками;
- організації науково-методичної та інноваційної роботи;
- розміщення інформації про діяльність методичної служби на шкільному сайті;
- висвітлення діяльності педагогів в ЗМІ та ін.

За масштабами одночасного охоплення методичною роботою її форми можна розділити на колективні та індивідуальні.

До колективних форм роботи можна віднести: семінари; практикуми; науково-практичні конференції; шкільні методичні об'єднання (МО); кафедри; школи передового досвіду; тимчасові майстерні вчителів; шкільні методичні кабінети.

До індивідуальних форм роботи відносяться: індивідуальні консультації; наставництво; стажування; робота над особистою методичною (творчою) темою; індивідуальна самоосвіта.

Безумовно, це лише приблизний перелік форм методичної роботи і в реальній практиці вони повинні активно перетинатися і доповнювати одна одну.

Отже, необхідно ставити і вирішувати завдання підготовки вчителів, координуючи діяльність всіх методичних установ на основі запитів вчителів. Розвиток майстерності вчителя буде набувати особливої ефективності за умови побудови змісту, визначення форм і методів професійної підготовки з урахуванням теорії і практики, що забезпечить створення певних умов для застосування інтерактивних і продуктивних технологій методичної роботи. Цьому процесу буде сприяти створення в закладі освіти цілісної саморегульованої системи виявлення, підтримки, стимулювання творчої праці вчителів. Крім того, сьогодні вчителю необхідна креативність, для якої характерна творчість, подолання стереотипів мислення, широта поглядів. Розвивати ці якості можливо, застосовуючи інноваційні форми спілкування вчителя, адже в процесі будь-яких перетворень в сучасній освіті вчитель є головним провідником нових ідей.

ВИСНОВКИ

Таким чином, використання цифрових технологій і цифрових інструментів для розвитку мовлення, читання є сучасним і найважливішим способом розвитку загальних навичок, щоб підвищити увагу, інтерес та мотивацію учнів, вчителям початкових класів необхідно створювати більш спокійну або позитивну атмосферу в класі, а впровадження цифрових технологій і цифрових інструментів на практиці має значний вплив на полегшення та покращення навчання для учнів загалом і всіх навичок зокрема. Цифрові технології і цифрові інструменти сприяють взаємодії між викладачами та учнями, забезпечуючи чітке розуміння та результати учнями, допомагаючи їм розвивати критичне мислення, роблячи навчання та викладання більш зосередженим на учнях, сприяючи самостійності учнів і допомагаючи їм відчувати себе впевненіше та підвищувати мотивацію.

Проаналізовано 8 компонентів цифрової грамотності за Д.Белшоу, а саме: культурний, когнітивний, конструктивний, комунікативний, упевнене користування, креативність, критичний, громадянський.

Підводячи підсумок, слід зазначити важливість використання цифрових технологій і цифрових інструментів в освітньому середовищі початкової школи, оскільки сьогоденні учні – це майбутнє покоління, яке розвиватиме себе, своє суспільство та світ у цілому. Таким чином, цифрові технології і цифрові інструменти є життєздатним інструментом для покращення викладання у початковій школі.

РОЗДІЛ 6. ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

6.1. ОРГАНІЗАЦІЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

У стратегічному розвитку системи освіти дистанційна форма навчання є провідною освітньою системою ХХІ століття. Адже, така форма навчання уможлиблює створення систем масового безперервного самонавчання, вільного обміну інформацією незалежно від місця, часу, простору. Також важливо, що в умовах дистанційної системи навчання реалізується принцип рівних можливостей всіх здобувачів освіти незалежно від соціального стану (школярів, студентів, цивільних, військових, безробітних тощо) в будь-яких районах країни і за кордоном реалізувати конституційне право на освіту кожного громадянина країни, адекватно і гнучко реагувати на потреби суспільства.

Динамічність економічних і соціокультурних процесів, що відбуваються в сучасному суспільстві, кардинальні зміни в способах поширення та використання інформації зумовлюють еволюцію освітніх технологій, сприяють активному впровадженню дистанційної освіти як одного з напрямів реформування й стратегічного розвитку освітньої системи України.

Проблемі дистанційного навчання приділяється значна увага в науково-педагогічній літературі. Дослідження різних її аспектів відображено у працях багатьох науковців. Зокрема, питання сутнісної характеристики, особливостей і проблем використання висвітлені у дослідженнях В. Бикова⁵⁸; впровадження дистанційних освітніх технологій у професійній підготовці майбутніх фахівців гуманітарних

⁵⁸ Биков В.Ю. Дистанційна освіта: актуальність, особливості і принципи побудови, шляхи розвитку та сфера застосування. *Інформаційне забезпечення навчально-виховного процесу: інноваційні засоби і технології*: Колективна монографія. К.: Атіка, 2005. 252 с. С. 77-92.

(В. Гриценко⁵⁹), інженерних (С. Дичковський⁶⁰) спеціальностей; психологічні аспекти використання дистанційного навчання (О. Зінченко⁶¹); В. Кухаренко⁶², В. Сиротенко та ін. досліджували особливості змішаного навчання (поєднання традиційної та дистанційної форми); досвід здійснення навчального процесу дистанційно у зарубіжній вищій школі розглядали О. Овчарук⁶³, В. Олійник⁶⁴; використання дистанційної форми навчання в умовах життєвих обмежень В. Кухаренко, В. Бондаренко⁶⁵, організація і впровадження дистанційного навчання у закладах вищої освіти П. Стефаненко⁶⁶ та інш.

Аналіз наукових праць дозволив дослідити вживання термінології, виокремлення та обґрунтування основних положень дистанційної форми навчання. Вважаємо, що дослідження цієї проблеми є актуальним, так як використання дистанційних форм і методів навчання, інформаційно-комунікаційних технологій у професійній підготовці майбутніх учителів сприяє індивідуалізації процесу професійного становлення, формування позитивної мотивації здобувачів освіти до творчої самостійної роботи; розвитку в них загально навчальної компетентності, формування

⁵⁹ Гриценко А. П. Організація практичної підготовки майбутніх учителів навчальних дисциплін громадянської та історичної освітньої галузі в умовах дистанційного навчання [Електронний ресурс]. URL:

https://repo.btu.kharkov.ua/bitstream/123456789/18727/1/viebinar_22-11_2022-17-21.pdf (дата звернення 09.04.2025 р.).

⁶⁰ Дичковський С.⁶⁰ Педагогічні засади культурологічної підготовки майбутніх інженерів засобами дистанційного навчання: дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2009. 311 с. [Електронний ресурс] URL:

https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/42224/Dychkovskiy_dis.pdf?sequence=1&isAllowed=1

⁶¹ Зінченко О. Психологічні умови ефективності дистанційного навчання під час війни. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*. 2022. Випуск 13. С. 71–77. DOI <https://doi.org/10.30970/PS.2022.13.9>

⁶² Теорія та практика змішаного навчання: монографія / В.М. Кухаренко, С.М. Березенська, К.Л. Бугайчук, Н.Ю. Олійник, Т.О. Олійник, О.В. Рибалко, Н.Г. Сиротенко, А.Л. Столяревська; за ред. В.М. Кухаренка. Харків: «Міськдрук», НТУ «ХПІ», 2016. 284 с.

⁶³ Овчарук О. В. Відкрита освіта та дистанційне навчання за рубежом: сучасні тенденції та їх вплив на процеси модернізації освітньої галузі. *Комп'ютер у школі та сім'ї*. 2007. №2. С. 46–49.

⁶⁴ Олійник В. В. Дистанційна освіта за кордоном та в Україні: стислий аналітичний огляд. *Директор школи, ліцею, гімназії*. 2002. №3. С. 42–51.

⁶⁵ Екстрене дистанційне навчання в Україні: Монографія / За ред. В.М. Кухаренка, В.В. Бондаренка. Харків: Вид-во КП «Міська друкарня», 2020. 409 с.

⁶⁶ Стефаненко П. В. Теоретичні і методичні засади дистанційного навчання у вищій школі: дис. ... доктора пед. наук. Київ, 2002. 492 с.

інформаційної культури, цифрової компетентності та навичок партнерської співпраці. Зауважимо, що необхідність поєднання форм традиційного і дистанційного навчання зумовлені складними життєвими умовами, особливостями організації освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні.

Нормативно-правове урегулювання організації дистанційної форми навчання у професійній підготовці вчителя відображено в Законах України «Про освіту»⁶⁷, «Про вищу освіту»⁶⁸, у «Концепції розвитку дистанційної освіти в Україні» зі внесеними змінами⁶⁹.

Аналіз наукової психолого-педагогічної літератури свідчить про значну увагу до проблем упровадження дистанційних навчальних технологій у освітній процес закладів вищої освіти. Науково-педагогічні засади дистанційного навчання розробляли вітчизняні науковці В. Кухаренко, В. Олійник, Н. Сиротенко, П. Стефаненко та ін. Науковий інтерес для нашого дослідження становлять також праці зарубіжних вчених про дистанційне навчання та особливості його використання в системі університетської освіти (Р. Бел, П. Вольф, Б. Гольмберг⁷⁰, Р. Деллінг, Т. Еванс, Т. Едвард, А. Кей, Д. Кіган, Г. Кірслей, А. Кларк, Дж. Коул, М. Мур, О. Петерс⁷¹ та ін.).

У нашому дослідженні ми зосередилися на питаннях аналізу прогресивного вітчизняного та зарубіжного досвіду організації дистанційної форми навчання з метою використання у процесі професійної підготовці майбутніх учителів під час викладання педагогічних дисциплін.

Спочатку з'ясуємо сутнісну характеристику поняття «дистанційне навчання» і особливості його організації у вищій школі.

⁶⁷ Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. *Голос України*. 2017. 27 верес. (№ 178/179). С.10-22.

⁶⁸ Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. *Законодавство України* : база даних / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1556-18> (дата звернення: 04.04.2025).

⁶⁹ Положення про дистанційне навчання : Наказ Міністерства освіти і науки України 25.04.2013 № 466 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13#Text> (дата звернення: 04.04.2025).

⁷⁰ Hol Holmberg B. The Evolution, Principles and Practices of Distance Education, Vol.II. / B.Holmberg. – Oldenburgh: B/S-Verlag der Carl von Ossietzky Universitat, 2005. – 173 p. mberg B. The sphere of distance-education theory revisited (ERIC Document Reproduction Service No/ ED 386 578), 1995.

⁷¹ Peters O. Theoretical aspects of correspondence instruction', in O. Mackenzie and E.L. Christinsen (eds) *The Changing World of Correspondence Study*, University Park, Pa. and London: Pennsylvania State University. 1971. P. 19–34. Режим доступу: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED041214.pdf>

У науковій літературі наводяться різні означення цього поняття, які в повній мірі чи частково відображають специфіку і особливості такого виду навчання. В основному науковці виділяють такі основні змістові компоненти, а саме: суб'єкти навчання; синхронний/асинхронний режими; компоненти навчального процесу (цілі, зміст, методи, технології, організаційні форми та засоби навчання)⁷². Однак, більшість з них визначають узагальнено або ж акцентується увага виключно на застосуванні нових інформаційних технологій, або не зазначаються базові характеристики, наприклад системність, інтегрованість; або на необхідність досягнення кінцевої мети. Вважаємо, що в «Положенні про дистанційне навчання» (2013р.) подається найбільш точне й узагальнене визначення цього поняття, а саме «дистанційне навчання – це індивідуалізований процес, який передбачає набуття знань, умінь і навичок пізнавальної діяльності шляхом непрямої взаємодії віддалених один від одного учасників навчального процесу. Така взаємодія відбувається у спеціалізованому середовищі, яке функціонує на основі сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Метою такого виду навчання є надання освітніх послуг різній категорії громадян»⁷³. Зазначимо, що особливості і нормативно-правові засади організації дистанційної форми навчання на сучасному етапі дуже розширилися, і кожна освітня установа регламентує свої умови впровадження. Варто відмітити, що і дія «Положення про дистанційне навчання» призупинена, так як цей документ втратив чинність.

Отже, дистанційне навчання за сукупністю ознак можна віднести до інноваційної форми навчання. Воно є своєрідним видом організації освітнього процесу, характеризується низкою притаманних лише йому ознак та можливостей, може використовуватися на різних рівнях і у різних видах освіти, забезпечуючи при цьому розвиток творчої складової навчально-пізнавальної діяльності, особистісну орієнтацію учасників педагогічної взаємодії, максимальну її оптимізацію.

⁷² Ткаченко Л., Хмельницька О. Особливості впровадження дистанційного навчання в освітній процес закладу вищої освіти. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2021, №75. Т 3. С. 91-96. DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2021.75-3.18>

⁷³ Положення про дистанційне навчання : Наказ Міністерства освіти і науки України 25.04.2013 № 466 URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13#Text> (дата звернення: 04.04.2025).

У багатьох науково-педагогічних дослідженнях висвітлюються узагальнено характерні особливості, переваги та недоліки дистанційного навчання для здобувачів освіти і викладачів⁷⁴ або із врахуванням галузі знань освіти⁷⁵ та спеціальності професійної підготовки здобувачів освіти⁷⁶

Розглянемо основні переваги дистанційного навчання, які визначені в науково-методичних розробках сучасних дослідників. Зокрема, це такі:

- доступність і мобільність отримання освіти з віддаленого місця від розташування закладу освіти;
- достатня гнучкість у виборі навчального закладу, місця і часу навчання;
- можливість реалізації прискореного варіанту отримання освіти у закладах вищої освіти;
- дозволяє реалізувати здобувачу освіти індивідуальну освітню траєкторію та індивідуальний навчальний план; зокрема, можна самостійно вибирати послідовність вивчення предметів і темп їх вивчення
- автономність учасників освітнього процесу, що дозволяє вільний вибір часу заняття і графіку, зручний для себе кожного;
- об'єктивна і незалежна система оцінки знань;
- здобувач освіти отримує доступ до комплекту необхідних навчально-методичних матеріалів в електронному вигляді (програми, підручники, дидактичні матеріали, індивідуальні завдання для самостійної роботи тощо);
- здобувач освіти, який навчається в умовах дистанційної форми, отримує ті ж самі знання, що і студент, який відвідує денну форму освіти.

Можна виділити певну відмінність дистанційного навчання учасників освітнього процесу: здобувачів освіти і викладача. Отже,

⁷⁴ Чусова О. М., Ваколя З. М., Чейпеш І. В. Педагогічні основи дистанційного навчання. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2021. Випуск 80, Т.2 DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2021.80.2.34>

⁷⁵ Ahadzhyanov-Honsales, K. (2023). Evolution of the distance learning subsystem of agricultural universities in the conditions of military state. *European Science*, 2(sge17-02), 96–103. <https://doi.org/10.30890/2709-2313.2023-17-02-025>

⁷⁶ Тютюнник О., Крупський Я. Дистанційне навчання математики в сучасних умовах пандемії із використанням навчального середовища JETIQ. *Молодь і ринок* 2021. №5-6 (191-192). С.62-66.

для здобувача освіти (студента) особливим у форматі дистанційної освіти є: необхідна сформованість позитивної мотивації на оволодіння новими знаннями й уміннями самостійно; відповідний рівень цифрової компетентності, самодисципліни й відповідальності, які суттєво впливають на творчий і інтелектуальний потенціал; сформованість навичок самоорганізації; прагнення до оволодіння знаннями, уміння взаємодіяти з комп'ютерною технікою, здатність освоювати новітні інформаційні технології.

Науковці зазначають, що для викладачів (науково-педагогічних працівників) особливостями формату дистанційного навчання є реалізація можливостей:

- встановлення вільного графіку в зв'язку з частковою або повною відсутністю аудиторних занять;
- використання автоматизованого контролю, перевірки та оцінювання знань здобувачів освіти;
- одночасного викладання різних навчальних дисциплін і в різних закладах освіти;
- використання більшої кількості і видів сучасних мультимедійних, інформаційно-комунікаційних технологій в навчальних матеріалах, заняттях, що не завжди можливо в умовах офлайн навчання;
- використання формату синхронного і асинхронного спілкування здобувачів освіти між собою та викладачем.

Важливого значення для організації дистанційного навчання у закладах освіти набуває врахування відповідних організаційно-педагогічних умов. У дослідженні С. Кондратенка⁷⁷, Н. Морзе⁷⁸ визначено й обґрунтовано такі особливості організації дистанційного навчання у закладах вищої освіти:

- залучення висококласних викладачів незалежно від їх місця проживання;

⁷⁷ Кондратенко С. В. Підготовка студентів щодо використання ІКТ у навчальному процесі до впровадження програми „Intel® Навчання для майбутнього та в рамках експерименту /Модернізація освіти: пошуки, проблеми, перспективи: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ – Переяслав – Хмельницький, 22-25 травня 2006 року). Київ – Переяслав-Хмельницький, 2006. С. 242-243.

⁷⁸ Морзе Н. В. Дистанційне навчання і технологія співробітництва. «Інтернет–освіта–наука–2002», 3-я міжнар. конф. ІОН– 2002. Т. 1. Вінниця : УНІВЕРСУМ–Вінниця, 2002. С. 138-140.

– кількість студентів може бути в багато разів більшим, ніж при традиційних видах навчання. Збільшення чисельності здобувачів освіти, які навчаються у форматі онлайн-навчання, прямо пропорційна зростанню фінансових витрат і обмежена можливостями закладу освіти. На противагу цьому, зростання кількості учасників дистанційних курсів, формату онлайн навчання вимагає набагато менше фінансових вкладень і не залежить від аудиторного фонду закладу освіти;

– економія коштів на проведенні освітнього процесу в аудиторіях з використанням сучасного технічного обладнання (мультимедійних проєкторів, камер та ін.). Таке забезпечення потрібне для підготовки навчальних матеріалів дистанційного курсу;

– значне вивільнення аудиторного фонду та інше.

Отже, вивчення особливостей організації дистанційного навчання у закладах вищої освіти дало можливість стверджувати, що здійснення професійної підготовки навчальних планів і графіків в умовах дистанційного навчання, розробки методичних і навчальних матеріалів, забезпечують отримання здобувачами освіти рівня компетентності, адекватного рівню денного навчання.

Однак дистанційне навчання супроводжується певними складнощам *особистісного, методичного та організаційного* характеру.

Розглянемо їх більш детально. Проблеми *особистісного* характеру пов'язані з умовною відстанню між викладачем і здобувачем освіти, складністю спілкування та питаннями індивідуальних навчальних можливостей. Використовуючи систему дистанційного навчання як спосіб оптимізації педагогічної взаємодії, докорінно змінюється психологія особистості здобувача освіти (студента, слухача): він має працювати цілеспрямовано, активно, ініціативно. Змінюється місце і роль студента: навчання переростає в самонавчання, самоосвіту, перетворюючи слухача із об'єкта в суб'єкт цього процесу. Дистанційна освіта обумовлює партнерську взаємодію між учасниками. Вони стають одностудентами в оцінці нових підходів до організації навчання, отримання його результатів та мотивації до подальшої освіти та самоосвіти. Встановлюється також розподілена відповідальність. Викладач за таких умов не є транслятором інформації, а виконує роль тьютора, інструктора, консультанта. Він має розробити відповідне навчально-методичне забезпечення

викладання навчальної дисципліни і здійснювати педагогічний супровід (консультування, інформаційна підтримка тощо) індивідуальної програми студентів. А здобувач освіти бере на себе відповідальність за вчасне самостійне виконання програми навчання. Інколи здобувачі освіти потребують допомоги у формулюванні навчальних цілей, у виконанні завдань, пов'язаних з пошуком, аналізом і обробкою джерел інформації, дотриманням критеріїв оцінювання досягнутих цілей тощо.

Зарубіжні дослідники М. Доугіамас і П. Тейлор⁷⁹ виділяють програми дистанційного навчання відповідно до труднощів, що виникають у здобувачів освіти під час дистанційного навчання. Це програми навчання які визначаються студентом самостійно (автономні) і програми, які визначаються викладачем (неавтономні). Поділ програм проводився на основі оцінки рівня самостійності виникнення труднощів у виконанні завдань здобувачами освіти. Їх можна поділити на такі групи: автономія у встановленні цілей (вибір цілей навчання в програмі відповідальний здійснює студент чи викладач); автономія в методах навчання (вибір і використання методу навчання є рішенням викладача чи здобувача освіти); автономія в оцінюванні (вибір методу оцінювання і критеріїв, які використовуються, визначаються студентом чи викладачем). Важливо відмітити, що така форма навчання є перспективною для різної категорії здобувачів освіти: для бажаючих отримати другу вищу освіту, навчання в системі додаткової освіти, підвищення кваліфікації, в тому числі викладачів науково-педагогічних працівників, для навчання людей з обмеженими фізичними можливостями.

Труднощі *методичного* характеру пов'язані в першу чергу з розробкою і підготовкою необхідного комплексу сучасних педагогічно доцільних освітніх технологій для забезпечення викладання навчальних дисциплін. Розвиток дистанційного навчання вимагає використання нових підходів і методик. Це такі як: розробка якісного мультимедійного забезпечення (вибором відео, анімації, графіки); впровадження активних методів навчання із застосування математичних моделей фізичних пристроїв (елементів, систем) та

⁷⁹ Dougiamas, M. Interpretive analysis of an unternet-based course constructed using a new courseware tool called MOODLE. *Proceeding of the Higher Education Research and Development Society of Australasia (HERDSA) 2002 Conference*, Perth, Western Australia URL: <https://dougiamas.com/archives/herdsa2002/>

технологічних процесів; урізноманітнення оціночних заходів, що включають контрольні та тестові завдання; осучаснення навчального матеріалу. Виконання цих завдань ініціює новаторський характер педагогічної діяльності, адже використання новітніх технологій спонукає до гуманістичної особистісно-орієнтованої педагогіки, яка спрямована на виховання особистості, здатної професійно реалізуватися в умовах соціальних викликів.

Важливо враховувати також, що розвиток інтернет-мереж і швидкісний доступ до них, різноманіття інтернет ресурсів впливає на якість навчальної інформації, її достовірність і доказовість. Це загострює проблему формування критичного мислення у здобувачів освіти.

Щодо труднощів *організаційного* характеру дистанційного навчання зокрема у вищій школі, то їх виникнення пов'язане з вартістю надання освітніх послуг та особливостями закладу вищої освіти. Позитивним є те, що вартість навчання знижуються через не потребу витрат на переїзди, проживання в іншому місті, оренду навчальних приміщень тощо. Однак виникають труднощі в забезпеченні кожного учасника освітнього процесу (викладача і здобувачів освіти) необхідними технічними засобами (комп'ютером, принтером тощо) та відповідним рівнем цифрової компетентності для їх використання. Також серед труднощів організації навчання є аутентифікація тобто підтвердження, встановлення автентичності інформації або результатів виконаної роботи здобувачів освіти під час контролю і оцінювання. У ряді випадків це є проблемою і вимагає спеціальних додаткових заходів. Це впливає на обсяг індивідуального навчального навантаження викладачів, яке і так збільшується в умовах дистанційної освіти.

Вважаємо, що на сучасному етапі розвитку професійної освіти дистанційне навчання не може замінити повноформатне очне спілкування учасників освітнього процесу. Погоджуємося з позицією науковців⁸⁰ щодо потреби в трансформації наукових методологічних підходів до його запровадження. З метою підвищення ефективності професійної підготовки майбутніх фахівців в умовах дистанційної

⁸⁰ Тертична Н.А., Козяк А.В. Сучасні виклики дистанційної освіти: можливості та загрози. *Молодий вчений. Педагогічні науки*, 2021. №7 (95). С.26-33 DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-7-95-8>

освіти необхідно вирішити низку актуальних завдань, а саме: адаптувати навчальні плани та освітні програми до формату дистанційного навчання на основі практико-орієнтованого підходу; удосконалити методики розробки і використання дистанційних курсів в освітньому процесі на основі сучасних педагогічних, інформаційно-комунікаційних технологій; використовувати ефективні методики моніторингу навчально-пізнавальних результатів діяльності учасників освітнього процесу; урізноманітнити різні форми підготовки науково-педагогічних кадрів для роботи з сучасними комп'ютерними технологіями для проведення занять в онлайн форматі; активізувати практику широкого залучення здобувачів освіти до самостійного конструювання освітньої траєкторії (вибору дисциплін, термінів їх вивчення, форм і методів навчання тощо).

Зараз в умовах воєнного стану у системі професійної освіти перспективною альтернативою є змішане навчання. В академічних спільнотах цей формат навчання швидко розвивається та широко використовується. Така організація освітнього процесу є міксом традиційного, очного навчання та онлайн (асинхронного чи синхронного навчання) виступає одним із ключових напрямів модернізації професійної освіти в закладах вищої освіти.

Отже, підсумуємо: аналіз наукової психолого-педагогічної літератури засвідчує, що організація дистанційного навчання – це цілеспрямований, спеціально організований процес створення умов такого освітнього процесу, в якому забезпечуються ефективні суб'єкт-суб'єктні відносини, оволодіння компетентностями на віддаленій відстані в асинхронному і синхронному режимі.

А ресурсне забезпечення такого формату навчання визначається як сукупність нормативно-правових, фінансових, трудових, матеріально-технічних, інформаційних ресурсів, спрямованих на організацію та функціонування дистанційного навчання в системі професійної освіти.

Не зважаючи на недоліки, дистанційна форма навчання характеризується певними перевагами:

можливістю активізації викладання в форматі онлайн-навчання через заздалегідь запрограмований спосіб навчання; реалізацією більш гнучкішого і зручнішого викладання навчальних дисциплін;

можливістю для викладачів розробляти нові підходи та стратегії викладання й організації різних форм навчально-пізнавальної діяльності здобувачів освіти.

Аналіз теорії та практики з досліджуваної проблеми дозволив виявити низку суперечностей між:

соціальним замовленням сучасного інформаційного суспільства щодо впровадження в освітній процес дистанційного навчання та недостатнім рівнем розробленості науково-теоретичного забезпечення організації дистанційного навчання закладах вищої освіти;

потребою в упровадженні нових інформаційно-комунікаційних технологій в освітній простір професійної підготовки майбутніх фахівців та рівнем сформованості електронного середовища закладу і рівнем професійної цифрової компетентності викладачів;

нагальною потребою суспільства в учителях, які володіють дистанційними технологіями, та реальним станом і характером підготовки майбутніх фахівців до реалізації елементів дистанційної освіти у власній професійній діяльності.

6.2. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Розгляд питання організації дистанційного навчання за кордоном, ми будемо здійснювати через призму історії виникнення такої форми навчання, так як це сприятиме більш повному розкриттю предмета, тобто у його статистичному та динамічному розвитку. Ідея освіти на відстані в принципі не є новою. Вона виникла з усвідомлення суспільством необхідності навчання без відриву від професійної діяльності більшої кількості людей і була втілена через систему заочної форми професійної освіти.

В кінці ХХ століття людство вступило в епоху інформатизації сучасних держав, для кожного з яких існує своя модель інформатизації, що вимагає адекватної парадигми освіти. Так як система освіти є однією з основних складових культури, то

формується інформаційна культура («мережева» культура, культура електронно-цифрового суспільства) яка з необхідністю веде до зростання питомої ваги дистанційного навчання у вузівській системі. Цьому зростанню вузівської системи дистанційного навчання в значній мірі сприяє культура реальної віртуальності з її телекомунікаційними і комп'ютерними технологіями.

Дистанційне навчання має більш ніж 150-річну історію. Його поява стала можливою завдяки розвитку транспорту і засобів зв'язку, завдяки промисловій революції. Аналіз розвитку феномена дистанційного навчання і його наукової інтерпретації наштовхується на такі ж труднощі, як і аналіз витоків та сутності сучасного інформаційного суспільства.

Це цілком можна пояснити, оскільки сучасна система дистанційної освіти є невід'ємною частиною інформаційного суспільства, що переходить в стадію суспільства знання, де «ключову роль гратимуть творчі здібності людини, незалежно від їх соціальної функції, професійної спеціалізації».

За даними «Всесвітнього довідника нетрадиційних середніх навчальних закладів», за період з 1900 по 1960 рр. в світі було створено 82 нетрадиційних вищих навчальних закладів і навчальних програм. Концептуально діяльність цих навчальних закладів обґрунтовувалася тим, що навчати студентів можливо не тільки при безпосередньому контакті з викладачами. Вони можуть самостійно в зручний для них час, в зручному місці і в зручному темпі виконувати програми навчальних закладів. Так з'явилося на світ навчання по листуванню, часто зване заочним навчанням, яке ми можемо розглядати як ранню форму дистанційного навчання⁸¹.

Аналіз літератури дозволяє стверджувати, що дистанційне навчання пройшло кілька етапів у своєму розвитку. Критерієм виділення етапів є стан розвитку дистанційного навчання як педагогічного процесу. Етапи:

1 етап – 1840-1929 роки - виникнення дистанційного навчання;

2 етап – 1930-1950 рік - поширення дистанційного навчання у Західній Європі та США;

⁸¹ Кухаренко В. М. Дистанційне навчання : Умови застосування: навч. посібник / За ред. В.М. Кухаренка, 3-є вид. / В. М. Кухаренко, О. В. Рибалко, Н. Г. Сиротенко Харків : НТУ «ХПІ», «Торсінг», 2002. 320 с.

3 етап – 1960 роки – до сьогодні – формування дистанційного навчання як нової форми освіти.

Розглянемо їх більш детально. У перший період становлення дистанційного навчання досить чітко простежуються дві тенденції, розгляд яких значною мірою дає ключ до розуміння сенсу протиріч, що виникають при визначенні і поясненні знайти єдино правильне трактування дистанційної освіти: перша – це тенденція кореспондентської освіти, заснованої на освітньої комунікації на відстані за допомогою кореспондента (спочатку за допомогою звичайного регулярного пошти, потім – електронній); друга – це трансляційна, яка виросла з використання засобів телекомунікації, аудіо та відеозаписів в очній освіті, що дозволило, з розвитком нових технологій телекомунікації, аудіо та відеозаписи транслювати очні заняття в віддалені аудиторії і забезпечити початковий зв'язок на відстані за допомогою трансляції.

У дослідженні Т. Лаврик⁸² відзначається, що в основі кореспондентської тенденції лежить ідея особливості дистанційної освіти як форми освіти, що принципово відрізняється від очної освіти початкової освітньої ситуацією, в якій учень і вчитель ізольовані один від одного: вчитель учить в одному місці і в один час, учень вчиться самостійно, в іншому місці і в інший час.

У дослідженнях О. Овчарук⁸³ розглядаються різні питання історичного аспекту становлення дистанційного навчання, і стверджується думка, що початок дистанційному навчанню не було покладено одним автором і в одному конкретному місці.

Дистанційне навчання в його «заочній» формі виникло в період формування першої стійкої регулярної загальнодоступної системи зв'язку, являючи собою настільки звичайну для нас пошту. В цей період стало розвиватися регулярне залізничне сполучення, яке стимулювало поширення навчання на відстані. У той же час потужним стимулом для розвитку нестационарної освіти з'явилися досягнення в області технологій навчання.

⁸²Лаврик Т. В. Дистанційне навчання: історичний аспект / Т. В. Лаврик / Теорія та методика навчання математики, фізики, інформатики : збірник наукових праць. Випуск VII : В 3-х томах. Кривий Ріг : Видавничий відділ НМетАУ, 2008. Т. 3. С. 15-19.

⁸³Овчарук О. В. Відкрита освіта та дистанційне навчання за рубежом: сучасні тенденції та їх вплив на процеси модернізації освітньої галузі. *Комп'ютер у школі та сім'ї*. 2007. №2. С. 46-49.

Отже, хронологічно *перший етап* тривав з 1840 року, дати появи першого регулярного курсу кореспондентського навчання стенографії Айзека Пітмана, до квітня – травня 1929 року, коли були визначені принципи і організаційні основи радянського державної системи заочного навчання у вищих навчальних закладах та середніх спеціальних навчальних закладах ⁸⁴.

Однак багато вітчизняних авторів вважають, що початок дистанційного навчання, було покладено Ч. Тусеном, викладачем французької мови Берлінського університету і Г. Ланченшейдтом, членом Берлінського товариства сучасних мов, яке створили в 1856 р інститут в Берліні, заснований на заочній формі навчання іноземним мовам, так звані школи по листуванню. Вони почали використовувати поштовий зв'язок для розсилки учням навчальних і методичних матеріалів, контрольних робіт і отримання від них питань і виконаних завдань.

Приклад Німеччини в другій половині XIX – початку XX ст. почали використовувати й інші країни. Так, в 1858 р у Лондонському і дозволили допуск претендентів до захисту дипломних робіт без попереднього навчання в одному з коледжів (такі студенти – екстерни зверталися за консультаціями в приватні заочні коледжі). Пізніше в університеті започаткували заочну форму навчання, яку називали «екстернатом», а студентів «екстернами».

Логічним продовженням цього процесу стала організація системи заочного навчання екстернів самими університетами. А перші кроки в цьому напрямку зробили університети США. Перші дистанційні освітні курси були організовані в 1874 р в Іллінойському університеті, в 1891 р в Чиказькому університеті (США), в 1906 р в університеті Вісконсіна (США). У 1877 р до процесів підключився Університет Святого Андрія (Шотландія), в 1889 р Королівський університет Канади, а в 1911 р Університет Квінсленда (Австралія) ⁸⁵.

Однак слід зазначити, що коло навчальних закладів, які здійснювали такого роду підготовку, спочатку було вкрай обмежене, як і викладачів, так і навчальних програм. Освітня діяльність, яку проводили в цьому напрямку, розглядалася як допоміжна.

⁸⁴ Олійник В. В. Дистанційна освіта за кордоном та в Україні: стислий аналітичний огляд. *Директор школи, ліцею, гімназії*. 2002. №3. С. 42-51.

⁸⁵ Лаврик Т. В. Дистанційне навчання: історичний аспект / Т. В. Лаврик / Теорія та методика навчання математики, фізики, інформатики : збірник наукових праць. Випуск VII : В 3-х томах. Кривий Ріг : Видавничий відділ НМетАУ, 2008. Т. 3. С. 15-19.

Контингент навчаючих був дуже незначний, тому що потреба суспільства в робочій силі, яка має високу кваліфікацію, цілком задовольнялася за рахунок випускників традиційних навчальних закладів, а баланс вільного часу не дозволяв, значному числу людей здобувати освіту для задоволення потреби в саморозвитку.

Відмітимо, що з самого початку дистанційна освіта отримало свій розвиток як через появу спеціальних приватних кореспондентських шкіл, так і через розвиток підрозділів дистанційної освіти в класичних університетах. Крім того, створювалися також за приватною ініціативою засновників або адміністрації зовнішніх відділень при університетах та коледжах.

Пізніше ця форма навчання набула широкого поширення в багатьох країнах світу. Наприклад, в Китаї заочні курси з'явилися на початку 1900-х років. В Австралії, Канаді та Новій Зеландії в 20-ті роки XX ст. заочні школи, які використовують в якості каналу зв'язку поштової відправлення, були взяті на озброєння державними органами освіти для навчання дітей, які проживають у віддалених районах цих країн.

В СРСР система заочного навчання почала створюватися в 1919 році, коли З'їзд ВКП(б) прийняв рішення про надання всебічної допомоги в самоосвіті робітників і селян на державному рівні. Для цих цілей в 1920-х роках здійснювався випуск літератури для самоосвіти: «Школа на дому», «Народний університет на дому», «Готуйся до вузу», «Вчися сам» та інші. Потім стали відкриватися заочні курси (в основному при вузах) - іноземних мов, радянського будівництва, профруху і зв'язку і т.д. Але вони були спрямовані лише на підвищення кваліфікації або допомогу в підготовці до здачі іспитів в порядку екстернату⁸⁶.

Другий етап розвитку дистанційного навчання тривав з 1929 року по 1960 рік. Визначення початку цього етапу пов'язано із затвердженням у 1929 році Народним комісаріатом освіти РРФСР принципових засад організації вищої та середньої заочної освіти. Спочатку заочне навчання вводилося тільки для тих студентів, які з різних поважних причин не мали можливості регулярно відвідувати

⁸⁶ Лаврик Т. В. Дистанційне навчання: історичний аспект / Т. В. Лаврик / Теорія та методика навчання математики, фізики, інформатики : збірник наукових праць. Випуск VII : В 3-х томах. Кривий Ріг : Видавничий відділ НМетАУ, 2008. Т. 3. С. 15-19.

заняття. До того ж воно велося в основному з технічних спеціальностей і існувало у закладах технічної освіти.

Як стверджують дослідники у 1928 році у Харкові створено Всеукраїнський заочний інститут народної освіти для підготовки та підвищення кваліфікації учителів з терміном навчання 4 роки⁸⁷.

З цього часу заочне навчання стало органічною частиною загальної системи освіти в нашій країні, в якій здійснюється підготовка фахівців за більшістю спеціальностей, прийнятих в системі вищої і середньої спеціальної освіти. А завдяки розвитку освітніх технологій і саме, інформаційно-комунікаційних, сьогодні заочна освіта постійно модернізується, вдосконалюється, поєднуючи класичне та дистанційне навчання.

Змінювалися не тільки форма навчання, а й зміст підготовки. Найбільш відомі приватні кореспондентські школи другої половини XIX – першої третини XX століть були установами додаткової освіти, що пропонували в першу чергу короткострокові професійно технічні курси підвищення кваліфікації: навчання техніці стенографії, бухгалтерський облік, переклад, техніка безпеки та інше. А також різні курси передекзаменаційної підготовки.

Це були перші спеціалізовані установи дистанційного навчання. Поява перших кореспондентських програм в університетах супроводжувалося їх доповненням спеціальними очними заняттями в позаурочний час в студентських містечках або в спеціальних літніх, недільних, вечірніх школах і класах⁸⁸.

До цього етапу відноситься поява в освіті низки термінів, які характеризують особливості навчання в форматі дистанційної освіти, таких як:

- home-study (домашнє навчання)
- external student («екстерн» - зовнішній студент)
- independent study (незалежне навчання)
- extention (зовнішнє навчання, доповнення до основного курсу)⁸⁹.

⁸⁷ Медвідь Л.А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні: навч. посіб. Київ, Вікар. 2003. 335 с. С.265

⁸⁸ Світовий досвід організації та розвитку університетської системи дистанційного навчання / укладачі Кулага І.В., Ільницький Д.О. та ін. Київ, 2013. URL: [https://kneu.edu.ua/userfiles/education2_0/13-4713_verstka\(1\).pdf](https://kneu.edu.ua/userfiles/education2_0/13-4713_verstka(1).pdf)

⁸⁹ Там же. С.17

На думку О. Малярчук⁹⁰, в цілому, цей період становлення дистанційної освіти характеризувався процесами, пов'язаними із розвитком технічних засобів передачі інформації від поштового листування до використання навчальних слайдів, аудіо і відео матеріалів; модернізації закладів вищої і професійної освіти (виникнення підрозділів в університетах, окремих заочних інститутів підготовки фахівців, курсів дистанційного професійного навчання тощо) з метою надання можливостей навчатися здобувачам освіти у різному форматі; обґрунтуванням юридичного підґрунтя такого виду освіти; розробкою дистанційних освітніх програм та основних дидактичних принципів організації дистанційної форми навчання тощо.

Розвиток технічних засобів навчання викликав інтерес до використання їх у системі освіти на різних рівнях. І після Другої світової війни збільшилася кількість досліджень, які були спрямовані на розуміння і розробку теорії про те, як технічні навчальні засоби впливають на освітній процес в аудиторії.

З виникненням телебачення педагоги почали проявляти великий інтерес до використання його можливостей в освітньому процесі. До 1948 року тільки 5 освітніх установ США працювали з телебаченням, при цьому першим вийшов в ефір штат Айова. Дослідники намагалися показати, що результати навчання студентів в аудиторії по телевізійних програмах, такі ж як і при традиційному очному навчанню⁹¹.

Третій етап розвитку дистанційного навчання почався з 1960-х років і тривав до 1990-тих. Визначення часових меж цього етапу науковці пов'язують з створенням Відкритого університету Великобританії⁹². Ця подія сприяла початку становлення ери «відкритої освіти». За прикладом Великобританії створювалися відкриті університетів в різних країнах, і, відповідно, велися дослідження розробки теоретичних основ і практики дистанційної форми навчання.

⁹⁰ Малярчук О. В. Розвиток дистанційної освіти у XIX-XX столітті. [Електронний ресурс]. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/2883/1/08movrdo.pdf> (дата звернення 18.04.2025 року).

⁹¹ Малярчук О. В. Розвиток дистанційної освіти у XIX-XX столітті. [Електронний ресурс]. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/2883/1/08movrdo.pdf> (дата звернення 18.04.2025 року).

⁹² Світовий досвід організації та розвитку університетської системи дистанційного навчання / Укладачі: І.В. , Ільницький Д.О та ін. Київ, 2013. 38 с. С.7.

Цікаво, що поряд із вивченням особливостей дистанційної освіти у цей час стала набувати рис самостійної науки «андрагогіка» – наука про особливості навчання дорослих. Основною ідеєю «відкритої освіти» є підвищення якості та ефективності навчання за рахунок оптимального поєднання різних технологічних засобів, методів і прийомів. Ще в 1963 р. Г. Вільсон (тодішній лідер лейбористської опозиції) виступив з пропозицією про створення радіоуніверситета, який був би консорціумом існуючих університетів. Ця пропозиція була зроблена під враженням масштабів розвитку заочного навчання в Радянському Союзі і успіхами телевізійного навчання в США. Відкритий університет Великобританії мав статус незалежного і автономного університету, що має право присвоєння вчених ступенів. Це право надається у вигляді спеціальної Королівської Хартії вищим закладам освіти, які продемонстрували протягом ряду років високу якість викладання і високий рівень вимог на іспитах.

Зауважимо, що саме після заснування Відкритого університету Великобританії у всьому світі було відзначено бурхливе зростання нетрадиційних університетів. За його зразком стали створюватися університети в Австралії, Німеччині (ФРН), Ізраїлі, Індії, Іспанії, Канаді, Нідерландах, Пакистані, США, Туреччині, ПАР та інших країнах⁹³. Дистанційне навчання у цьому етапі характеризувалося активним впровадженням в освітній процес комп'ютерів і створення комп'ютерної мережі.

Четвертий етап розвитку дистанційного навчання – це період з 1995 року – до сьогодні, і пов'язаний із розширенням технічних можливостей організації за допомогою активного використання інформаційно-комунікаційних технологій. Впроваджуються комп'ютерні технології нового покоління, які розширюють можливості контактів і партнерської взаємодії викладача і здобувача освіти. Створюються нові умови двостороннього зв'язку як у синхронному (відео, аудіо графічні конференції), так і у асинхронному (електронна пошта, інтернет-мережі, мобільні застосунки тощо) режимі.

В цілому, можна зазначити, що досвід провідних країн світу (ЄС, США, Китаю, Австралії) підтверджує положення те, що

⁹³ Світовий досвід організації та розвитку університетської системи дистанційного навчання /Укладачі: І.В. , Ільницький Д.О та ін. Київ, 2013. 38 с. С.7.

дистанційна освіта як освіта за виняткових обставин, з дотримання високих академічних стандартів необхідна і перспективна. Вона широко використовується в усіх закладах вищої освіти світу в умовах, що дають можливість здобувачу освіти набути необхідні особисті, професійні компетентності; сприяє розвитку комплексу сучасних освітніх технологій і технічних засобів; розширенню інфраструктури систем управління навчанням; і стає невід'ємною частиною сучасної освіти на різних її рівнях. Численні дослідження, проведені в країнах світу, підтверджують, що при належній організації дистанційного навчання, рівень знань і кваліфікація випускників повністю відповідають стандартам. На сьогодні дистанційне навчання у світу стало звичною практикою і використовується державними і приватними закладами різного рівня освіти.

У Європі наприклад, найбільш відомими в галузі відкритої дистанційної освіти стали такі заклади вищої освіти як:

Національний університет дистанційної освіти,

Іспанія (Universidad Nacional de Education a Distancia, Spain),

Відкритий університет Нідерландів (Open University of the Netherlands),

Центр відкритого навчання, Іспанія (Centro de Enseñanza a Distancia, Spain),

Дистанційний університет Хагена, Німеччина та ін⁹⁴.

Перспективними напрямками розвитку дистанційного навчання на сучасному етапі є розширення учасників партнерської співпраці через створення різноманітних асоціацій, консорціумів державної чи приватної форми власності з участю різногалузевих підприємств, фінансових установ з метою спільного використання наявних ресурсів та створення нових для оптимізації освітнього процесу. Важливо, щоб і Україна також спрямовувала свої зусилля у розвиток освіти майбутнього, одним із варіантів якого є дистанційне навчання.

⁹⁴ Світовий досвід організації та розвитку університетської системи дистанційного навчання / укладачі Кулага І.В. , Ільницький Д.О. та ін. Київ, 2013. URL: [https://kneu.edu.ua/userfiles/education2_0/13-4713_verstka\(1\).pdf](https://kneu.edu.ua/userfiles/education2_0/13-4713_verstka(1).pdf)

6.3. ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ НА ПРИКЛАДІ ВИВЧЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН

Використання різних інноваційних моделей організації освітнього процесу у закладах вищої освіти впливає в першу чергу на організацію і підтримку самостійної навчально-пізнавальної діяльності здобувачів освіти та на контроль її результатів. А також, на зміст функціональних обов'язків викладацького складу, рівень вимог до їх професійної компетенції.

Як зазначає В. Сташенко, «навчальний процес при дистанційному навчанні містить у собі всі основні форми традиційної організації освітнього процесу та поєднує дослідницьку і самостійну роботу учнів; при цьому реалізація цих форм значно змінюється»⁹⁵.

Можна стверджувати, що використання дистанційних форм навчання урізноманітнює види й форми навчальної діяльності здобувачів освіти. Освітній процес стає більш ефективним, особливо у сучасних умовах, коли необхідно враховувати різні труднощі аспекти організації – безпеку, інклюзивні проблеми, розвиток технологій.

Нагадаємо, що у професійній підготовці майбутніх учителів здобувачі освіти в умовах дистанційного навчання включені у різні види діяльності, зокрема: пізнавально-продуктивну, комунікативну, методологічно-змістову, науково-дослідницьку, виховну, технічну, громадську, дозвіллеву тощо. І важливо відмітити, що ці види діяльності є професійно орієнтованими, так, як майбутні фахівці набувають професійної компетентності реалізовувати її під час виконання трудових функцій.

В умовах дистанційного навчання пізнавально-продуктивна діяльність здобувачів освіти реалізується через проведення навчальних занять (лекцій, семінарів, лабораторних. практичних, консультацій, тощо), участі у різних видах проєктів, олімпіад, курсів,

⁹⁵ Сташенко В. Використання технології дистанційного навчання у школі. *Інформатика та інформаційні технології в начальних закладах*. 2007. №6. С. 58-60.

тощо. Основною метою такої діяльності в дистанційному навчанні є оволодіння і розвиток в них загальної професійної компетентності, здатності створювати освітній продукт, використовуючи технічні засоби комунікації.

Комунікативну діяльність в умовах дистанційного навчання передбачає набуття і вияв здатності здобувачів освіти представляти результати пізнавально-продуктивної діяльності при обговореннях, дискусіях на конференціях, спілкування в чатах, на різних навчальних платформах. Форми організації комунікативної діяльності можуть бути синхронними (чат-лекції, чат-семінари, чат-конференції у режимі реального часу) і асинхронними (кабінет студента, електронна пошта, конференція, форум, дошка оголошень, гостьова книга).

У зв'язку із збільшенням частки самостійної роботи здобувачів вищої освіти набуває актуальності здатність самоорганізовувати та управляти своєю пізнавально-продуктивною діяльністю та діяльністю школярів. Відповідно до цього, методологічно-змістова діяльність у професійній підготовці спрямована на набуття компетентності самоуправління та самоорганізації.

Виховна діяльність майбутніх учителів у дистанційному навчальному процесі спрямована на розвиток особистісних рис, умінь та навичок необхідних для реалізації успішної майбутньої педагогічної діяльності. Ці уміння і навички складають основу психологічної, рефлексивної, емоційно-етичної компетентностей, здатності навчатися впродовж життя та компетентності педагогічного партнерства. Важливим при цьому є формування позитивної мотивації до професійного становлення майбутнього фахівця; розвиток цілеспрямованості, самодисципліни, наполегливості та відповідальності; розвиток здатності до самоосвіти, особистісного саморозвитку; набуття уміння працювати в команді, взаємодіяти з людьми; швидко і чітко розставляти пріоритети, робити кращий вибір за наявності альтернатив, швидко прилаштовуватись відповідно до нових викликів та обставин; бути стресостійким до навантажень тощо.

Технічна діяльність реалізується через набуття майбутніми педагогами цифрової компетентності, набутті специфічних знань, умінь та навичок користування комп'ютерними засобами; умінням

знаходити, обробляти та зберігати інформацію, користуватися цифровими застосунками та інтернет-мережами.

Традиційно педагогічні умови розглядаються як взаємозалежні елементи освітнього середовища – чинники, обставини, стани, що визначаються й усвідомлюються учасниками освітнього процесу, впливають на кожного з них, спонукають викладачів і здобувачів освіти до активізації власної діяльності з метою підвищення ефективності професійної підготовки.

Аналіз наукової літератури з досліджуваної проблеми уможливив виділення педагогічних умов використання дистанційного навчання у професійній підготовці майбутніх учителів.

Перша умова пов'язана з необхідністю наявності у закладі освіти високоорганізованої комп'ютерної мережі з одним чи кількома серверами (один – для обслуговування локальної комп'ютерної мережі, другий може використовуватися для підтримки організації інтернет-мереж, третій – для використання ресурсів глобальної мережі Інтернет в освітніх цілях.

Друга умова передбачає наявність висококваліфікованих кадрів, компетентних в організації та проведенні дистанційного навчального процесу – фахівців у предметних галузях, методистів, добре ознайомлених зі специфікою Інтернет і комунікаційних технологій, із сучасними тенденціями в системі освіти, сучасними концепціями, теоріями, педагогічними технологіями, психологічними особливостями взаємодії в мережі тощо. Тобто у науково-педагогічних і педагогічних працівників цифрова компетентність має бути сформована на рівні вище середнього.

Третя педагогічна умова характеризується необхідністю формування також у здобувачів освіти цифрової компетентності та наявності технічних засобів для включення в освітній процес у дистанційному форматі. Відмітимо, що ефективність і результативність навчально-пізнавальної діяльності здобувачів освіти безпосередньо залежить від дотримання цієї педагогічної умови.

Четверта умова передбачає обов'язкову наявність нормативно-правового регулювання діяльності учасників освітнього процесу у форматі дистанційного навчання. Це відповідна документація (положення, накази, інструкції, розпорядження тощо) на рівні закладу освіти, його підрозділів; розробка навчально-методичного забезпечення викладання освітніх компонент, розробки дистанційних

курсів; умови індивідуальної діяльності кожного науково-педагогічного, педагогічного працівника закладу тощо.

Провідною тенденцією розвитку дистанційного навчання в Україні є використання поряд з традиційним навчанням сучасних технологій дистанційного навчання.

Дистанційна освіта є новою формою організації освітнього простору, де долаються обмеження, пов'язані з місцем і часом отримання освіти, уподобанням до єдиних національних освітніх традицій та державних освітніх стандартів, за рахунок використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій навчання. Однак, не зважаючи на те, що у світі створюються та використовуються різні системи для організації дистанційного навчання (Blackboard Learning System, WebCt, Moodle, Lotus Learning Space та ін.), які використовують переваги цифрових технологій, актуальною залишається проблема підвищення якості та ефективності освітнього процесу професійної підготовки майбутніх фахівців на основі використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій в умовах дистанційної освіти.

Необхідність вдосконалення використання методичного інструментарію дистанційного навчання підтверджуються і потребами учасників освітнього процесу⁹⁶. За результатами оцінювання потреб і задоволеності якістю надання освітніх послуг здобувачів освіти та науково-педагогічних працівників відповідає рівню вище середнього, але потребує конструктивних шляхів впровадження сучасних технологій дистанційного навчання. Ці процеси ще більше загострилися в умовах воєнного стану. Професійна підготовка майбутніх учителів має орієнтуватися на реальний стан і потреби майбутнього місця їх професійної діяльності.

З метою вивчення практичного досвіду використання дистанційного навчання у загальноосвітніх школах, було проведено опитування вчителів та учнів старшої школи у межах кваліфікаційної роботи Нікітченко Аліни, здобувачки спеціальності А3 Середня освіта. Історія (див. Додаток 1, Додаток 2).

Для об'єктивності й достовірності вивчення предмету дослідження експериментальна робота проводилась у міській та

⁹⁶ Всеукраїнське опитування щодо тенденцій організації дистанційного навчання у закладах освіти в умовах карантину у II семестрі 2020/2021 навчального року /Державна служба якості освіти України. URL: <https://sqe.gov.ua/diyalnist/monitoringovi-doslidzhennya/monitoringovi-doslidzhennya-za-2021-rik/>

сільській закладах загальної середньої освіти. При цьому ми врахували освітній рівень закладу, матеріально-технічне забезпечення, кадровий потенціал.

Опитування проводилося у школі-ліцею №20 м. Житомира та Кам'янобрідській загальноосвітній школі Коростишівського району Житомирської області. В опитуванні взяло участь 14 вчителів та 42 школяра.

Наведемо окремі результати проведеного опитування. У цілому вчителі добре обізнані із проблемою дистанційного навчання:

- знають сутність такого виду навчання 100%, (14 чол.);
- правильно визначають цілі впровадження дистанційного навчання 100%, (14 чол.);
- розуміють необхідність впровадження 71%, (10 чол.);
- обізнані і використовують основні форми і засоби дистанційного навчання 86%, (12 чол.);
- визначають фактори, які перешкоджають використанню дистанційних технологій 86%, (12 чол.).

Найбільше використовується вчителями такі форми і засоби дистанційного навчання, як презентації, форуми, електронна пошта, електронні бібліотеки, електронні навчальні матеріали, чат. Однак такі, на нашу думку, популярні та ефективні у роботі вчителя форми, як електронна дошка оголошень, електронна бібліотека, телеконференції використовуються у поодиноких випадках 14%, (2 чол.).

Варто відмітити також, що всі вчителі (100%, 14 чол.) виявили готовність брати активну участь у впровадженні дистанційного навчання та бажають поповнити свої знання й розширити досвід з використання дистанційного навчання у роботі зі школярами, адже завдяки використанню дистанційних форм навчання реально зробити процес навчання більш цікавим та захоплюючим. Це допоможе розвинути самостійність учнів, активізувати їх діяльність та уміння працювати в колективні на відстані.

Аналіз отриманих результатів опитування школярів показав, що в цілому учні достатньо обізнані із системою дистанційного навчання:

- знають сутність та особливості такого виду навчання 86%, (36 респондентів);

- правильно визначають переваги дистанційного навчання 92%, (39 учня);
- розуміють необхідність впровадження 92%, (39 чол.);
- обізнані із практичним використанням дистанційного навчання вчителями 97%, (41 учень);
- визначають фактори, які перешкоджають використанню дистанційних технологій 83%, (35 учнів).

Проте результати опитування засвідчили, переважна більшість учнів 74%, (34 учня) вважає дистанційну форму навчання перспективною, але для закладів вищої освіти, а для середньої (школи) – традиційну форму навчання в класах, предметних кабінетах, в колективі своїх однолітків.

Згідно з отриманими результатами, найбільше вчителі використовують на уроках такі форми і засоби дистанційного навчання, як презентації, електронні підручники, інтерактивну дошку, електронну пошту та інформаційно-пошукові системи. Однак такі, на нашу думку, популярні та ефективні у роботі вчителя форми, як тестуючі програми, телеконференції, дистанційні освітні ресурси використовуються вчителями не часто.

Варто зазначити, що серед недоліків дистанційної форми, що які суттєво впливають на результати та якість навчання, і учні, і вчителі назвали відсутність живого спілкування (віч на віч) та низький рівень умінь школярів самостійно вчитися. Також брак повноцінних дистанційних курсів на платформах шкіл негативно позначається на якості навчальних результатів, оскільки основним видом діяльності залишається синхронне навчання (зум-уроки), тоді як асинхронне навчання (самостійна робота) – без належного педагогічного супроводу.

Варто відмітити також, школярі підтримують застосування під час проведення уроків та під час канікул використання різних форм дистанційного навчання.

Отже, проведене опитування вчителів та учнів школи-ліцею №20 м. Житомира та Кам'янобрідської загальноосвітньої школи Коростишівського району Житомирської області з проблеми використання дистанційних технологій у навчально-виховному процесі показав, що:

- в основному і вчителі, і учні, добре обізнані із сутністю поняття «дистанційне навчання»;

- респонденти правильно визначають особливості дистанційного навчання та розуміють його сутність, переваги та недоліки;
- вчителі обізнані щодо практичного використання різноманітних дистанційних технологій на уроках;
- використання дистанційних форм навчання у школі, покращує й полегшує процес вивчення навчального матеріалу для учнів;
- як вчителі, так і учні визначають і розуміють основні недоліки впровадження дистанційного навчання;
- усі вчителі готові брати активну участь у впровадженні дистанційного навчання у школі та бажають поповнити свої знання й розширити досвід з використання дистанційного навчання.

Рис. 8. Теоретичні основи інформаційно-комунікаційних технологій.

Сучасні засоби телекомунікацій не тільки надають дистанційні аналоги навчальним контактам, але і в ряді випадків істотно розширюють їх можливості. Розглянемо докладніше форми дистанційного навчання, які можна використовувати у підготовці майбутніх учителів при вивченні педагогічних дисциплін. Відмітимо, що в Житомирському державному університеті імені Івана Франка створено електронне середовище, в якому реалізовано можливість учасникам освітнього процесу комфортно, відповідно до індивідуальних потреб та завдань навчатися, виконувати різні види роботи. Зокрема, розроблено електронні платформи: електронна бібліотека і каталоги, портал ZDU PROJECT, де розміщено навчально-методичне забезпечення викладання освітніх компонент (матеріали лекцій, семінарів, практичних, лабораторних, контрольних завдань та бази тестів); Eolymp (підготовка і проведення предметних олімпіад); Е-Портфоліо (розширена індивідуальна інформація про працівників університету, їх досягнення та професійне зростання); електронні кабінети студента та викладача, де розміщено електронні журнали, навчальна документація; Е-Гуртожиток, Е-Training (підвищення кваліфікації різних категорій педагогічних працівників) тощо.

Такі розробки на основі цифрових ресурсів покращують ефективність освітнього процесу для кожного учасника, сприяють формуванню у них цифрової компетентності, здатності до саморозвитку та вдосконалення впродовж життя.

У Житомирському державному університеті імені Івана Франка створен адаптивне цифрове середовище, яке передбачає інтернет-комунікацію; інтеграцію віртуального освітнього порталу з підтримкою безперервного e-learning; забезпечення функції просвітництва та профорієнтації.

Взаємодія реалізовується через систему «персональних кабінетів»; забезпечує відкритий доступ до освітніх можливостей (сертифікаційних програм, грантів, стажувань, виставок, конференцій, семінарів, бази теоретичних та дидактичних матеріалів, наукових публікацій тощо); партнерську співпрацю та комунікацію із користувачами; сприяє розвитку адаптивного освітнього середовища закладу вищої освіти, в якому реалізуються пріоритетні державні завдання у галузі освіти та культури.

Розглянемо більш детально використання інформаційно-комунікаційних технологій під час проведення основних організаційних форм навчання у закладах вищої освіти з педагогічних дисциплін у форматі дистанційного навчання.

Варто зазначити, що організаційні форми навчання у професійній підготовці можна поділити на імітаційні та неімітаційні. До імітаційних відносять форми навчання, під час проведення яких потенційно можливе проведення моделювання професійно орієнтованого середовища та застосування ситуацій майбутньої професійної діяльності. Це такі, як семінарське заняття, лабораторне та практичне заняття. До неімітаційних відносяться форми організації навчання, в процесі яких складніше моделювати професійне середовище, так як мета їх проведення спрямована на розкриття сутності, характеристики, позитивних та негативних аспектів предмету вивчення з великою кількістю слухачів в чітко обмежений час. Серед основних виділяють лекції, теоретичні семінари, конференції та ін. Однак відмітимо, що розвиток сучасних технічних засобів та технологій навчання дає можливість викладачу включати до неімітаційних форм організації навчання фрагменти, які відтворюють або моделюють умови майбутньої професійної діяльності, окремі її аспекти та особливості.

Відповідно до досліджуваної проблеми ми використовували переважно неімітаційні форми навчання проблемно-розвивального типу: лекція-візуалізація (презентація), лекція-діалог, проблемна лекція з рефлексією, проведення яких відбувається у форматі zoom-конференції. З метою активізації навчально-продуктивної діяльності здобувачів освіти на таких заняттях обов'язково проводиться рефлексивна частина. Це можуть бути завдання: «дати відповідь на питання», «продовжити речення», «чи правильним є твердження», «ваша позиція» тощо. Наприклад, під час вивчення теми «Різні технології партнерської взаємодії вчителя початкової школи» з освітньої компоненти «Педагогіка партнерства» здобувачі освіти виконують окреслені завдання – висловлюють власну думку, ставлять уточнюючі питання до відповідача, порівнюють і вибирають правильну відповідь (див. Рис.9). Це можна здійснювати як усно під час лекції, так і письмово, користуючись чатом.

Чи правильним є твердження:

Рефлексія:

- ✓ Чи можна стверджувати, що вчителі початкової школи формують уміння та навички комунікації і співпраці з учнями та батьками на засадах педагогіки партнерства, які у подальшому будуть розвиватися в основній школі?
- ✓ Для визначення запитів та реалізації освітніх потреб як батьків, так і учнів вчителю необхідно проводити різноманітні діагностики, налагодити ефективну комунікацію.

Ваша позиція:

- ✓ Під час лекції вас здивувала озвучена інформація?
- ✓ Що важливого ви почули на лекції?
- ✓ Для вас питання організації психолого-педагогічного супроводу актуальна? Чому?

Рис. 9. Презентація на лекції рефлексивної частини з теми «Різні технології партнерської взаємодії вчителя початкової школи».

Семінарське заняття при дистанційному навчанні можна проводити як в асинхронному, так і в синхронному режимі. Їх можна представити у вигляді обговорень, дискусій (Інтернет-форуми), використовуючи різні он-лайн платформи Zoom, Viber (соц.мережі), Google Meet (Google. Classroom). Як допоміжні викладачі і здобувачі освіти використовували інтернет-сервіси (Learning Apps, Kahoot, Всеосвіта), MOODLE.

Перевагою проведення асинхронного семінару (текстового форуму) полягає в тому, що здобувач освіти може приєднатися до обговорення в будь-який момент, вивчивши при цьому історію розвитку бесіди. Однак семінари при дистанційному навчанні ефективніше проводити в режимі on-line. Для цього всі учасники семінару повинні бути в мережі одночасно і підключалися до обговорення у форматі web-конференцій. Подібні заняття практично не відрізняються від традиційних очних, так як учасники бачать один одного на моніторах своїх комп'ютерів. Окреслені сервіси дають можливість працювати загалом і по окремим групам.

Можливості організації самотійної індивідуальної роботи при дистанційному навчанні розширюються. Студенти працюють самотійно не тільки з навчальною літературою, а й з навчальними

програмами, тестами, інформаційними базами даних. Вони самостійно вивчають лекції, готуються до семінарів і практичних робіт. При достатньому оснащенні учнів методичними матеріалами частка самостійної роботи може становити дві третини всього семестрового навантаження. Наведемо приклади завдань самостійної та індивідуальної роботи здобувачів освіти з освітньої компоненти «теорія та методика педагогічної діяльності»: розробити приклад застосування виховної технології на основі конкретної педагогічної ситуації; розробити авторський варіант проведення уроку для участі в діловій грі (із застосуванням сучасних педагогічних технологій); розробити структуру та зміст власного портфоліо і презентувати його на занятті; ознайомитися з методичним матеріалом з проблеми самовдосконалення та підвищення кваліфікації педагога на платформі EdEra, naurok, vseosvita тощо і підготувати аналітичний звіт.

Наприклад, для здобувачів освіти з вивчення освітньої компоненти «Педагогіка партнерства: технології взаємодії в умовах НУШ» у межах проєктної діяльності одним із завдань може бути представлення розроблених власних проєктів щодо розробки освітньо-виховної системи класу та створення освітнього розвивального середовища класу початкової школи. Серед завдань є такі варіанти:

1. Скласти приклад музичної аудіотеки для різних видів роботи: навчальної на уроках з основних предметів, дозвіллєвої (проведення свят, виховних годин, розваг), оздоровчої (супровід фізкультурхвилинок, хвилин релаксації) тощо.

2. Розробити комплекс вправ спілкування для знайомства учнів, привітання, ранішнього кола, вирішення суперечки, непорозуміння тощо.

3. Розробити комплекс ігр «тихого відпочинку» для учнів першого класу.

Зупинимося більш детально на прикладі самостійної індивідуальної роботи здобувачів освіти і представлення, а саме розробки портфоліо. Це форма набуття професійно орієнтованих компетентностей під час навчання в закладі. Його створення відображає розуміння майбутнім вчителем значущості набутих умінь та навичок. Портфоліо майбутнього вчителя – це набір певних матеріалів, що демонструють уміння майбутнім фахівцем вирішувати в майбутньому завдання своєї діяльності як професіонала, вибирати

тактику та стратегію професійного розвитку та росту педагога і призначений для оцінки рівня професіоналізму вчителя.

Портфоліо вчителя є одним з сучасніших методів оцінювання професійності педагога. Завдяки портфоліо можна проаналізувати результати педагогічної діяльності вчителя в різних сферах, таких як: навчальна, методична, позакласна діяльність, дослідницька діяльності, а також вияв рівня творчості у її реалізації. Саме у цьому і виявляється основна мета розробки і створення власного портфоліо. Портфоліо є важливою складовою, що забезпечує мотиваційну основу для самовдосконалення та підвищення професійних умінь та навиків як практикуючого, так і майбутнього вчителя, накопичення ним необхідної інформації для підвищення чи підтвердження ним кваліфікації

Здобувачі освіти мають усвідомити, що чітко визначеного переліку необхідних документів, які повинні складати портфоліо вчителя конкретного фаху немає. І, що також важливо, в портфоліо відображаються суб'єктивна позиція як майбутнього фахівця, так і працюючого вчителя, який вміє вирішувати професійні завдання на основі сформованих компетентностей.

Однак, при розробці власного портфоліо здобувачі освіти мають виділити обов'язкові розділи портфоліо, а саме:

1. Загальні відомості про вчителя (майбутнього вчителя);
2. Результати педагогічної діяльності;
3. Результати науково-методичної діяльності;
4. Результати позакласної діяльності;
5. Результати діяльності в якості класного керівника;

Однак повний склад портфоліо майбутнього і працюючого вчителя залежить від задач, які ставить перед собою автор. Об'єм портфоліо загалом може складати 30 – 70 сторінок формату А4 друкованого тексту.

Для педагога важливо розуміти цілі ведення портфоліо, а саме:

- систематизація професійно орієнтованого досвіду та досягнень;
- чітке визначення напрямів розвитку, що полегшує самоосвіту або консультування з боку колег і адміністрації;
- можливість об'єктивніше оцінити комплекс професійних компетентностей;

- форма представлення напрацювань для атестації або для отримання вищої категорії, вищої посади при участі в конкурсі, вступу в аспірантуру тощо.

Сучасна школа в умовах реформування початкової та середньої освіти потребує «нового» типу вчителя – такого, який має творче мислення, володіє сучасними методами і технологіями навчання та виховання; прийомами психолого-педагогічної діагностики; різними способами самостійного конструювання педагогічного процесу в умовах конкретної практичної діяльності, умінням прогнозувати та окреслювати результат запланованого.

Проблема становлення і розвитку професіоналізму є загально-державною проблемою, вирішенню якої відводиться пріоритетне місце. Не випадково основною метою професійної освіти стає не здобуття системи знань, умінь і навиків, а сформована на їх основі особиста, соціальна і професійна компетентність – уміння самостійно добувати, аналізувати і ефективно використовувати інформацію, уміння раціонально й ефективно жити і працювати на світі, що швидко змінюється, мати високу адаптивність та стресостійкість.

Вчитель є головною дійовою особою будь-яких шкільних перетворень, які вимагають від нього переорієнтації його діяльності на нові педагогічні цінності, що, у свою чергу загострює одну з основних проблем у розвитку професійної майстерності – формування дослідницької культури. Професійна освіта майбутнього вчителя має створювати такі умови, в яких опанування дослідницькими навиками стає першочерговим завданням його формування як педагогічного суб'єкта згідно новій парадигмі і методології освіти. Лише з таким педагогом можна говорити про якісну освіту, оскільки якість освіти це показник розвитку суспільства, національної культури, національної самосвідомості. Дистанційна освіта може забезпечити такі умови підготовки, але не повністю, лише частково.

Створюючи портфоліо майбутні вчителі в рамках вивчення професійно орієнтованих освітніх компонент вчать розробляти власне дослідження за індивідуальною темою. Результати цієї роботи узагальнюються на семінарських та практичних заняттях, обговорюються, виділяються переваги та рекомендації щодо оптимальності й ефективності форми, подання та оформлення.

Відповідно до вимог професійної компетентності сучасного вчителя із здобувачами освіти обговорюються принципи роботи та вимоги до оформлення портфоліо. Серед основних виділяються такі:

- Системність і регулярність самомоніторингу.
- Достовірність наданих відомостей.
- Об'єктивність (наявність рецензій, рекомендацій інших колег, спеціалістів).
- Відображення спрямованості автора на самовдосконалення.
- Чітке структурування матеріалів, логічність і лаконічність пояснень до них.
- Акуратність і естетичність оформлення.
- Цілісність, тематична завершеність представлених матеріалів.
- Практико орієнтована спрямованість та унаочнення результатів роботи.
- Технологічність в розробці та наповнюваності портфоліо.

Важливим аспектом при цьому є дотримання певних правил складання портфоліо. Здобувачі освіти мають орієнтуватися зокрема на такі:

- якомога точніше сформулювати портфоліо, самокритично оцінивши свої можливості і здібності;
- визначити вигляд і структуру портфоліо, види рефлексії і критерії оцінки;
- зібрані документи і матеріали розташувати в певному порядку, скласти при цьому їх перелік;
- всі документи повинні бути датовані, в них мають бути вказані посади і звання рецензентів, авторів рекомендацій;
- важливо періодично поповнювати портфоліо відповідними документами і відстежувати результати роботи відповідно до поставлених цілей;
- обов'язково вказувати джерела використаної для роботи інформації, описувати засоби і методи роботи;
- регулярно поповнювати портфоліо новими матеріалами.

Наведемо орієнтовний перелік документів для включення в портфоліо. Вони можуть використовуватися як вчителем так і майбутніми фахівцями під час навчання у закладі освіти.

- Авторська програма вивчення предмету або теми (з додатками) за фахом.

- Авторська дидактична система або її ідеї, які частково реалізовані.

- Концептуальна модель виховного простору класу (для виконання функцій класного керівника).

- Тема науково-дослідницької роботи і орієнтовна програма її реалізації.

- План реалізації експерименту (по роках або етапах).

- Короткий опис використовуваних методів дослідження.

- Методичні розробки тем предмету за фахом..

- Плани уроків (вибірково), які розроблені на основі творчого підходу або реалізації ідей науково-дослідницької роботи.

- Письмовий самоаналіз уроків, позакласних заходів і ефективності використовуваних методів.

- Тематика творчих робіт для вибору учнями (навчальна і позанавчальна діяльність).

- Тематика творчих проєктів за навчальним предметом для різних класів..

- Зразки тестів, контрольних робіт, олімпіадних завдань (авторські).

- Документи, які підтверджують навчальні і творчі досягнення учнів (для практикуючих вчителів).

- Аналітичні записки і довідки за підсумками і результатами експериментальної роботи.

- Плани і сценарії позакласних заходів відповідно до навчального предмету.

- Творчі звіти. Доповіді. Статті.

- Матеріали, які можна використати для роботи з батькам.

- Матеріали формальної і неформальної освіти, участі у різнорівневих професійно орієнтованих заходах.

- Інші матеріали і документи, які підтверджують ефективність процесу і результатів експериментальної роботи.

Як для здобувачів освіти так і для працюючих вчителів можна використати такі розділи портфолію.

Розділ 1. Загальні відомості про автора портфолію. Інколи цей розділ називають «Візиткою вчителя».

Цей розділ включає матеріали, що відображають досягнення вчителя в різних галузях (освіта, захоплення, хобі, професійні та особисті інтереси):

- прізвище, ім'я, по батькові, рік народження;
- освіта (що і коли закінчив, отримана спеціальність і кваліфікація за дипломом);
- трудовий і педагогічний стаж роботи в різних закладах освіти;
- підвищення кваліфікації (назва структури, де прослухані курси, рік, місяць, проблематика курсів);
- копії документів, підтверджуючих наявність вчених і почесних звань і ступенів;
- найбільш значимі урядові винагороди, грамоти, листи подяки;
- дипломи різних конкурсів;
- матеріали, які відображають особисті захоплення та інтереси.

Цей розділ узагальнює інформацію про процес індивідуального розвитку педагога (майбутнього педагога).

Розділ 2. Результати педагогічної діяльності (стосується практикуючого педагога).

Цей розділ може містити таку інформацію:

- матеріали про результати оволодіння учнями навчальною програмою і аналіз рівня сформованості у них ключових компетентностей з предмету, що викладається;
- порівняльний аналіз діяльності педагогічного працівника за 3 роки на підставі контрольних зрізів, участі вихованців в шкільних та інших олімпіадах, конкурсах;
- результати проміжної і підсумкової атестації учнів;
- інформація про успішність і досягнення школярів тощо.

Матеріали цього розділу відображають динаміку результатів педагогічної діяльності вчителя за певний період.

Розділ 3. Науково-методична діяльність.

В цей розділ розміщують методичні матеріали, що свідчать про професіоналізм педагога. Щодо матеріалів, які може розмістити здобувач освіти – майбутній вчитель, то це можуть бути підтвердження участі у наукових та методичних проєктах, професійно орієнтованих заходах, конкурсах та змаганнях, розробки методичних матеріалів з викладання фахового предмету. До них належать:

- наявність та обґрунтування навчальної програми і комплексу навчально-методичної літератури;
- розробка та обґрунтування освітніх технологій, які використовуються у професійній діяльності;

- розробка та обґрунтування засобів педагогічної діагностики, які використовуються для оцінки освітніх результатів школярів;

- використання інформаційно-комунікативних технологій в навчальному процесі, технологій навчання дітей з проблемами розвитку і т. п.;

- робота в методичному об'єднанні, співпраця з різними науковими та навчально-просвітницькими установами;

- участь в професійних і творчих педагогічних конкурсах;

- організація і проведення семінарів, «круглих столів», «майстер-класів» тощо;

- проведення наукових досліджень; розробка авторських програм;

- підготовка творчого звіту, реферату, доповіді, статті тощо.

Розділ 4. Позаурочна (позанавчальна) діяльність.

Цей розділ може містити документи, які відображають діяльність, спрямовану на розвиток власних інтересів та інтересів учнів у вільний від навчання час, зокрема:

- список творчих робіт, рефератів навчально-дослідницьких робіт, проєктів, які можуть виконуватися або виконаних учнями з фахового предмету;

- сценарії позакласних заходів, фото і відеоматеріали із записом проведених заходів (виставки, екскурсії, творчі заходи. тощо);

- програми роботи гуртків та факультативів з обраного предмету, інші документи.

Розділ 5. Навчально-матеріальна база.

В цьому розділі розміщуються матеріали, які відображають характеристику кабінету, класу, які може оформлювати педагог або їх моделі:

- модель оформлення кабінету з фахового предмету (фото ілюстрації, схеми, проєкти);

- перелік необхідних навчально-методичних, дидактичних наочних матеріалів (макети, таблиці, схеми, ілюстрації, портрети та ін.);

- наявність технічних засобів навчання (комп'ютер та комп'ютерні засоби навчання (програми віртуального експерименту, контролю знань, мультимедійні підручники інтерактивна дошка, музичний центр, проєктор та ін.);

- наявність дидактичного матеріалу, збірок завдань, вправ, прикладів рефератів і творів, аудіо- і відеопосібники та ін.;

Варто відмітити, що портфоліо може містити коментар власника. Він включає власні думки вчителя відносно його діяльності, дає повну картину творчого зростання педагога. Він може бути представлений у вигляді окремого листа читачеві, виступу, короткого параграфа з вираженням своїх думок, пояснювальної записки і так далі.

Також, як вже попередньо зазначалося, у портфоліо можуть бути представлені відгуки рецензентів та компетентних фахівців, які включають характеристики різних видів діяльності педагога, представлені адміністрацією, колегами, батьками, а також самоаналіз діяльності педагога: відгук про творчу роботу, виступ на педагогічних читаннях, педрадах та ін., рецензії на статтю, методичний бюлетень про проведені відкриті уроки, висновок про якість виконаної роботи (творчої, дослідницької), резюме, підготовлене педагогом, з оцінкою власних професійних досягнень.

Підходи до побудови портфоліо можуть бути різними залежно від індивідуальних особливостей вчителя. Важливо, щоб вчитель (майбутній вчитель) проаналізував свою роботу, власні успіхи, узагальнив і систематизував педагогічні досягнення, об'єктивно оцінив свої можливості і побачив способи подолання труднощів і досягнення вищих результатів

Представлення розроблених проєктів власних портфоліо може здійснюватися у формі презентацій, надсилатися викладачу на перевірку, тощо. Зразки розроблених портфоліо здобувачів освіти представлені на **рисунку 10**.

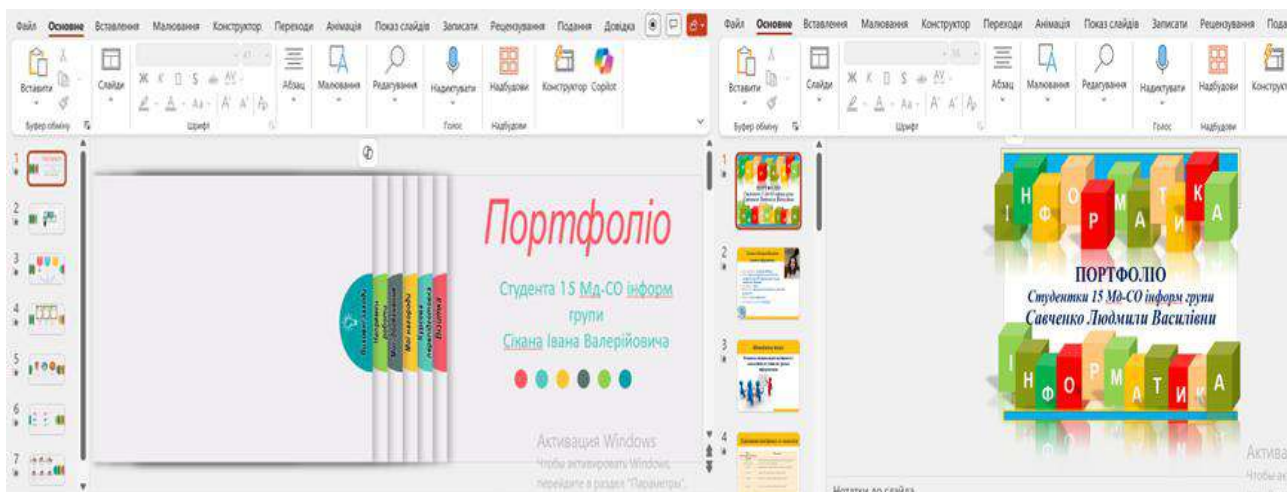

Рис.10. Зразки презентацій портфоліо здобувачів освіти

Організація науково-дослідної роботи як і при очній формі навчання здійснюється на усіх курсах навчання у закладі вищої освіти. Обрання тема, визначення завдань, контроль за виконанням проводиться у партнерській співпраці викладача і здобувача освіти. Якщо в процесі роботи виникають питання, проводиться консультація. Варіанти її проведення можуть бути як on-line (телефонне спілкування, Skype, Zoom), так і off-line, спілкуючись зі своїм викладачем (тьютором) за допомогою електронної пошти або чат-програм.

До науково-дослідницької роботи можна віднести олімпіади, конкурси, змагання, які проводяться в умовах дистанційного навчання за допомогою тих же чатів, on-line тестування та інших сучасних інформаційно-комунікаційних технологій.

Ще раз нагадаємо, що застосування окреслених форм дистанційного навчання можливе лише за умови участі учасників освітнього процесу (викладача і здобувача освіти) – наявність технічних засобів (комп'ютера, планшета, смартфона) і можливості виходу в інтернет-мережу. І саме ця технічна умова є однією із основних для організації дистанційного навчання на різних рівнях освіти.

ВИСНОВКИ

Зауважимо, що важливою ознакою класифікації дистанційного навчання є сукупність особливих педагогічних методів та прийомів, які використовуються в освітньому процесі. У практиці організації дистанційного навчання можна виділити такі методи за критерієм способу комунікації викладачів та здобувачів освіти.

1. Метод навчання за допомогою взаємодії здобувачі освіти з освітніми ресурсами при мінімальній участі викладачів. Він включає створення і підбір різних освітніх ресурсів (друкованих, аудіо- та відеоматеріалів, навчальних посібників тощо) з якими ознайомлюється здобувач освіти через телекомунікаційні мережі (інтерактивні бази даних, електронні видання та комп'ютерні навчальні системи); контроль та перевірку виконаних завдань; надання необхідних консультацій; проведення індивідуальних занять.

2. Метод індивідуалізованого викладання і навчання, для якого характерні взаємини одного учня, що потребує науково-технічні послуги, з одним викладачем (навчання «один до одного»). Частіше цей метод використовується при навчанні студента за індивідуальним планом. Викладачі здійснюють психолого-педагогічний супровід студента при вивченні певної освітньої компоненти.. Цей метод може реалізуватися в дистанційному навчанні в основному за допомогою таких технічних засобів та технологій (смартфон, голосова пошта, факс, електронна пошта, система Скайп тощо).

3. Метод, в основі якого лежить виклад навчального матеріалу викладачем, при цьому комунікація здійснюється у форматі навчання «один до багатьох». Такий метод організації дистанційного навчання використовується викладачем, коли консультується група здобувачів освіти з приблизно однаковим рівнем підготовленості та метою навчання. Така організація проводиться, наприклад, при підготовці до складання іспитів, проведення курсів підвищення кваліфікації, набуття додаткових нових компетентностей тощо. Цей метод, набуває популярності у зв'язку з розширенням сучасних інформаційних технологій. Так, розробляються електронні заняття (відео-лекції, майстер класи), які використовуються і поширюються по комп'ютерних мережах (ютуб каналу, персонального сайту тощо).

4. Метод, для якого характерно активна взаємодія між усіма учасниками освітнього процесу (навчання «багато до багатьох»). Значення цього методу та інтенсивність використання істотно зросла з розвитком навчальних інформаційно-комунікаційних технологій. Саме цей метод, який орієнтований на групову роботу здобувачів освіти становить найбільший інтерес для дистанційного навчання. Такий метод орієнтований на широке використання дослідницьких і проблемно-пошукових методів організації навчання. І у загальній меті навчання об'єднуються три ідеї: навчання в колективі, взаємооцінка, навчання в малих групах. Роль викладача – як тьютора, характеризується необхідністю постановки навчальних завдань, консультування, розробки та організації сприятливого освітнього середовища, в якому б ефективно проходило спілкування і партнерська співпраця усіх учасників освітнього процесу.

Отже, вивчення проблеми використання дистанційної форми навчання в професійній підготовці майбутніх учителів забезпечує, передусім, порівняно з іншими формами навчання, більш швидке

оновлення знань за підтримки інформаційних ресурсів, зручних для усіх учасників освітнього процесу. Ця форма дозволяє практично без обмежень розширити навчальну аудиторію викладача, не обмежуючись відстанню і часом. Вона сприяє забезпеченню рівного доступу до якісної освіти категорій здобувачів освіти (зокрема з особливими освітніми потребами), максимально враховуючи їх потреби та можливості.

Основною перевагою дистанційної форми навчання є додаткова свобода здобувача освіти при реалізації своєї індивідуальних навчальної траєкторії. Використання дистанційної форми навчання у закладах вищої освіти сприяє розширенню цільової аудиторії здобувачів освіти, вирішення певних фінансових обмежень, удосконаленню сучасних інформаційно-комунікаційних навчальних технологій здобуття професійної освіти.

ДОДАТКИ

Додаток А

«Дистанційне навчання»

Анкета для вчителів/викладачів

Дайте, будь ласка, відповіді на поставлені запитання

Ваш стаж роботи у школі _____ років.

1. Вкажіть як Ви проінформовані про організацію дистанційного навчання в школі?

А) у повній мірі; Б) посередньо; В) не проінформований(а).

2. Які, на Вашу думку, найбільш значущі цілі впровадження системи дистанційного навчання?

(можна вибрати один або декілька варіантів)

А) відповідність освітньої діяльності школи світовим тенденціям;

Б) використання можливостей єдиного відкритого освітнього простору;

В) створення і використання нових форм навчання при їх інтеграції з іншими формами навчання;

Г) збереження і тиражування педагогічного досвіду й унікальних методик викладання;

Д) скорочення витрат на забезпечення компонентів навчального процесу.

3. Чи вважаєте Ви обов'язковим використання в освітньому процесі закладу системи дистанційного навчання?

А) так, для окремих видів роботи;

Б) ні, немає потреби;

В) дистанційне навчання необхідне, як окрема форма отримання освіти.

4. Виберіть фактори, які, на Ваш погляд, перешкоджають використанню дистанційних освітніх технологій у закладі освіти?

А) недостатня розробленість нормативно-правової бази в галузі дистанційного навчання;

Б) недостатня розробленість науково-методичних основ дистанційного навчання;

В) недосконалість системи діагностики якості результатів навчання;

Г) відсутність психологічної готовності викладачів школи;

Д) недостатній рівень володіння викладачів засобами інформаційних і комунікаційних технологій;

Е) недостатнє технічне оснащення навчального процесу;

Є) відсутність необхідних навчально-методичних матеріалів по створенню і розробці дистанційних курсів.

5. Чи маєте Ви досвід викладання з використанням дистанційних освітніх технологій?

А) так; Б) ні; В) частково.

6. Які форми і засоби дистанційного навчання використовуються у Вашому закладі освіти (кафедрі)?

А) електронна пошта;

Б) телеконференції;

В) форум;

Г) web-камери;

Д) електронна дошка оголошень;

Е) чат;

Є) електронні навчальні матеріали;

Ж) електронні бібліотеки.

7. Чи готові Ви брати участь в реалізації системи дистанційного навчання в школі?

А) так; Б) ні.

8. Чи є потреба поповнення Ваших знань і досвіду з дистанційного навчання?

А) так; Б) ні; В) частково.

Додаток Б

«Дистанційне навчання

Анкета для учнів/здобувачів освіти

Дайте, будь ласка, відповіді на поставлені запитання

Учень _____ класу.

1. Чи знайомий ти з поняттям "дистанційне навчання"?

- А) Чув, і мені це цікаво;
- Б) Не знайомий, але хочу знати;
- В) Не знайомий і не хочу знати.

2. Які з перерахованих нижче інноваційних методів використовувалися викладачами в процесі навчання:

(Можна вибрати один або кілька варіантів)

- А) електронний підручник ;
- Б) комп'ютерні презентації ;
- В) інтерактивна дошка ;
- Г) тестуючі програми ;
- Д) інформаційно-пошукові системи ;
- Е) дистанційні освітні ресурси .

3. Назвіть, які з перерахованих переваг дистанційного навчання найбільш актуальні для тебе:

(Можна вибрати один або кілька варіантів)

- А) можливість регулювання індивідуального темпу отримання знань ;
- Б) зручність отримання знань за допомогою дистанційного навчання ;
- В) можливість спілкування з вчителем в режимі online;
- Г) досвід використання нових освітніх технологій ;
- Д) доступність інформації незалежно від часу і відстані;
- Е) комфортні умови для творчості учнів ;
- Є) спрощення системи контролю результатів в процесі навчання

;

Ж) стимулювання особистісного розвитку ;
З) можливість аналізу отриманої інформації в процесі навчання ;
Л) підвищення рівня самостійності в освоєнні навчального матеріалу.

4. Чи легко тобі навчатися за допомогою дистанційних технологій?

- А) дуже легко;
- Б) легко;
- В) важко;
- Г) дуже важко.

5. Які недоліки, на твою думку, є в організації дистанційного навчання?

Дякуємо за відверті відповіді!
Бажаємо успіхів!

РОЗДІЛ. 7. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ У КОНТЕКСТІ РОБОТИ З УЧАСНИКАМИ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

7.1. ПОНЯТІЙНА СУТНІСТЬ ТА ТЕОРЕТИКО- МЕТОДОЛОГІЧНЕ ПІДґРУНТЯ СТВОРЕННЯ ІНКЛЮЗИВНОГО СЕРЕДОВИЩА СУЧАСНОСТІ

Міцність України, як держави – окрім захисту її від агресора і героїчної боротьби за фізичне існування, пам'яті власної історії, що ґрунтується на знанні й розумінні цінностей своєї культури та турботи про незалежність – це сукупність моральних переконань, на яких базується ставлення всієї спільноти до її особливих членів, тих, хто потребує опіки та підтримки з боку держави та її громадян: дітей з обмеженими можливостями, учасників бойових дій (УБД), поранених, хворих та інвалідів різного віку, людей похилого віку. Все це – люди з особливими потребами. Переконання та установки відносно них – визначають зміст і якість міжособистісних стосунків у суспільстві, способи організації повсякденного життя, розвитку підростаючого покоління, а також прийняття владою відповідних законодавчих рішень. Переконання про важливість ролі людей з особливими потребами, як невід'ємних членів суспільства та про спільну відповідальність стосовно їх соціально-психологічного, освітнього і професійного становища – передбачає сутність існування наступних поколінь: передачу їм національних та культурних досягнень і цінностей цивілізаційного розвитку, взаємозв'язку між поколіннями, а також відчуття безпеки, цінності та якості життя кожної людини, що так необхідно людям у військовий час та період післявоєнного відновлення країни.

Історично доведено, що спільноти, які належним чином піклуються про слабших членів суспільства, розбудовуючи моральний порядок і взаємну повагу між людьми, вивільняють ресурси соціальної та професійної енергії, завдяки чому ростуть і процвітають. Спільноти ж, які винагороджують лише найсильніших і знищують слабших – прирікають себе на знищення. Жодна людина

не є сильною протягом усього життєвого циклу. Ніхто не вільний від ризику хвороби, пошкодження чи втрати якихось функцій організму. Ніхто не може бути впевненим, що їхні нащадки чи близькі не постраждають від пошкоджень органів чи вад розвитку. Ніхто не є безперервно самодостатнім і постійно ефективним.

Відторгнення, дискримінація та приниження людей з особливими потребами – означає постійну загрозу життю та гідності всіх членів спільноти. Це, в свою чергу, викликає в суспільстві прихований і всеосяжний страх, соціальну та міжособистісну недовіру, а то й ворожнечу. Страх, недовіра і ворожість паралізують соціальну і професійну активність. Соціальна деградація постраждалих людей означає моральну деградацію усього суспільства.

Наразі постає *актуальне питання* щодо виховання суспільного ставлення до тих її членів, які через різноманітні тілесні ушкодження, біологічні та психологічні недосконалості відчувають труднощі у навчанні, самотійному вирішенні життєвих та професійних завдань і не можуть самотійно подбати про задоволення своїх потреб, що зумовлюють їх існування, навчання, розвиток, соціалізацію, професійну реалізацію.

Щоб відновити національну та громадянську спільноту України, ми маємо визнати, переосмислити та впорядкувати набір моральних цінностей, що стосуються людей з особливими потребами. Головною ланкою, яка може змінити становище цих людей у суспільстві – освітянська та просвітницька сфера. Тому **метою** нашої роботи – є розробка психолого-педагогічних підходів до підготовки фахівців у контексті роботи з учасниками освітнього процесу з особливими потребами із залученням цифрових технологій.

Може здатися, що це питання вже достатньо розроблене в усіх відношеннях, оскільки протягом останніх десятиліть воно було предметом гучного висвітлення в ЗМІ, політичних дискусій та численних і мінливих правових положень, створених в рамках ООН, Європейського Союзу та ратифікованих Україною законодавчих актів. За більш ніж три роки військового стану в Україні в цій сфері суспільного життя відбуваються активні зміни. Особливо актуальними вони стали для учасників бойових дій, ветеранів та цивільних осіб, що постраждали внаслідок російської військової агресії на території України. Проте велика кількість і розмаїття

нормативних актів і шум ЗМІ здаються проявом хаосу та відсутності необхідного правового порядку, який би гарантував кожній людині, якій загрожує деградація та виключення через інвалідність, повагу до її особи та допомогу, яка відповідає її потребам, тобто гідні умови існування, розвитку та сприяння якомога повнішій участі в житті суспільства. Цими питаннями наразі активно займаються освітні, волонтерські та громадські організації, державні установи та приватний бізнес, який зацікавлений у якнайшвидшій інтеграції постраждалих в соціально-професійну діяльність в Україні.

Люди з особливими потребами становлять значну частину населення нашої планети. Це підтверджують дані однієї з найбільш розвиненої та соціально орієнтованої країни на території якої більш ніж 160 років (з 1865 року) не було війни – Сполучені Штати Америки. За даними Бюро перепису населення США, у 2024 році більш ніж 1 з 4 осіб (28,7% дорослого населення країни) має певний тип фізичного чи психічного відхилення від загальноприйнятих норм. В Україні, на сьогоднішній день, об'єктивних статистичних даних щодо кількості людей з особливими потребами чи інвалідністю не існує, але очевидно, що їх кількість щоденно зростає як серед військових, так і серед цивільного населення різного віку через довготривалу широкомасштабну російську військову агресію на її території. Тому нашій країні вкрай необхідна велика кількість фахівців для психолого-педагогічної роботи як з людьми з особливими потребами, так і з волонтерськими та громадськими організаціями, державними та приватними підприємствами і організаціями.

Розробка психолого-педагогічних підходів до підготовки фахівців у контексті роботи з учасниками освітнього процесу з особливими потребами має розпочатися з розгляду понятійного та теоретико-методологічного підґрунтя.

Люди з особливими потребами – це особи, які через фізичні, психічні, когнітивні чи сенсорні порушення потребують додаткової підтримки в різних сферах життя (наприклад: освіта, праця, соціальна взаємодія).

До основних категорій людей з особливими потребами відносять:

1) людей з хронічними захворюваннями (наприклад: цукровий діабет, епілепсія, серцево-судинні захворювання, онкологічні стани,

тощо);

2) людей з психічними розладами (наприклад: депресія, біполярний розлад, шизофренія, посттравматичні стресові розлади (ПТСР), тощо);

3) людей з сенсорними порушеннями (порушення зору, слуху, нюху, дотику);

4) людей з особливостями розвитку – аутизм, синдром Дауна, розлади навчання (наприклад: дислексія, дисграфія, дискалькулія);

5) людей похилого віку, які через вікові зміни (погіршення зору, слуху, рухливості) можуть потребувати спеціальних умов;

6) людей з постійними або тимчасовими обмеженнями – наприклад, після травм, поранень або операцій, які тимчасово, або на регулярній основі потребують підтримки.

Ці категорії можуть мати одночасно кілька порушень, але слід пам'ятати, що потреби кожної людини суцього індивідуальні.

До недавнього часу особливі потреби (нетиповість) розглядалась як форма відхилення від встановлених суспільством норм стосовно фізичних, психологічних, психічних особливостей і зовнішності. Переважну частину таких відхилень відносили до поняття інвалідності різного ступеню. Людей з інвалідністю навіть у сучасному суспільстві, часто не сприймають як повноцінних членів. Навіть ставлячись до них з добротою, турботою і співчуттям – оточуючі зосереджуються переважно на їх вразливих місцях, слабкостях і відмінностях, вважаючи це недоліками. Таке відношення породжувало і нині породжує *соціально-психологічну ексклюзію*.

Соціально-психологічна ексклюзія – це процес, який полягає у відмові від включення людини в суспільство: той, хто є нетиповим, відмінним, «не схожим на нас», не належить «до нашої групи», «нашої компанії», «нашого кола друзів», «нашої команди» і – іноді – навіть до «нашої родини», оскільки «він нам не рівний», «ми не можемо з ним говорити», «ми не можемо з ним співпрацювати». Тому що «вони» – гірші, некомпетентніші, слабші, вони поведуться інакше, вони інакше виглядають, навіть інколи викликають страх. Спрацьовує певний стереотип: «якщо вони викликають бажання допомогти – їх важко вважати рівними нам». Цей стереотип, глибоко вкорінений у людській психіці і, зазвичай, стає прихованою причиною відторгнення і соціальної ізоляції людей з особливими потребами.

Загалом, чинниками соціально-психологічної ексклюзії вважаються:

1. Стереотипи та упередження (негативні уявлення про певні особливості людей, які обмежують їхню інтеграцію).

2. Дискримінація (обмеження прав і свобод через фізичні чи психічні особливості, стать, вік, національність, соціальний статус чи релігійні погляди, тощо).

3. Бідність і економічна нерівність (фінансові труднощі можуть ізолювати людину від освіти, роботи та соціального життя).

4. Культурні відмінності (мова, традиції, релігія можуть ставати бар'єрами для взаємодії).

5. Психологічні чинники (низька самооцінка, страх відторгнення, соціальна тривожність).

Соціально-психологічна ексклюзія стосовно людей з особливими потребами часто призводить до:

- відчуття відторгнутості, самотності та депресії;
- зниження самооцінки та мотивації;
- радикалізації поглядів на життя;
- зниження рівня довіри до суспільства та бідності.

Протягом останніх кількох десятиліть у розвинених країнах світу було сформовано нові погляди та соціальні підходи, які дають змогу суттєво переосмислити та переконцептуалізувати поняття «інвалідність» (недосконалість) на поняття «особливості людських потреб», як *нормальну форму людських відмінностей, схожих на расу чи стать*. Однак, негативне ставлення суспільства до людей з особливими потребами продовжує існувати і це викликає їх певну стигматизацію.

Подолання соціально-психологічної ексклюзії в суспільстві та створення інклюзивного середовища можливе шляхом:

1. Втілення інклюзивної політики на законодавчому рівні через законодавчо затверджені рішення, закони та норми, що стосуються інклюзивної освіти, просвіти, соціальних ініціатив та професійних спільнот.

2. Психолого-педагогічної підготовки фахівців у контексті роботи з учасниками освітнього процесу з особливими потребами.

3. Організації фахової психологічної підтримки громадян з особливими потребами через соціально-професійні ініціативи: державні, освітянські, волонтерські, підприємницькі та громадські

проекти.

В 70-х роках минулого століття у США та країнах Західної Європи вперше в освітній сфері почали використовуватися поняття протилежне ексклюзії – *інклюзія*. Воно виникло як альтернатива сегрегації для інтеграції осіб з інвалідністю у школах. В широкому соціально-філософському сенсі це поняття почало вживатися для розуміння певної форми буття, спільного життя звичайних людей і людей з інвалідністю.

В 1994 році на Всесвітній конференції за підтримки ЮНЕСКО була прийнята в Саламанська декларація, – перший міжнародний документ, який офіційно визначив поняття «інклюзія», як противагу соціальній ексклюзії

[https://mon.gov.ua/static-](https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/inkluzyvne-navchannya/posibniki/inklyuziyavnz.pdf)

[objects/mon/sites/1/inkluzyvne-navchannya/posibniki/inklyuziyavnz.pdf](https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/inkluzyvne-navchannya/posibniki/inklyuziyavnz.pdf)

Інклюзія в цьому документі розглядається як динамічний процес, який полягає в позитивному ставленні до різноманітності здобувачів освіти у навчальному середовищі, сприйнятті індивідуальних особливостей людини не як проблеми, а як можливостей для розвитку. Тому рух у напрямку інклюзії – це не тільки технічна чи організаційна зміна. Інклюзія спирається на вагоме теоретико-методологічне підґрунтя психофізіологічного, психологічного та філософського напрямку закладене в наукових теоріях та дослідженнях.

Так, *теорія соціального наuczіння*, А. Бандури базується на тому, що:

1) особистість – це складна система, яка характеризується динамічною взаємодією багатьох взаємопов'язаних процесів;

2) люди розвиваються у взаємодії з навколишнім середовищем, яке частково формується їхніми власними діями;

3) функціонування особистості спирається на діяльність когнітивної та афективної систем, які породжують певні моделі поведінки (Bandura, 1977).

Усі досягнення соціального наuczіння є результатом прямого досвіду, набутого під час спостереження за поведінкою інших людей і її наслідками. Особистість, якщо розглядати її з точки зору цієї теорії, в інклюзивному середовищі вчиться толерантності, емпатії, та співпраці, що формує її соціальну компетентність та сприяє зниженню рівня упередженості та стигматизації.

Гуманістична психологія, представниками якої є А. Маслоу і

К. Роджерс, стверджує, що кожна людина має право на самореалізацію, і завдання освіти полягає у створенні умов для розвитку потенціалу кожного пошукача. Дотичність цієї теорії до поняття інклюзії витікає з того, що гуманізм, який називають «третьою силою» в психології, є відповіддю на песимістичний детермінізм психоаналізу, який зосереджується переважно на психологічних розладах, і на біхевіористському підході до людини, обмежуючи її сприйняття як істоти, що реагує виключно на сигнали оточення. Гуманісти не стверджують, що біхевіоризм і психоаналіз неправильні. Однак вони стверджують, що їхні теорії не враховують глибину та значення людського досвіду, не визнають вроджену здатність людини ініціювати власний розвиток та трансформувати особистий досвід. Гуманісти ж концентрують увагу на здоровому та багатогранному розвитку людини. Один із перших представників цього підходу, А. Маслоу, вивчав творчих і продуктивних людей, зокрема: Альберта Ейнштейна, Елеонору Рузвельт, Томаса Джефферсона, Авраама Лінкольна. Він виявив (Maslow, 1950, 1970), що ці видатні особистості мають певні спільні риси: вони відкриті, творчі, люблячі, спонтанні, співчутливі, піклуються про інших і приймають себе.

Інший дослідник, К. Роджерс, у структурі особистості вважав найголовнішим «Я-концепцію», яка утворюється внаслідок взаємодії суб'єкта із зовнішнім (насамперед соціальним) середовищем. Він довів, що дитина досягає більшої поступливості, коли батьки забезпечують безумовне позитивне прийняття або безумовну любов. К. Роджерс (Rogers, 1980) писав, що коли людей приймають і цінують – вони розвивають дбайливе ставлення до себе. Однак, якщо існує велика невідповідність між «Я-ідеальним» і «Я-реальним», людина відчуває стан, який К. Роджерс назвав «невідповідністю», що може призвести до особистісних розладів. Згідно гуманістичної психології, інклюзія забезпечує можливість для усіх учнів відповідно до своїх здібностей та отримувати емоційну підтримку, що підвищує їхню самооцінку та мотивацію до навчання.

Теорія зони найближчого розвитку Л. Виготського стверджує, що завдання, які дитина не може виконати самотійно з першого разу, але здатна їх виконати зі сторонньою допомогою. У цій зоні дитина найкраще засвоює нові знання. У процесі набуття нових навичок – зона найближчого розвитку постійно розширюється, включаючи нові

та дедалі складніші завдання. Ефективне навчання, на думку автора, відбувається в контексті співпраці, де сильніші учасники допомагають тим, хто має труднощі (Vygotsky, 1978). В інклюзивному підході до навчання діти отримують взаємну підтримку, що сприяє їхньому когнітивному розвитку, а також формуванню навичок взаємодопомоги.

Видатний український психолог Г. С. Костюк (1959; 1979; 1989) зробив значний внесок у розвиток психології особистості. Основні ідеї його концепції, що створюють науково-теоретичний базис для становлення інклюзивної освіти наступні:

1. *Діяльнісний підхід до особистості*: особистість формується і розвивається в процесі діяльності – і навпаки – діяльність людини визначає її психічні особливості, здібності та індивідуальні риси.

2. *Розвиток особистості як процес саморозвитку*, де особистість не лише формується під впливом зовнішніх умов, а й активно впливає на них. Важливу роль у становленні особистості відіграє самовиховання та саморегуляція.

3. *Єдність біологічного та соціального у формуванні особистості*. Г.С. Костюк вважав, що психологічні риси особистості визначаються як біологічними (спадковими) чинниками, так і соціальним середовищем (вихованням, культурою, спілкуванням).

4. *Роль навчання і виховання*. Науковець наголошував, що навчання та виховання є основними механізмами формування особистості. Виховання спрямовує розвиток особистості, але при цьому важливу роль грає її активна позиція.

5. *Індивідуально-психологічні особливості*. Кожна особистість, на думку Г. С. Костюка, має унікальні риси, які проявляються у її здібностях, темпераменті, характері та емоційній сфері. Психологічні особливості особистості проявляються в різних формах діяльності, міжособистісній взаємодії та спілкуванні.

6. *Динамічність та неперервність розвитку*. Формування особистості – це безперервний процес, що триває протягом усього життя. Людина постійно змінюється під впливом життєвого досвіду, навчання, соціальних взаємодій.

Г. С. Костюк (1959; 1979; 1989) вважав, що розуміння психології особистості важливе не тільки для науки, а й для практики виховання, освіти та професійного становлення різних людей.

Ідеї Г. С. Костюка розвинув видатний український психолог,

автор *теорії генези особистості* – С. Д. Максименко (1998; 2008; 2014; 2017). Його основні ідеї зосереджені навколо проблем розвитку та формування особистості в процесі взаємодії з соціальним і природним середовищем. Основу теорії генези особистості становлять наступні підходи:

1. *Розвиток особистості* як процес, що відбувається через взаємодію людини з середовищем. Особистість формується в результаті активної діяльності та суб'єкт-суб'єктної взаємодії (Максименко, 2014)

2. *Активність* як ключовий чинник розвитку психіки. С. Д. Максименко (2014) підкреслював, що особистість розвивається не просто під впливом зовнішніх чинників, а через власну активність у пізнанні світу та саморозвитку. Особливу роль при цьому відіграє навчання, виховання та самовиховання.

3. *Принципи індивідуальності та саморегуляції*. Кожна особистість має унікальні властивості, що визначають її життєвий шлях. Саморегуляція та здатність до рефлексії – важливі чинники формування характеру та поведінки (Максименко, 2014)

4. *Психогенетичний підхід до розвитку особистості*. С. Д. Максименко (2017) досліджував взаємозв'язок між генетичними чинниками та впливом соціального середовища на психічний розвиток. Особливу увагу вчений приділяв формуванню здібностей та обдарованості.

5. *Психологія професійної діяльності*. С. Д. Максименко (1998) вивчав психологічні основи професійного розвитку, адаптації та особистісного становлення у трудовій діяльності.

6. *Когнітивний та емоційний розвиток*. С. Д. Максименко (2008) досліджує те, як когнітивні процеси (мислення, пам'ять, увага) впливають на формування особистості. Важливу роль у процесі прийняття рішень та регуляції поведінки, на думку вченого, грає емоційно-вольова сфера.

В сучасному світі інклюзивність є одним із найважливіших соціальних трендів. Наведені теоретичні концепції є базовими для створення інклюзивного середовища та розвитку інклюзивної освіти в Україні та світі, оскільки ґрунтуються на комплексних підходах до індивідуальних психофізіологічних особливостей, емоційного-психологічного стану, когнітивних можливостей у навчанні, вихованні, розвитку і подальшій професійній діяльності людей з

особливими потребами.

Розширення прав людини, досягнення соціальної справедливості та розробка особливих педагогічних підходів орієнтованих на індивідуальні потреби особистості – почали створювати умови для формування інклюзивного середовища перш за все в освіті ще на початку минулого століття. Серед ключових ідейних натхненників і засновників тих часів варто виділити:

1) Американського філософа, психолога і педагога, який пропагував ідеї демократичної освіти та рівного доступу до навчання для всіх – *Д. Дьюї (J. Dewey)*. Він розробив теорію виховання, спрямовану на формування особистості, яка вміє пристосовуватися до різних життєвих ситуацій. На відміну від традиційної системи, навчання – Д. Дьюї спонукає учнів до критичного мислення та розвитку рефлексії з метою поглиблення їх власного досвіду. Д. Дьюї ставить надважливе завдання: створення умов для розкриття потенціалу школярів. Основними принципами навчання при цьому стають: інтерактивність, орієнтація на особистісний розвиток учнів, проблемність, відмова від традиційної навчальної програми. Розклад стає мобільним і змінюється відповідно до швидкості засвоєння матеріалу. Вчений вважав, що освіта не повинна надавати учням перелік беззаперечних істин. Навпаки, вона має підготувати школяра до зіткнення з проблемами та необхідністю приймати самостійні рішення на основі власного досвіду. Реформатор освіти вважав, що хороша освіта означає свободу від влади, навчальної програми та конвенцій, а особливо батьків (Polet, 2024). Плоди цих підходів ми бачимо сьогодні у створенні сучасного інклюзивного освітнього середовища.

2) *Марію Монтессорі* – італійську лікарку, педагогиню, захисницю прав жінок яка розробила методику навчання орієнтовану на індивідуальні потреби дитини. З 1932 по 1939 роки М. Монтессорі проводила серію мирних конференцій, на яких читала лекції про мир і освіту. Пізніше, після перемоги у Другій Світовій Війні, виступаючи перед Організацією Об'єднаних Націй (ООН), вона стверджувала, що освіта для всіх – є засобом, можливо єдиним справжнім засобом – усунути війну раз і назавжди, що актуально в нинішніх українських і світових реаліях. М. Монтессорі вважала, що без явного й цілеспрямованого морального й духовного виховання людство неминуче повернеться до своєї звички воювати. Такі цінності, як

глобальне громадянство, особиста відповідальність і повага до різноманітності, стверджувала вона, мають бути як неявною, так і явною частиною освіти кожної дитини і дорослого. В освітньому середовищі вони, на думку М. Монтессорі, є такими ж важливими, як і предмети математики, мови чи природничих наук. М. Монтессорі тричі номінували на Нобелівську премію миру: у 1949, 1950 і 1951 роках (Gurganus, 2013). Вона так і не отримала нагороди. Але проголошені нею цінності, безсумнівно, і нині надихають людей у всьому цивілізованому світі. Від їх втілення залежить майбутнє людства.

3) *Соціальні рухи за права людини*, що стосуються боротьби за права ветеранів війни, людей з інвалідністю, феміністичний рух, рух за расову рівність та інші громадські ініціативи, які більш ніж століття формували сучасне розуміння інклюзії та дали поштовх до формування інклюзивного середовища в освіті і соціумі.

Таким чином, згідно досліджених теорій і практик, **інклюзивне середовище** – це простір, у якому всі люди, незалежно від їхніх особливостей, почуваються прийнятими, цінними та мають рівні можливості для участі. Таке середовище враховує різноманітність людей за віком, статтю, походженням, станом здоров'я, релігією, соціальним статусом, сексуальною орієнтацією, тощо. В інклюзивному середовищі люди можуть: вільно себе проявляти, висловлюючи свої думки та погляди, повною мірою брати участь у навчанні, викладанні, роботі та громадській діяльності. Таке середовище створює для всіх комфортні умови навчання і праці, сприяє розвитку особистості та будує гармонійне суспільство.

7.2. РОЗВИТОК ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ ЯК УМОВА СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ: КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД

Не дивлячись на зростання науково-технічного прогресу у світі, існує тенденція до збільшення кількості дітей, які мають потребу у додатковій соціальній допомозі, незвичайних умов навчання та виховання. Ці групи дітей складаються: з дітей з порушеннями

психофізичного розвитку, з обмеженими можливостями здоров'я, дітей з інвалідністю, із різних соціально вразливих груп населення тощо. Останнім часом, у період ведення Україною тяжкої, вимушеної війни за свою незалежність, кількість таких дітей, нажаль, зростає. Все це робить вкрай актуальними питання підготовки майбутніх фахівців до педагогічної діяльності в межах надання навчально-виховних послуг дітям з особливими освітніми потребами.

Саме поняття «особливі освітні потреби» (далі ООП) визначає певні види потреб дитини, що виходить за межі суспільної норми і має залежність від розумової, фізичної недостатності або певних труднощів. В Україні активно розвивається інклюзивна освіта – такий формат навчання, що дає змогу будь-якій дитині отримувати освіту у звичайних навчальних закладах. Прогрес інклюзивного процесу навчання полягає у тому, що батьки дитини мають можливість обрати будь-який освітній заклад на користь дитині, а особливим дітям відвідувати такі навчальні установи, щоб не відчувати себе соціально обмеженими.

Згідно з численними дослідження щодо інклюзії погоджуємося з думкою, що інклюзія в освіті – це тривалий процес розвитку, який несе гуманну ідею про доступність освіти для всіх. В основу інклюзивної освіти закладена ідеологія, яка виключає будь-яку дискримінацію дітей, забезпечує ставлення до всіх людей як до рівних та при цьому створює необхідні умови для дітей, які мають ООП.

Важливим у роботі вчителя в інклюзивних групах є проєктування та втілювання індивідуальних програм розвитку в залежності від діагнозу дитини, включаючи рівень розумового, психологічного та фізичного розвитку. В цьому і полягає перша особливість роботи педагога в умовах інклюзії – здатність створити умови та забезпечити всебічний розвиток всіх дітей у класі. Вчитель повинен вміти формувати завдання програми в межах групи, правильно оцінювати результати її освоєння, враховуючи можливості кожної дитини, мотивувати та запобігати стресу; тобто формувати інклюзивне середовище, застосовуючи активні методи навчання (включаючи діалог, дискусії), способи поетапного засвоєння нового матеріалу, даючи дітям зрозуміти, що вони відповідальні за виконання завдань, використовуючи спільну діяльність, яка сприяє згуртуванню колективу.

В роботах І. Гевко, В. Гладуша, З. Шевціва та ін. висвітлено окремі види методик, організаційних форм та властивих ознак інклюзивної освіти (Гевко, 2018; Гладуш, 2020; Шевців, 2019). У роботах І. Кузави виокремлено основу сучасних технологій практичного здійснення системи інклюзивної освіти, спрямованої на корегування розвитку та соціалізацію дітей з ООП (Кузава, 2015). Досліджуються питання вивчення та узагальнення практичного досвіду організації освітнього процесу в інклюзивних закладах освіти, виявлення суттєвих проблем та окреслення перспективних шляхів його покращення.

В системі освіти інклюзивне навчальне середовище створює доступні, гостинні, людино-орієнтовані спільні навчальні простори, які працюють для всіх. У освітньому середовищі інклюзивність означає: прийняття та залучення всіх учнів до навчального процесу, розуміння та реагування на відмінності в здібностях учнів.

Основними принципами інклюзивності та інклюзивного середовища є:

1. Рівність, яка передбачає відсутність дискримінації, забезпечення рівних можливостей для всіх.

2. Доступність – фізична, інформаційна, комунікаційна (наприклад: наявність пандусів, субтитрів, адаптованих матеріалів).

3. Взаємоповага – толерантність і прийняття різних поглядів, досвіду, потреб.

4. Активна участь – залучення всіх до діяльності, прийняття рішень, соціального життя.

Інклюзивна освіта – це шанс для кожного.

Відповідно до ЮНЕСКО, інклюзивна освіта розглядається як «процес розгляду та реагування на різноманітні потреби всіх учнів шляхом розширення участі в навчанні, культурі та спільноті та зменшення виключення з освіти».

Мета інклюзивної освіти полягає в тому, щоб забезпечити систему освіти, в якій вчителі та учні мають можливість прийняти виклики різноманітності та отримати від них користь. Інклюзивна освіта базується на праві всіх учнів на освіту, яка відповідає основним освітнім потребам і збагачує життя. Особлива увага зосереджується на групах вразливих і знедолених людей, де інклюзивна освіта прагне розкрити і розвинути повний потенціал кожної людини. На практиці це означає, що діти та молодь, які

приходять до школи, незважаючи на певні обмеження, які відрізняють їх від інших (наприклад, соціальна дезадаптація, інвалідність, нездатність вільно розмовляти мовою, яка використовується в школі, вихідці з неблагополучних сімей), мають шанс увійти та навчатися в середовищі, яке враховує їх особливі потреби.

В Україні, відповідно до Закону «Про освіту» від 23.05.2017 р., уніфікували термін «дитина з особливими освітніми потребами» – це особа, яка потребує додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення її права на освіту, сприяння розвитку її особистості, поліпшення стану її здоров'я та якості життя, підвищення рівня участі в житті громадян. Синонімами до визначення дітей з особливими освітніми потребами є: «діти з особливостями психофізичного розвитку», «діти з відхиленнями у розвитку», «нетипові діти», «діти з труднощами у навчанні», «виняткові діти», «діти з обмеженими можливостям здоров'я». **Особи з обмеженими можливостям здоров'я** – це особи, котрі мають порушення фізичного, інтелектуального розвитку. Під обмеженою можливістю розуміють будь-яке обмеження або втрату здатності виконувати будь-яку діяльність унаслідок певного порушення у межах того, що вважається нормою для людини у суспільстві.

У нашій країні на законодавчому рівні створено нормативно-правову базу для формування інклюзивного середовища:

1. Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 р. (п. 1 ст. 23.: «дитина має вести повноцінне і достойне життя в умовах, які забезпечують її гідність, сприяють почуттю впевненості в собі і полегшують її активну участь у житті суспільства»). Пізніше, у 2006 році Конвенцією ООН про права осіб з інвалідністю було закріплено зобов'язання на державних рівнях створювати інклюзивні умови у всіх сферах життя https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71

2. Конституція України (ст. 53) проголошує: «Кожен має право на освіту».

3. Закон України «Про освіту» ст. 3 – «Право на освіту», п. 2, стверджує: «В Україні створюються рівні умови доступу до освіти. Ніхто не може бути обмежений у праві на здобуття освіти. Право на освіту гарантується незалежно від віку, статі, раси, стану здоров'я, інвалідності, громадянства, національності, політичних, релігійних чи інших переконань, кольору шкіри, місця проживання, мови

спілкування, походження, соціального і майнового стану, наявності судимості, а також інших обставин та ознак».

4. П. 6 ст. 3 України Закону «Про освіту»: «Держава створює умови для здобуття освіти особами з особливими освітніми потребами з урахуванням індивідуальних потреб, можливостей, здібностей та інтересів, а також забезпечує виявлення та усунення факторів, що перешкоджають реалізації прав і задоволенню потреб таких осіб у сфері освіти».

5. Ст. 19 Закону України «Про освіту» – «Освіта осіб з особливими освітніми потребами».

6. Ст. 20 Закону України «Про освіту» – «Інклюзивне навчання» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

З нормативного законодавства України видно, що головним напрямком у створенні інклюзивного середовища є освітньо-виховна сфера, оскільки саме в процесі здобуття освіти у людей з особливими потребами існують психофізіологічні проблеми, що перешкоджають їх фізичному, сенсорному, моторному, когнітивному, емоційному, соціальному та психологічному функціонуванню. Тому в інклюзивному середовищі основне місце повинна займати інклюзивна освіта.

Інклюзивна освіта – це системний, багатовимірний і різноспрямований підхід до освіти, спрямований на адаптацію освітніх вимог, умов навчання та організації навчання до потреб і можливостей кожного учня як повноцінного учасника освітнього процесу.

Сучасне бачення інклюзивної освіти пов'язане з:

- визнанням інклюзивної освіти як одного з аспектів соціально-психологічної інтеграції людей з особливими потребами;
- сприйняттям відмінностей між здобувачами освіти як можливостей для розвитку, а не як нерозв'язна проблема;
- визнанням права здобувачів освіти навчатися поряд з місцем проживання;
- рівним дотриманням прав учнів і співробітників навчального закладу;
- покращенням роботи освітнього закладу на благо здобувачів освіти та співробітників;
- зміною підходів до навчання, політики та стилю роботи освітнього закладу для задоволення освітніх потреб усіх.

Важлива роль у процесі соціального інтегрування дитини з порушеннями психофізичного розвитку відводиться сім'ї, яка виступає одним із основних факторів її «входження» в систему суспільних відносин. Сім'я – це мікросоціум, в якому формуються моральні якості дитини, її відношення до людей, уявлення про характер міжособистісних взаємин. Сім'я дитини з особливими освітніми потребами є її першим соціалізуючим інститутом. Процес дорослішання дітей такої категорії проходить з великими труднощами та у дещо сповільненому темпі, його можна розділити на етапи:

I етап соціалізації – входження дитини в соціум. Першою сходиною є адаптація її в сім'ї. Успішність цього процесу залежить від того, наскільки адекватно члени родини реагують на проблеми дитини і допомагають у їх подоланні.

II етап соціалізації – це перебування дитини в освітньому закладі. Важливу роль має відіграти такт педагогів, повага до дитини з особливими освітніми потребами. Налаштування дитини на перебування у закладі, на важливість нових змін у її житті виконують члени родини.

III етап соціалізації – адаптація дитини та її сім'ї власне у суспільстві, (пошук інших сімей з подібними проблемами, встановлення контактів, пошук своєї «соціальної ніші»).

Всі ці процеси неможливі без активної діяльності соціальних та психологічних служб (районних, міських, шкільних). Однак роботу з сім'ями дітей з особливими потребами неможливо чітко організувати без всебічного вивчення проблем сім'ї, родинно-дитячих відносин.

Сучасна сім'я дитини з порушеннями психофізичного розвитку, поряд з традиційними функціями (відтворююча, виховна, господарсько-побутова), має виконувати і низку специфічних: абілітаційно-реабілітаційна, корекційна, компенсаторна.

У наш час, у зв'язку з тривалою, важкою, кровопролитною війною, соціальний інститут сім'ї загалом зазнає стан гострої кризи (віддаленість членів родини, матеріальні труднощі, негативний психологічно-моральний клімат, пов'язаний з високим рівнем тривожності). Тим більш особливої уваги потребують сім'ї, які мають дітей з порушеннями психофізичного розвитку, оскільки саме в таких сім'ях спостерігаються найбільш значущі зміни на соціальному, психологічному та соматичному рівнях. Наявні у дитини проблеми зі

здоров'ям утруднюють виконання всіх сімейних функцій і потребують допомоги з боку фахівців медичного, психологічного та педагогічного профілів. Батьки, які доглядають за хворою дитиною, стикаються з медичними, юридичними, економічними та професійними проблемами – зміна місця роботи і характеру праці з урахуванням інтересів хворої дитини, формування специфічного способу життя, а також і з педагогічними та психологічними – встановлення та підтримання контакту з дитиною, розв'язання конфліктних ситуацій, особливо тих, що загрожують цілісності сім'ї та ін. Проблеми сім'ї з наявністю дітей з ООП є такими:

- низький економічний статус багатьох таких сімей;
- недостатність дієвої підтримки з боку держави (у т.ч. просвітницької);
- негативне соціальне ставлення.

У родині відбуваються якісні зміни: психологічні (пролонгований стрес); соціальні (втрата колишніх контактів, друзів, колег, спілкування); соматичні (психогенний стрес матері провокує соматичні захворювання) та інші негативні соціально-психологічні проблеми. У багатьох батьків, що мають дитину з ООП, виникає провина, що це саме вони винні в тому, що їхня дитина має фізичні недоліки. Із-за почуття такої провини дорослі влаштовують певний стиль виховання – гіперопіку: оберігають дитину від різних проблем та потурають їй всяким примхам. Таке виховання призводить до того, що особистість не тільки не розвивається, а ще й знищується, чи просто виростає особа – споживач.

Для надання освітніх послуг дітям з ООП існують різні види закладів. Визначення типу закладу належить батькам дитини. Батькам, які мають дитину з ООП, необхідно знати, чим їхня дитина відрізняється від інших дітей її віку, тобто розбиратися у поняттях «норма вікового розвитку» і «відхилення від норми», а також «особливі освітні потреби». В залежності від поставленого діагнозу дітям з ООП батькам слід визначитися з типом освітнього закладу з метою найкращої соціалізації дитини.

Основними державними навчальними закладами для дітей з особливими освітніми потребами шкільного віку є: спеціальні загальноосвітні школи-інтернати, навчально-реабілітаційні центри та спеціальні класи в загальноосвітніх школах, санаторні школи, дитячі будинки системи освіти, інклюзивні та спеціальні класи у

загальноосвітніх навчальних закладах та індивідуальна форма навчання для дітей, які за характером патологій не можуть навчатися безпосередньо у школах.

Визначення можливості навчання дітей і вибору навчального закладу із системи освіти України відбувається на основі висновку і рекомендацій психолого-медико-педагогічної комісії. Психолого-медико-педагогічна комісія (ПМПК) є методичною установою системи освіти України, що здійснює консультативну, методичну, психолого-педагогічну, корекційно-розвиткову, аналітичну, прогностичну, профілактичну та просвітницьку діяльність.

Висновок психолого-медико-педагогічної консультації носить рекомендаційний характер, остаточне рішення про форму навчання приймають батьки, оскільки саме вони визначають подальшу долю своєї дитини. Саме батьки можуть повідомити про психологічну готовність дитини і бажання навчатись у закладі «масового» типу. Іноді дошкільники з ООП не можуть перебувати в інклюзивних шкільних умовах за різних причин: наприклад, вкрай гостро реагують на свою ваду, намагаються її всіляко приховати і тому на фоні здорових однолітків знаходяться у постійному стресовому стані або звикли до постійної уваги з боку вихователів, батьків, потребують надмірного опікування і у великому колективі губляться, оскільки звикли до груп, де не більше 10 чоловік.

Таким чином, вирішення питання про інклюзивне навчання в кожному конкретному випадку потребує попереднього урахування багатьох факторів, в тому числі: різносторонню готовність дитини до навчання у школі і її бажання; надання спеціальної корекційної допомоги, реальні можливості сім'ї надавати постійну необхідну допомогу дитині у процесі навчання.

Питання навчання дітей із психофізичними особливостями у спеціальних закладах чи в інклюзивних умовах потребує виваженого підходу, який ґрунтується на узагальненні та аналізі всіх позитивів як ізоляції, так і інклюзії.

Є кілька шляхів залучення батьків до процесу оцінювання можливостей своєї дитини. Батьки можуть збирати інформацію, яка буде корисною для процесу оцінювання: медичні довідки, інформацію про нещодавні зміни в поведінці та спостереження за навчальними потребами дитини, а саме її поведінка та навчання в іншому оточенні. Наприклад, батьків можуть попросити оцінити

певні характеристики дитини за десятибальною шкалою або вказати на головні сильні та слабкі сторони дитини.

Після закінчення оцінювання та збору додаткової інформації педагоги повинні призначити зустріч з батьками для обговорення результатів, рекомендацій і залучення до прийняття рішення. Першим кроком для усвідомлення ролі батьків у навчальній команді є розгляд можливостей їх участі в навчальному процесі дитини та його підтримки. Завдання батьків як членів навчальної команди є такими:

- мати інформацію та бути відповідальним членом навчальної команди дитини;
- брати участь у прийнятті рішень, які впливають на освіту дитини;
- надавати письмовий свідомий дозвіл на проведення будь-якого спеціального оцінювання;
- мати повну інформацію про освітні програми, що існують у школі та районі;
- надавати важливу інформацію, яка може вплинути на навчання та поведінку дитини у школі;
- отримувати від учителів, керівників та інших спеціалістів інформацію про навчання й успішність дитини;
- мати доступ до інформації про навчання дитини у школі, включаючи результати спеціального оцінювання та звіти;
- отримувати консультації перед залученням дитини до інклюзивного навчання;
- регулярно отримувати звіти про успіхи дитини впродовж навчального року;
- надавати письмовий дозвіл на будь-які додаткові послуги, яких може потребувати дитина;
- отримувати консультації й надавати свідомий письмовий дозвіл на затвердження індивідуального навчального плану для дитини;
- оскаржувати рішення, які не найкращим чином задовольнятимуть навчальні потреби дитини й працювати з командою над пошуком кращих рішень.

Партнерські стосунки в тріаді «батьки – педагог – дитина» є основою батьківської компетентності, формування якої потребує розроблення нового змісту педагогічної діяльності.

Скеровують педагогічну діяльність з батьками в системі інклюзивної освіти зазвичай шкільні психолого-медико-педагогічні консультації, до яких можуть входити вчителі зі спеціальною

освітою, фахівці в окремих галузях чи звичайні шкільні вчителі, котрі мають спеціальні знання, досвід роботи з дітьми, котрі мають труднощі в навчанні. Батьки мають бути повноправними членами таких постійно діючих консультацій, Звичайно, що великими помічниками їм повинні стати, перш за все, батьки, бо разом зі школою вони мають однакову мету – їх дитина має бути щасливою і реалізованою.

Навчити батьків сприймати свою дитину з ООП як особистість – це головне завдання вчителя. Якщо сім'я відчує увагу педагогів до їхньої дитини, зацікавленість ними в її розвитку, то й батьки будуть готові допомагати в навчанні та вихованні своєї особливої дитини. Але для цього з батьками теж потрібно працювати. Робота вчителя з ними полягає в:

- встановленні контакту і довірливих стосунків;
- включенні батьків дітей з ООП в колектив інших батьків класу;
- безперервній взаємодії;
- залученні батьків в розробці ІПР, у процес навчання й виховання;
- налагодженні співпраці з іншими членами команди психолого – педагогічного супроводу;
- участі батьків у розробці портфоліо дитини;

Можна проводити з батьками консультації, круглі столи, бесіди, анкетування, тренінги, ділові ігри, відвідувати родини. Щоб досягти мети про щасливу і реалізовану дитину, батьки і працівники шкіл мають об'єднуватися. Від такої тісної співпраці залежить психічний, емоційний і фізичний розвиток особливої дитини.

Налагодження партнерських стосунків між батьками та всіма фахівцями, які працюють в освітньому закладі, є важливим завданням для ефективної соціалізації дитини з ООП. Паритетними мають бути стосунки між батьками здорових дітей та дітей, які потребують особливої уваги, оскільки проведені дослідження засвідчують, що інклюзивне середовище надає можливості для особистісного самовдосконалення, насамперед, звичайним школярам.

Отже, інклюзія, інклюзивне середовище та інклюзивна освіта – це результат довготривалого розвитку наукової теорії і практики, суспільної думки, політики та педагогіки, які формувалися багатьма мислителями, сподвижниками, науковцями, фахівцями, суспільними діячами, міжнародними, громадськими та державними організаціями.

7.3. МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ НА ПРИКЛАДІ ПОЛЬЩІ

Відомо, що в Україні, згідно психолого-педагогічних досліджень астанніх років, окрім суттєвих фізичних травм, спостерігається стрімке поширення порушень ментального здоров'я: посттравматичних стресових розладів (ПТСР), дисоціативних та депресивних розладів, тривожності тощо. Такі члени суспільства, а особливо діти, потребують додаткової педагогічної, психологічної, фізичної та соціальної підтримки в процесі навчання через стан здоров'я, особливості фізіологічних чи психологічних порушень. Тому питання формування стійкого інклюзивного середовища в сфері освіти є особливо актуальним.

Інклюзивна освіта в світовій практиці – це, перш за все, реалізація ідеї максимально повноцінної участі дітей з ООП в учбовому процесі. Це стосується можливості використання загальних та спеціалізованих форм навчання та психолого-педагогічної реабілітації, відповідно до типу дисфункції. До практичного втілення інклюзивних освітніх підходів в Україні і за кордоном залучають фахівців різних професій: лікарів, педагогів, психологів, реабілітологів, соціальних працівників тощо. В Україні цей процес тільки починається, набуває обертів і стає пріоритетним напрямом реформування освітньої, суспільної та професійної систем. В Польщі, наприклад, розвиток інклюзивної освіти почався дещо раніше і набув певного досвіду, який заслуговує на вивчення. Освітня система Польщі з початку російської агресії в Україні прийняла, навчає та продовжує приймати сотні тисяч (<https://www.gov.pl/web/edukacja>) українських дітей-біженців, інтегруючи їх в навчальний процес та надаючи психолого-педагогічну підтримку, в тому числі, дітям з ООП.

В Україні такі умови важливо створювати перш за все в системі освіти не лише на рівні державних законодавчих актів, й на організаційному, соціально-психологічному та педагогічному рівнях. Так, дослідники Д. Аргіропулос та Н. Тарнавська (2020) висвітлюють у своїй роботі історію інклюзії, поняття, принципи та питання загально-теоретичних і методичних засад інклюзивної педагогіки з опорою на основні психологічні концепції. Вони

деталізують суть процесу включення дитини з ООП до звичайних груп закладів дошкільної освіти, розглядають особливості психологічної підтримки і супроводу дитини дошкільного віку з ООП у співпраці з рідними.

З. Шевців (2019) розробила і запропонувала форми і методи роботи у сфері інклюзивної освіти для вчителів початкових класів. Авторка наголошує на необхідності фахової підготовки педагогів до роботи в умовах інклюзивного освітнього середовища з урахуванням досягнень психолого-педагогічної науки, досвіду розбудови та особливостей запровадження Нової української школи (НУШ) для задоволення індивідуальних освітніх потреб усіх учнів.

К. Дмитренко (2020) звертає увагу на створення психологічного базису інклюзивної освіти. Основним психологічним компонентом автор вважає толерантність як прояв поваги та визнання рівності, відмови від домінування та насильства, визнання багатомірності та різноманіття культурних, етичних та соціальних норм, релігійних вірувань, відмову від зведення цього різноманіття до однаковості або до переваг однієї з точок зору.

Ж. Łuniewska (2019), професорка «Осередку освіти» у Варшаві, також розглядає інклюзивну освіту в Польщі як пошук рішень та форм роботи з дітьми з особливими потребами та їхніми батьками, що дозволяє на практичному рівні втілити ідею рівноправ'я, поваги до ідентичності та індивідуальності, психологічної підтримки, навчання бути з людьми та для людей.

Професор кафедри соціальної педагогіки Католицького Університету імені Яна Павла II в Любліні К. Krakowiak (2017) вважає, що в основу інклюзивної освіти в польській громаді мають бути закладені принципи комплексної та скоординованої підтримки людей з інвалідністю спрямовані на солідарність та відповідальний розвиток.

Представляємо дослідження практичного досвіду організації інклюзивної освіти на прикладі Республіки Польща. Розвиток інклюзивної освіти в Польщі бере свій початок з прийняття законодавчих норм відповідно до визначення ЮНЕСКО, де інклюзивна освіта вважається процесом розгляду та реагування на різноманітні потреби всіх учнів шляхом розширення їх участі в навчанні, культурі та спільноті з метою зменшення виключення з освітнього процесу. В результаті прийняття цих інклюзивних

підходів, в польських загальноосвітніх школах система навчання забезпечує рівні можливості для дітей з різними освітніми потребами. Діти з ООП можуть легко навчатися з іншими учнями в одній школі та в одному класі, тому більшість таких дітей не ізольовані від решти суспільства. Ідея інклюзивної освіти, як показали наукові дослідження К. Krakowiak (2017) та J. Łuniewska (2019), полягає в тому, щоб надати дітям з ООП відчуття рівноправного членства та показати іншим дітям, що суспільство різноманітне та засноване на принципах рівності.

Інклюзивна освіта стала невід'ємною частиною навчання в багатьох країнах світу. В Україні цей процес тільки починається, набуває обертів і стає пріоритетним напрямом реформування освітньої, суспільної та професійної систем. В Польщі розвиток інклюзивної освіти почався раніше і набув певного досвіду, який заслуговує на вивчення.

В загальноосвітніх школах Польщі система освітнього процесу забезпечує рівні можливості для дітей з різними освітніми потребами. Діти з особливими освітніми потребами можуть легко навчатися з іншими учнями в одній школі та в одному класі. Тому діти не ізольовані від решти суспільства і можуть відчувати себе членами тієї ж спільноти, що й інші. Ідея інклюзивної освіти полягає в тому, щоб надати дітям з особливими потребами відчуття рівноправного членства та показати іншим, що суспільство різноманітне та засноване на принципах рівності
<https://www.gov.pl/web/edukacja/edukacja-wlaczajaca>

В Польщі стосовно інклюзивної освіти використовують два визначення: *інклюзивна освіта* та *інтегроване навчання*. Більш поширеним є інтегроване навчання. Яка різниця між цими двома поняттями? – У разі *інклюзивної освіти* – дитина з легким ступенем інвалідності чи особливих освітніх потреб може вступити до будь-якої початкової школи свого округу. Для неї створюються належні умови для навчання і розвитку. За цією схемою школи повинні забезпечити відповідний догляд, створити належні умови перебування і навчання.

Інтеграційна модель передбачає, що в загальноосвітній школі створюються інтеграційні класи з меншою кількістю учнів, у яких разом навчаються діти з особливими потребами та здорові діти.

Як це працює? Ідеальним рішенням, звичайно є окремі

інклюзивні школи, але їх у Польщі дуже мало. Проте інтегрованих шкіл – досить багато. У таких школах провідному вчителю на всіх заняттях допомагає супроводжуючий вчитель-дефектолог. Такий клас зазвичай містить 15-20 дітей, 2-3 з яких мають особливі освітні потреби. Вчитель-дефектолог повинен познайомитися з усім класом: знати чим цікавляться інші діти, виявити спільні інтереси усіх дітей. На психологічному рівні йдеться не лише про допомогу у навчанні, а й про допомогу таким дітям з труднощами самоідентифікації в соціальному житті класу. Наприклад, створити таку атмосферу в учнівському колективі, щоб діти не лише навчалися разом, а й запрошували одне одного на дні народження, свята, проводили разом дозвілля. Робота супроводжуючого вчителя передбачає також співпрацю з педагогічним колективом школи, провідним вчителем та батьками.

Зараз у Польщі точиться широка дискусія про спеціальних педагогів. Існує думка, що це мають бути *олігофренопедагоги*, тобто люди, які працюють з учнями з особливими інтелектуальними потребами та аутизмом. Проблема, однак, у тому, що діти бувають різні: з порушеннями слуху, з порушенням зору, з порушеннями рухової активності, тощо.

Третьою формою навчання, крім інклюзивної та інтегрованої, є *сегрегаційна система*. Ця модель, як і в Україні, передбачає наявність спеціальних шкіл, де навчаються лише діти з особливими потребами. У таких школах працюють педагоги, які опікуються дітьми з різними освітніми потребами. У класах зазвичай від 2 до 6 учнів з особливими потребами.

Як вибрати школу? Отже, існує три види шкіл для дітей з особливими освітніми потребами: 1) загальноосвітня школа; 2) інклюзивна школа; 3) школа з інтегрованими класами у загальноосвітній школі. Слід підкреслити, що польське законодавство залишає вибір школи за батьками. Ніхто не може змусити батьків віддати дитину до спеціальної чи інтегрованої школи. Все залежить від того, як почуватиметься дитина в тому чи іншому навчальному закладі.

Але для того, щоб зарахувати дитину з особливими потребами до того чи іншого типу школи, необхідно отримати відповідне рішення про ступінь інвалідності, рекомендації лікарів щодо режиму навчання та типу навчального закладу. У Польщі такий документ

називається «Довідкою про неповносправність (інвалідність)». Слід підкреслити, що в Польщі слово «інвалідність» не вважається не коректним та є загальноновживаним терміном. Рішення про навчання видають спеціальні психолого-педагогічні консультації, де спеціалісти оглядають дитину та видають висновок стосовно неї.

Ступінь інвалідності зазвичай поділяється на легкий, середній та глибокий. Рішення приймається на основі багатьох показників і основою для прийняття рішення про місце навчання дитини з певним видом інвалідності має бути достовірна та комплексна діагностика, проведена якомога раніше та повторна в різні періоди розвитку дитини. В рішенні визначається не тільки ступінь інвалідності, а й здібності дитини. Успішне залучення дитини-інваліда до певного типу школи залежить від типу та ступеня інвалідності.

У загальноосвітніх школах Польщі немає проблем з зарахуванням, коли справа стосується лише фізичних недоліків дитини. Включення ж глухої або аутичної дитини може бути більш проблематичним. Однак вважається недоцільно і навіть шкідливо приймати до звичайної школи розумово відсталих дітей. Навіть в інклюзивних школах Польщі, як підтверджують психолого-педагогічні і психіатричні дослідження, самотність і вилученість з життя школи наносить цим дітям глибоку психологічну травму. Вчителі також відчувають психологічну травму, коли дитина заходить до класу, функціонуючи на рівні трирічної дитини, з численними дисфункціями: не говорить, не чує, не реагує на вказівки. Подібним чином до серйозних випадків відносять також дітей з емоційними та соціальними розладами, чия агресія впливає на інших учнів та вчителів.

Слід також враховувати, що не в усіх польських школах є умови для навчання дітей з особливими освітніми потребами. До цього варто додати, що всі учні загальноосвітніх, інтегрованих і спеціальних шкіл (діти з легкими порушеннями) навчаються за однією програмою і здають однакові державні іспити.

Рівень роботи інтеграційних класів у Польщі задовільний, але шкіл не вистачає. Ця проблема посилилась ще й тим, що польські школи, за даними Міністерства освіти Польщі, станом на 30 вересня 2024 року, прийняли близько 168 тисяч українських дітей-біженців.

За даними Департаменту освіти міста Варшави, у столиці Польщі майже 120 навчальних закладів (початкова школа, середня

школа, гімназія, технікум) з інтеграційними відділеннями. Українські діти-біженці, які легально перебувають у Польщі, мають такий самий доступ до інклюзивної освіти, як і польські. Навчання в державних школах повністю безкоштовне.

Суспільне обговорення інклюзивної освіти в медіа-ресурсах Польщі висловлює різні думки як прихильників, так і противників. Останні своє негативне відношення пов'язують з переповненістю класів в загальноосвітніх школах, недовідомим матеріальним забезпеченням особливих потреб дітей з інвалідністю, необхідністю фахової підготовки і залучення більшої кількості вчителів-дефектологів, психологів та ін. спеціалістів.

З кожним роком у Польщі зростає кількість шкіл з інклюзивною освітою. За формою інклюзії в одному класі разом із працездатними учнями можуть навчатися діти з різними ступенями та видами інвалідності, різними порушеннями розвитку, інтелектуальних, сенсорних, емоційних чи рухових здібностей. Психолог, логопед, дефектолог стає сполучною ланкою між інклюзивною, інтегративною і спеціальною освітою.

У світлі всього сказаного стає зрозумілим, що інклюзивна освіта – це не тільки запрошення до суспільного розвитку, а й серйозні виклики для освітньої сфери. Освітняни мають глибоко обдумати та відповісти на багато риторичних питань:

- У якому напрямку слід рухатися далі?
- Що для суспільства є більш важливим в освітньому процесі?
- Чи хочемо бути лише ефективно діючим навчальним закладом, орієнтованим на передачу знань, результати, рейтинги, змагання?
- Чи дбаємо ми, як школа, про кожну дитину, про її гідність, цінність та унікальність?
- Чи підтримуємо розвиток кожного?
- Чи дбаємо про стосунки та психоемоційний стан усіх учасників навчально-виховного процесу: учнів, вчителів, батьків та оточуючих?
- Чи створюємо ми в школі середовище, дружнє до розвитку її учнів, у якому різні діти з різним потенціалом у різних сферах знайдуть щось для себе, навіть у формі позакласних занять?
- Чи будуюмо ми освітню спільноту, що ґрунтується на цінностях, в яких найбільшим надбанням є унікальність кожної людини?

Спробуємо знайти відповідь на деякі найболючіші питання.

Що таке інклюзивна освіта для здорових дітей та їхніх

батьків? – Це Можливість навчитися нормальності. Реалії сучасного світу і активні військові дії в Україні показують, що люди з інвалідністю і різними вадами живуть у нашому оточенні. Вони поряд. Ми маємо навчитися вміти читати їхні потреби, мудро до них ставитися, допомагати, підтримувати, а не вдавати, що цих людей не існує. Пояснювати дітям складніші життєві проблеми, заохочувати до співпраці, взаємодії, міркувати про відмінності інших.

Взаємодія з різними людьми – це природна ситуація для пізнання один одного, кращого розуміння своїх сильних і слабких сторін. Для всіх учасників цього процесу створення інклюзивного середовища – далеко не одноразовий жест, акт чи дія, а можливість постійного виховання в собі найкращих людських якостей та особистісного зростання в цивілізованому суспільстві.

Що таке інклюзія для батьків дітей з інвалідністю?

Щоденне зіткнення з нетиповістю своєї дитини – важка психологічна ноша для батьків. Відмови, перепони, нерозуміння, осуд з якими вони зустрічаються в різних ситуаціях можуть завдавати їм моральної шкоди. Чи готові вони звернутися до інших, поділитися особистими відчуттями стосовно особливості їхньої дитини та прийняти це? Нік Вуйчіч, який народився без рук та ніг, всесвітньо відомий промовець, християнський проповідник, мотиваційний тренер та засновник неприбуткової організації «Життя без кінцівок» у своїй книзі «Життя без обмежень. Шлях до неймовірно щасливого життя» згадує слова свого батька, які стосувалися прийняття інвалідності сина. Він говорив: «Ти подарунок, тільки по іншому запакований...». Чи зможуть інші батьки особливих дітей прийняти це як «подарунок долі»? Думаємо, що інклюзивне середовище сприятиме цьому.

Варто також пам'ятати, що батьки здорових дітей теж стикаються з нерозуміннями оточуючих і переживають невдачі, адже розчарування та падіння – це невід'ємна частина нашого життя. Проте важливим є те, як ми виходимо з цих негараздів: сильнішими чи знищеними. Навчитися жити, наприклад, з інтелектуальною недостатністю дитини – означає прийняти з гідністю те, що «я не можу це змінити, але я можу вплинути і змінити ближче і даліше оточення, щоб цій дитині було легше жити в цьому суспільстві». І це буде найкращий спосіб допомогти. Це реальне завдання: залучити інших до співпраці, розширити коло доброзичливих людей, навчити

оточуючих розуміти інакших. Якщо ми хочемо бути зрозумілими – треба вчитися звертатися по допомогу та виявляти подяку за надану допомогу; вчитися взаємоповаги, ділитися тим, що я маю з іншими, а також здобувати необхідні знання про навколишній світ.

Чи сприймаємо ми це як цінність? Чи має школа бути місцем, де виховують ці цінності, чи це просто місце, де передаються швидкоплинні знання? Саме це є майбутнім інклюзивної освіти, коли у навчанні дітей у школах ми ставимо на перше місце виховання в дусі цінностей, розвиток шкільної спільноти, де кожен учень і вчитель почуватимуться добре і охоче сюди прийдуть. Тільки в такій психологічній атмосфері, з таким ставленням кожна дитина може «стати», «бути», «хотіти», незважаючи на відмінності, які вони відчують. Насправді ці відмінності ще більше збагачують шкільну спільноту.

Чому це важливо?

Інклюзивна освіта має багато переваг. Це більше, ніж просто розміщення дітей з різними потребами в одному класі. Йдеться про створення навчального середовища, доступного для всіх, і адаптацію методів роботи та навчальних матеріалів, щоб кожен учень міг навчатися. Інклюзивна освіта означає, що діти дізнаються, що кожен заслуговує на повагу та розуміння, незважаючи на відмінності. Працюючи в різних групах, вони вчать спілкуватися, співпрацювати та разом вирішувати проблеми. Діти, незалежно від їхніх індивідуальних потреб, дізнаються, що вони можуть бути активними, повноправними учасниками освітнього процесу та соціального життя, що може зміцнити їхню самооцінку. З іншого боку, батьки теж вчать краще розуміти відмінності між людьми та їхні потреби, вчать своїх дітей бути відкритими до інших. За підтримки інших батьків, спеціалістів і вчителів вони можуть краще справлятися з проблемами батьківства особливої дитини. Добре запроваджена інклюзивна освіта запобігає соціальній ізоляції та вчить толерантності, підтримує розуміння різноманітності потреб і навичок не лише серед наймолодших, але й серед дорослих. Створює безпечне навчальне середовище, таке, щоб кожен почувався добре та комфортно.

Для вчителів робота з різноманітною групою – це можливість розвинути навички викладання. Адаптувати свої методи та матеріали до потреб здобувачів освіти, що дозволяє досягати кращих

результатів у навчальному процесі.

Отже, інклюзивне навчання – це спосіб освітньої діяльності, який прагне надати усім здобувачам освіти рівні можливості у сфері набуття знань і розвитку. Ідея полягає в тому, щоб кожна людина, незалежно від своїх особливостей, здібностей чи потреб, могла б здобувати освіту, що розширює її можливості подальшої інтеграції у соціальне та професійне середовище. З точки зору психології, цей підхід є надзвичайно важливим для формування гармонійної особистості та соціальної взаємодії.

Для прийняття особистого рішення на користь тієї чи іншої системи освіти варто розглянути відмінності між основними принципами звичайної та інклюзивної школи приведені у таблиці 1 та відповісти собі на питання: «Яку школу я обрав би?»

Таблиця 7

Відмінності між основними принципами звичайної
та інклюзивної школи

<i>Звичайна школа, де:</i>	<i>Інклюзивна школа, де:</i>
Реалізація програми	Модифікована програма, рефлексія та всебічне сприяння розвитку дитини
Виховання слухняності	Виховання розуміння і вибору
Суперництво	Навчання, що базується на співпраці з обговоренням цілей та індивідуальних підходів
Навчання, що подає інформацію	Активне залучення здобувачів освіти, до співпраці та міжособистісної взаємодії
Вчитель, який диктує	Вчитель рефлексивний і шукаючий індивідуальні підходи, зміна стратегій навчання
Оцінювання досягнень	Оцінювання індивідуального прогресу
Стосунки з батьками, засновані на авторитеті та ієрархії	Партнерство і співпраця з родиною учня

Запропонований вибір дає можливість освітянам замислитися про освітню та соціальну інтеграцію дитини; про міждисциплінарний підхід до здібностей, вад чи дисфункцій учня; про якість освіти та соціальні навички не забуваючи про особистісну різноманітність учнів у шкільному колективі;

Крім того, наші польські науковці досліджують такий актуальний матеріал сучасності, як вміння педагогів протистояти стресам. Ось які дані наводять наші польські колеги щодо

відновлення ресурсного стану особистості в умовах перманентного стресу. За результатами дослідження Т. Karatzias (Цит. за Л. Стрільчук, 2024), проведеними польськими науковцями під час війни в Україні, 25,9% учасників досліджень, які знайшли у Польщі прихисток від важких подій в Україні, мають ознаки ПТСР. Для відновлення ресурсного стану польські соціальні служби пропонують українським біженцям звертатися за психологічною допомогою в Пункти психологічної підтримки для українських біженців у Польщі, такі як:

- Психолого-педагогічний консультаційний центр;
- Польський міграційний форум (безоплатна телефонна лінія екстреної допомоги);
- Центр психотерапії (допомога польською та англійською мовами);
- Медичний центр Даміана;
- Центр кризового втручання в Кракові;
- Фонд психологічної допомоги (телефон довіри);
- Дитячий телефон довіри речника з прав дитини: психологічна допомога для дітей та підлітків;
- Студентський Парламент Республіки Польща: психологічні консультації;
- Центр терапії та розвитку Аксон: безкоштовна психологічна підтримка.

Дослідження, проведене польськими психологами, показало, що українські біженці у Польщі використовують різні копінг-стратегії для усунення стресу:

53 % намагаються відволіктися, займаючись справами; 48% заспокоюють себе думкою, що «могло б бути ще гірше»; 32% моляться, 15% приймають заспокійливі препарати; 3% зловживають алкоголем, нікотином та ін. речовинами.

Виходячи з аналізу вітчизняної і зарубіжної наукової літератури та досвіду втілення інклюзивної освіти за кордоном, на прикладі Республіки Польща, можна стверджувати, що формування стійкого інклюзивного середовища в умовах військового стану та післявоєнного відновлення повинно відбуватися на кількох рівнях:

- 1) Законодавчий рівень (створення відповідної нормативно-правового базису).
- 2) Організаційний рівень (створення комплексної і

скоординованої підтримки усіх без виключення учасників освітнього процесу).

3) Соціальний рівень (взаємодія як солідарність, прийняття, взаємоповага, партнерство). Педагогічний рівень (підготовка педагогів до інклюзивного навчання).

4) Психологічний рівень (психологічна едукація, підтримка і супровід здобувачів освіти, їх батьків, педагогів та фахівців інших дотичних професій).

Цілком зрозуміло, що інклюзивну освіту одночасно на усіх рівнях запровадити одноразовою декларацією чи постановою не можливо. Це тривалий процес, і в кожному навчальному закладі рівні її втілення будуть різними. Це також залежить від колективу вчителів (їх фахової підготовки, знань, умінь, психологічного стану), від ефективності управління навчальними закладами, від зовнішніх і внутрішніх умов, матеріально-технічної бази та ресурсів, від рішень спільноти учнів і батьків, а також від місцевого самоврядування і можливостей співпраці з ним.

Отже, найважливішими висновками виділеними з усього сказаного є те, що інклюзивна освіта в сучасному світі:

- є однією з кращих форм навчання і виховання для кожного учня та забезпечує якісну освіту для всіх. Це надає набагато кращі життєві перспективи, ніж будь-яке інше рішення.

- долучає всіх до якісної освіти і усуває всі проблеми, пов'язані з навчанням і вихованням;

- залучає дітей-інвалідів до соціального життя, надаючи їм найякіснішу підтримку та найкращі життєві шанси.

- підтримує кожну дитину, включно з родиною, та забезпечує найкращий розвиток відповідно до індивідуальних потреб та умов.

- створює сприятливе суспільство, засноване на спільних цінностях, будує соціальні стосунки на основі поваги до різноманітності, толерантності, взаємного розуміння і підтримки.

- забезпечує для всіх зростання професійної кваліфікації, розширює можливості працевлаштування відповідно до вподобань що сприяє набуттю фінансової і матеріальної незалежності у дорослому житті.

- підвищує конкурентоспроможність та інноваційність економіки та забезпечує високе економічне зростання країни.

З усіх наведених висновків випливає, що в Україні немає іншого

шляху, як значно розширити запровадження загальної інклюзивної освіти та створення інклюзивного середовища в суспільних сферах, особливо в професійній. Крім того, запровадження універсальної інклюзивної освіти є результатом міжнародних зобов'язань, які містяться в численних документах, і включено до законів та національних нормативних актів. Усі розвинені країни вже впроваджують це, тому ми не можемо залишитися позаду. Разом з тим психолого-педагогічна наука погоджується, що інклюзивна освіта відповідає на проблеми сьогодення України, як незалежної держави та перенесе нас у мирне і процвітаюче майбутнє.

Цілком зрозуміло, що освітню та соціальну інклюзію неможливо запровадити одноразовою декларацією чи постановою. Це тривалий процес, і в кожній школі, кожному навчальному закладі, на кожному підприємстві його хід і рівень будуть різними. Це залежить від колективу вчителів (їх знань і вмінь), від ефективності управління навчальними закладами, від зовнішніх і внутрішніх умов, матеріально-технічної бази та ресурсів, від рішень спільноти учнів і батьків, а також від місцевого самоврядування і можливостей співпраці з ним.

В українських реаліях розвиток інклюзії і інклюзивного середовища надзвичайно затребуваний професійною спільнотою. Це пов'язано з тим, що багато підприємств відчувають кадровий голод через нестачу фахівців, які воюють, захищаючи Україну. Вирішенням цієї проблеми – є працевлаштування учасників бойових дій, які повернулися з лав українського війська. Ці люди часто мають поранення різного роду, перенесли полон, мають ПТСР. Їх треба як найшвидше інтегрувати у соціально-професійну сферу, оскільки їхні знання, досвід, військова підготовка, сила і мужність є безцінними для нашого суспільства. З цього приводу ми, як фахівці в галузі психології, отримуємо численні запити від керівників підприємств і організацій, від менеджерів з персоналу, консультантів з людських ресурсів та організаційного розвитку, волонтерів і громадських організацій стосовно створення інклюзивного середовища на підприємствах, в офісах, в організаціях для повернення і прийняття УБД на вакантні місця і створення для них максимально комфортних умов праці з урахуванням особливостей їх психофізіологічного стану. Тому наступний розділ ми присвячуємо відповідям на типові запитання, які найбільше хвилюють суспільство у цей складний для

усієї країни час. Сподіваємося, що опублікувавши ці запитання і відповіді, ми зможемо допомогти ще ширшому колу спеціалістів.

7.4. ФОРМУВАННЯ ГУМАНІСТИЧНОЇ СПРЯМОВАНOSTІ Й ЕМПАТІЇ У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ПЕДАГОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Освіта в сьогоденні тлумачить термін «гуманність» як систему поглядів та переконань, яка стверджує високе значення людини, її цінності як особистості, що має право на звичайні потреби, а саме: щастя, безпека, реалізація своїх здібностей. Тому під гуманізацією освіти ми розуміємо соціально-педагогічний феномен, який відображає сучасні суспільні тенденції в побудові і функціонуванні такої системи освіти, яка б допомогла вирішити цю проблему.

Загалом, гуманність поділяють на три рівні:

На першому рівні гуманність проявляється як терпимість. Особистість пригнічує негативні реакції на морально значимі елементи і відкидає насильство. Гуманність є проявом розуміння, яка не породжується погрозами, наслідуванням чи зовнішнім тиском.

На другому рівні – готовність до взаєморозуміння і розуміння інших на основі загальнолюдських цінностей, а також визнання за кожним права на власну думку.

На третьому рівні – розширення рівня критичного діалогу та досвіду самого себе шляхом критичного осмислення різних позицій.

Виховання гуманного ставлення сьогодні в більшій мірі формується на стереотипних поглядах, які прийшли до нас з минулого, де не потрібно було стільки знань, досвіду, що потребує сьогодення. Ця проблема комплексна і стосується виховання гуманності не тільки у дітей дошкільного та шкільного віку, а і їх батьків, які в свій час не були просвітлені своїми батьками, вихователями, вчителями і педагогами, а ті не були просвітлені своїми. Тут і виникає замкнуте коло, яке не змінювалося із покоління в покоління. Тому формувати гуманістичні цінності здається нам кращим, починаючи з студентського віку, щоб вони передавали їх своїм учням, з яких з часом виростуть батьки.

Особливо актуальною ця проблема стає під час виховання у дітей найвищих цінностей, що спонукає до пошуку нових, сучасних

вимог щодо сутності, змісту, мети та завдань гуманізації суспільства. Необхідність толерантного виховання дітей дошкільного та шкільного віку в умовах інклюзивної освіти пояснюється потребою реалізації та втілення ціннісного гуманістичного підходу до таких дітей та поваги до їхньої гідності як умови розвитку їх особистості. Повага і толерантність до дітей – загальне позитивне внутрішнє ставлення педагога до сприйняття дитини, її потреб, інтересів та постійне сприяння розвитку як особистості.

Діти з особливими освітніми потребами різняться не тільки між собою, але й між усіх інших, тому дуже важливо звернути увагу на дотримання рівних можливостей усіх дітей. На сьогодні наша держава переходить на новий рівень освіти, де все більшої уваги надається забезпеченню рівного доступу до освіти дітей з ООП, створюються більш комфортні умови для їх навчання (безбар'єрне середовище, універсальний дизайн та ін.), при цьому слід звертати увагу не тільки на фізичні потреби, а й на моральні та психічні. Дуже важливо, щоб дитина почувала себе комфортно, була частиною колективу і загалом всього освітнього процесу.

Виховання гуманності у дітей починається з дошкільного віку і базується на таких речах, як: добро-зло, світло-темрява. Головне при цьому – створення доброзичливих відносин між різними категоріями дітей. Але, на відміну від нормотипових дітей, пристосування дітей з ООП до умов оточуючого середовища є більш важким процесом, оскільки дуже часто вони отримують негативне ставлення до себе з боку суспільства, від однолітків – неприйняття і небажання грати, спілкуватися. Це призводить до того, що у дітей виникає «комплекс меншовартості», вони починають уникати однолітків, ізолюються у кутках із іграшками, залишаються на самоті. Тому дуже важливо при організації занять або ігор, особливо у дошкільному закладі, звертати увагу на індивідуальні особливості дитини. Категорично недопустимим є зверхнє ставлення до дітей з ООП не тільки у присутності однолітків, а й в освітньому просторі загалом. Створення доброзичливої, доброї, комфортної атмосфери під час виховного процесу призводить до порозуміння між однолітками та включенням всіх дітей до колективу, який стає одним цілим.

Це також допомагає об'єднати педагогів, що не допускають будь яких форм агресії в освітньому закладі. Професіоналізм їх спілкування повинен проявлятися у готовності та вмінні

використовувати свої знання для реалізації наступних освітніх завдань: формування кодексу поведінки; готовності до роботи з дітьми, батьками та колегами; реалізації емоційної складової контактів, що проявляються у чуйності, емпатії, високому рівні емоційної стійкості; вмінню бути толерантними у різних конфліктних ситуаціях.

На підтвердження наведеного вище, нами здійснено огляд кількох праць українських вчених в яких йде мова щодо шляхів гуманізації інклюзивної освіти у загальному освітньому просторі.

В Україні інклюзією займалися такі науковці, як І. Гевко (2018), К. Дмитренко (2020), А. Колупаєва (2012), Н. Тарнавська (Аргіропоулос, Тарнавська, 2020), З. Шевців (2019), та ін. Всі вони визначали шляхи, якими можна досягти гуманізації інклюзивної освіти. Завданнями виховання гуманності вони вважали наступне: розвиток вольової сфери; виховання позитивного ставлення до людей; розвиток емпатії; розвиток навичок саморегуляції.

У своїх працях вони описували багато способів і методів, які доцільно було б використовувати в сьогоденні.

По-перше, вчені зазначали, що однією з головних речей є щире визнання можливості навчання кожної дитини, незалежно від віку та діагнозу, а також створення в інклюзивному просторі всіх належних умов.

По-друге, наполягали на необхідності впровадження інноваційних технологій, універсального дизайну, безбар'єрного середовища та ін. задля забезпечення навчального середовища для дітей з обмеженими можливостями.

По-третє, підтверджували необхідність обов'язкового забезпечення кожного вихованця освітнім розвивальним середовищем та групою медико-соціального та психолого-педагогічного супроводу, яке є невід'ємною частиною інклюзивного навчання. Далі вчені наголошували на важливості доступності, а точніше: доступу до соціально-навчального середовища, групових приміщень, дидактичного забезпечення в умовах особливостей кожного вихованця, а також реабілітаційних засобів навчання.

Якщо говорити про освітнє середовище, то українські науковці вважають, що дитина має бути забезпечена індивідуальними програмами розвитку, в основі яких повинен лежати орієнтовний та індивідуальний підхід, що сприяє розвитку тих навичок, які

зберігаються протягом усього життя і дозволяють бути повноцінним, невід'ємним членом суспільства.

Останньою, але невід'ємною частиною є формування у дітей якостей гуманної особистості. Науковці вважають присутність у такої дитини: щирості, людяності, доброзичливості, милосердя, розвиненого почуття власної гідності і поваги до інших людей. Таким чином, впровадження інклюзії є багатогранною, багаторівневою системою, яка охоплює різні сфери не тільки освіти, а й життя суспільства в цілому.

Аналіз психолого-педагогічних наукових джерел з проблеми формування гуманності дозволяє зробити висновок, що гуманність визначається сформованими в особистості установками, звичками та світоглядом, оскільки гуманність є складним інтегративним особистісно-моральним новоутворенням, яке підлягає цілеспрямованому вихованню у навчально-виховному процесі та самоосвіті, а також є невід'ємною частиною кожної свідомої людини.

Спираючись на науково-методологічну базу, вважаємо, що виховання гуманності є складним і досить довгим шляхом, через який має пройти кожна людина, і щоб упроваджувати інклюзивну освіту в сучасній Україні, необхідно вирішити ряд складних завдань різного масштабу, серед яких: економічні, матеріальні, фізичні, духовні, та гуманістичні. Адже інклюзивна освіта веде за собою зміну не тільки старої шкільної системи, а й значно глибші процеси, пов'язані з культурою та гуманністю суспільства, та навіть якщо уникнути названих вище бар'єрів, залишиться ряд проблем, пов'язаних з інклюзією.

Інклюзивна освіта заснована на методології, яка в свою чергу, орієнтована на розвиток визнання індивідуальності кожної людини, визнання її неповторності та прав реалізації різноманітних потреб організації спільного проживання з нормотиповими людьми. Керівними принципами інклюзивного освітнього середовища є: готовність адаптуватися до індивідуальних потреб різних категорій дітей на основі структурних, функціональних, матеріальних та технічних змін, модернізації виховної системи загальноосвітніх установ.

При цьому основними цінностями інклюзивної освіти повинні бути наступні.

1. Усі діти особистості.

2. Усі діти можуть навчатися.
3. Кожна дитина має унікальні здібності, особливості та інтереси.
4. Будь-яку форму дискримінації заборонено.
5. Кожен має право брати участь у житті суспільства.
6. Будьте толерантними один до одного і приймайте людей з індивідуальними відмінностями.
7. Виховання толерантності.

Інклюзія означає, що всі діти беруть активну участь у всіх аспектах навчання та життя закладу освіти, незалежно від наявності певних індивідуальних особливостей та відмінностей. Вона включає ліквідацію всіх форм сегрегації у освітніх закладах і відповідає традиційно визначеним моделям, де навчаються усі діти.

Говорячи про дискримінацію дітей в освітньому закладі, дуже важливо, щоб при інтеграції дитини в освітній процес, категорично виключено було термінологію, по типу: здорова, аномальна, інвалід та ін. Коли ми говоримо і намагаємось вирішити проблеми людей з ООП, такі терміни є просто недоречними і непрофесійними.

Інклюзивне навчання та виховання може бути запроваджено для *таких категорій дітей*: з вадами розумового розвитку, з затримкою психічного розвитку, з тяжкими вадами мовлення, з порушеннями зору, з порушеннями слуху, з порушеннями функцій опорно-рухового апарату, з емоційно-вольовими порушеннями та аутичним спектром.

На нашу думку, кожен у своєму житті міг бути учасником дискримінації, навіть цього не усвідомлюючи, ось чому важливо із самого дитинства бути обізнаним, толерантним, щоб у подальшому не виникало випадків, що ми самі того не знаючи, були тим, хто дискримінує, що абсолютно є недоречним у сучасному світі. Адже інклюзія постійно говорить, навіть кричить, що всі діти мають навчатися, а також треба поважати всі відмінності у дітях/людях: вік, стать, стан здоров'я, етнічну належність, мову і т. д.

Суспільство прогресує і це не може не радувати, адже з цим прогресом і пов'язане питання толерантності, тобто, коли люди знаходиться в суспільстві, де особи з ООП є такими ж його рівноправними членами і немає підстав для дискримінації. Якщо батьки виховують дитину з повагою до інших, не дивлячись на: расу, вік, стать, національність, то малеча вже буде рости свідомою людиною, яка розуміє, що люди не обирають, ким їм народитися.

Зараз Україна тримає курс на Європейську систему освіти, що вимагає від освітньої системи більш поглибленого вирішення питань, наприклад, таких як зосередження зусиль спільноти на гуманістичному підході до навчання і виховання дітей та учнівської молоді.

Формування гуманності і толерантного ставлення до осіб, відмінних від інших, має бути ефективним вже з дошкільного виховання. До цього мають бути професійно готові і компетентні і майбутні педагоги. Важливою і неодмінною умовою успішної соціалізації та забезпечення повноцінної участі у суспільному житті дітей, які потребують корекції психофізичного розвитку, є саме їхнє виховання. Незважаючи на те, що на початку життя діти включаються лише до спільної діяльності (прогулянки, свята, екскурсії), а не до освітнього процесу, отже першим етапом інклюзивної освіти є дошкільна освіта. Як відомо, виховний процес у дитячому садку включає турботу та увагу до дітей, у тому числі дітей з особливими освітніми потребами, а також процес виховання та навчання дітей, розвиток особистісних якостей та здібностей дошкільнят, корекцію відхилень у розвитку.

Включення вихованців у навчальне середовище сприяє формуванню покоління з справді гуманним ставленням до оточуючих, у тому числі і з психофізичними відхиленнями. Місія педагога, вихователя полягає у тому, щоб створити умови для розвитку кожної дитини з урахуванням індивідуальних пізнавальних здібностей. Тому чим раніше починається робота з дітьми, які потребують корекції психофізичного розвитку, тим вищі їхні шанси на соціальну адаптацію та соціалізацію.

Розвиток науки і техніки сприяв появі нових форм навчальної комунікації, новітнім методам розв'язання освітніх завдань. З огляду на це роль педагога набула нової якості. Він розвиває пізнавальні якості дошкільника, його життєву компетентність у різних соціальних інституціях. Водночас відбувається еволюція змісту, форм і методів навчання, яка спонукає до розробок і впровадження нових новітніх освітніх технологій. Досвід показує, що все нове із часом стає традицією і що традиції утворює соціум, а новаторами виступають яскраві особистості реформаторського типу.

На сучасному етапі все очевиднішим стає те, що традиційна освіта, орієнтована на передавання знань, умінь і навичок, не встигає

за темпами їх нарощування. Специфічними особливостями інноваційного навчання є його відкритість майбутньому, здатність до передбачення на основі постійної переоцінки цінностей, налаштованість на конструктивні дії в оновлюваних ситуаціях, основою яких є інноваційні педагогічні технології. Інноваційні педагогічні технології в педагогіці пов'язані із загальними процесами у суспільстві, глобальними проблемами, інтеграцією знань і форм соціального буття (Гевко, 2018). Інноваційні педагогічні технології розглядають не тільки як налаштованість на сприйняття, продукування і застосування нового, а насамперед як відкритість. Вони забезпечують умови розвитку особистості, здійснення її права на індивідуальний творчий внесок, на особистісну ініціативу, на свободу саморозвитку. Інноваційні педагогічні технології мають гуманістичну спрямованість у системі освіти, зумовлену співіснуванням і складними взаєминами в науковій педагогіці й педагогічній практиці традиційної наукової педагогіки. Вони належать до системи загального наукового і педагогічного знання. Виникли і розвиваються на межі загальної інноватики, методології, теорії та історії педагогіки, психології, соціології і теорії управління, економіки освіти. Інноваційні педагогічні технології є однією з домінуючих тенденцій розвитку людства.

Інноваційні педагогічні технології є специфічними і досить складними, потребують особливих знань, навичок, здібностей. Інноваційні педагогічні технології в системі освіти засвідчують якісно новий етап взаємодії й розвитку науково-педагогічної та педагогічної творчості і процесів застосування її результатів (Дмитренко, 2020). Складність, багатогранність педагогічної діяльності є чинником, що відкриває простір для багатьох педагогічних технологій, динаміка продукування яких постійно зростає. Широкий спектр, багатоваріантність педагогічних технологій зумовлюють необхідність їх класифікації. Найдосконалішою серед багатьох вважають класифікацію, за якою педагогічні технології згруповано за різноманітними системними та інструментально значущими ознаками. Відповідно в сукупності педагогічних технологій відокремлено такі групи.

1. За рівнем застосування: загальнопедагогічні (стосуються загальних засад освітніх процесів); предметні (призначені для вдосконалення викладання окремих предметів); локальні та модульні

(передбачають часткові зміни педагогічних явищ).

2. За провідним чинником психічного розвитку: біогенні (провідна роль належить біологічним чинникам); соціогенні (переважають соціальні чинники); психогенні (провідна роль належить психічним чинникам).

3. За філософською основою: матеріалістичні та ідеалістичні; діалектичні та метафізичні; наукові та релігійні; гуманістичні й антигуманні; антропософські (грец. *anthropos* — людина і *sophia* — мудрість) і теософські (засновані на вченнях про всезагальний абсолют, божественну суть усіх речей); вільного виховання та примусу тощо.

4. За науковою концепцією засвоєння досвіду: асоціативно-рефлекторні (в основу покладено теорію формування понять); біхевіористські (англ. *behavio(u)rism*, від *behavio(u)r* — поведінка) (за основу взято теорію наuczіння); розвивальні (ґрунтуються на теорії розвитку здібностей); сугестивні (засновані на навіюванні); нейролінгвістичні (засновані на нейролінгвістичному програмуванні); гештальттехнології (нім. *Gestalt* — цілісна форма, образ, структура і технологія) та ін. (засновані на психотерапевтичному впливі).

5. За ставленням до дитини: авторитарні (засновані на чіткій надмірній регламентації); дидактоцентристські (центровані на навчанні); особистісно-орієнтовані (гуманно-особистісні, технології співробітництва, технології вільного виховання).

6. За орієнтацією на особистісні структури: інформаційні (формування знань, умінь, навичок); операційні (формування способів розумових дій); емоційно-художні й емоційно-моральні (формування сфери естетичних і моральних відносин); технології саморозвитку (формування самоуправляючих механізмів особистості); евристичні (розвиток творчих здібностей); прикладні (формування дієво-практичної сфери) технології.

7. За типом організації та управління пізнавальною діяльністю: структурно-логічні технології навчання (поетапне формулювання дидактичних завдань, вибору способу їх розв'язання, діагностики та оцінювання одержаних результатів); інтеграційні технології (дидактичні системи, які забезпечують інтеграцію різнопредметних знань і вмінь, різних видів діяльності на рівні інтегрованих курсів, навчальних тем, навчальних проблем та інших форм організації навчання); ігрові технології (ігрова форма взаємодії педагога і дітей,

яка сприяє формуванню вмінь розв'язувати завдання на основі компетентного вибору альтернативних варіантів через реалізацію певного сюжету). В освітньому процесі використовують театралізовані, ділові, рольові, комп'ютерні ігри, імітаційні вправи, ігрове проектування та ін.

На основі однієї теорії навчання можуть вибудовуватися різні технології. Так, асоціативно-рефлекторна психологічна теорія породила варіантні технології навчання, які по-різному поєднують слово і наочність. Теорія проблемного навчання покладена в основу технологій, що розвивають творчі здібності, пізнавальну активність, інтерес, самостійність особистості. Водночас побудова на одній теорії, концепції кількох технологій навчання не є свідченням їх ідентичності. Вони завжди будуть відрізнятися за кількісними і якісними параметрами. У зв'язку з цим важливо мати цілісну систему засобів опису педагогічних технологій, враховуючи, що кожна з них містить концептуальний, змістовий та процесуальний аспекти. Наука пропонує великий вибір освітніх технологій, але не кожна з них може бути використана в роботі з дітьми дошкільного віку.

На сучасному етапі становлення України як незалежної демократичної держави пріоритетним напрямком її діяльності є забезпечення можливостей всебічного особистісного розвитку кожної людини. Розв'язанню поставленої мети сприяють розроблені в психології численні практичні методи дослідження особистості. Однак переважна більшість таких методів обмежена у своїх можливостях пізнання, оскільки не ставиться завдання цілісного дослідження її психіки у єдності свідомих та несвідомих виявів. Крім того, сама діагностична процедура відділена від психокорекції.

В результаті інклюзивного навчання здобувачі освітніх послуг отримують компетентності, необхідні для створення інклюзивного суспільства, якого потребують сучасні реалії, тобто суспільства, в якому люди, незалежно від відмінностей, наприклад за станом здоров'я, психофізіологічними особливостями, походженням чи релігією – будуть повноправними членами спільноти, а їх різноманітність сприйматиметься як цінний ресурс для соціального та цивілізаційного розвитку. Це системний, багатовимірний і різноспрямований підхід до освіти, спрямований на адаптацію освітніх вимог, умов та організації навчання до потреб і можливостей кожного здобувача освіти як повноцінного учасника освітнього

процесу.

Разом з тим, важливою проблемою у загально-освітніх закладах є негативне сприйняття зі сторони дорослих і однолітків «особливих» дітей, через те, що вони мають фізичні і психічні недоліки. Саме тому актуальним є завдання щодо формування в учасників освітнього процесу поважного ставлення до однолітків з порушеннями здоров'я, толерантності, тобто здатності зрозуміти і прийняти дитину з ООП такою, якою вона є, вбачаючи в ній носія інших цінностей, іншого стилю мислення, інколи не зрозумілої форми поведінки тощо.

Питання толерантності набуває вагомості в площині інклюзивно-освітнього середовища. Особливо важливо, на наш погляд, проводити роботу з розвитку толерантності з майбутніми фахівцями – вчителями, логопедами, оскільки саме вони закладатимуть необхідні моральні цінності та норми поведінки у учнів інклюзивного класу. Адже саме у шкільному віці відбувається формування уявлень про значимість людської гідності, розуміння цінності своєї особистості й інших людей, виховується повага до них, почуття солідарності та прагнення до співпраці, уміння ненасильницького вирішення конфліктів.

Термін «толерантність» включає в себе безліч тлумачень, але при всій багатозначності цього терміна, в його основі присутня головна характерна ознака – «терпимість»: лат. *tolerantia* – терпіння; англ. *tolerance* – готовність бути терпимим; нім. *toleranz* – терпіння чужих думок, віросповідань, дій інших осіб; франц. *tolerance* – переконаність у тому, що інші можуть думати та діяти в манері, відмінній від нашої власної. Більшістю авторів толерантність розуміється як повага та визнання рівності, відмова від домінування та насильства, визнання багатомірності та різноманіття культури, норм, вірувань, відмова від зведення цього різноманіття до однаковості або до переваг однієї точки зору (Бельдій, 2017; Дмитренко, 2020).

Важливо розвивати толерантність як компонент педагогічної компетенції у майбутніх учителів. Безпосереднім завданням педагога є заснування та підтримка психоемоційного оточення у групі. Оскільки він власним прикладом може показати дітям найвищий рівень поваги та толерантності до осіб з ООП. Дослідники зазначають, що толерантна особистість характеризується сформованістю власних поглядів та цінностей, наявністю життєвої

позиції (Аргіропоулос, Тарнавська, 2020; Колупаєва, 2012). Водночас, така особистість спроможна розуміти та поважати відмінності та різноманітність у поглядах й переконаннях інших людей. Науковці виокремлюють фізіологічну, сексуальну, фрустраційну, афективну толерантність та особливу увагу фокусують на міжкультурній, яка включає в себе схильність до розуміння способу життя іншого (Шевців, 2019).

На заняттях психолого-педагогічного циклу викладачі ВНЗ акцентують увагу студентів на тому, що буде важливим питанням їх діяльності в інклюзивному класі, а саме розуміння міжособистісної та міжгрупової толерантності. Міжособистісна толерантність реалізується на рівні інтеракції і проявляється як емпатійність особистості, яка допускає прийняття іншої людини як цінності; готовність дорослого зрозуміти феноменальний світ дитини за рахунок мінімум особистих проєкцій при збереженні кордонів свого «Я». Міжгрупова толерантність відіграє важливу роль у входженні «особливої» дитини у соціальний простір класу, вона існує на рівні «Я» – «Група» і передбачає, в першу чергу, соціальний інтерес, готовність бути з іншими, прийняття правил та норм групи. Така толерантність забезпечує потребу в груповій приналежності та визнанні.

Виходячи з досліджень науковців, вбачаємо, що толерантність педагога в інклюзивному освітньому просторі базується на таких аспектах як: усвідомлення педагогом актуальності проблеми роботи з дітьми ООП; формування та розвиток фізіологічної толерантності до людей з ООП; осмислення власних характеристик, які відображають повсякденні стереотипи, упередження; особисті мотиви, цінності; аналіз наслідків ймовірної інтолерантності; готовність педагога до зміни сформованих особистісних смислів як результат зіткнення з іншою точкою зору на певну проблему.

Таким чином, можна припустити, що процес розвитку педагогічної толерантності в інклюзивно-освітньому просторі буде тривалим та складним, оскільки, окрім набуття знань щодо забезпечення компетентностей практичної роботи з особливими дітьми, необхідно також сприяти внутрішній перебудові педагога, як носія високого рівня співпраці, культури спілкування та взаємодії з особливими дітьми та їхніми батьками.

Вирішення цих задач з підготовки здобувачів вищої освіти до

роботи в умовах інклюзії можливо при реалізації комплексного підходу. Такий підхід базується на змістовному та технологічному компонентах, він представляє собою систему теоретичних, прикладних і методичних знань, а також проєктних, організаційних і комунікативних умінь, орієнтованих на формування ціннісно-мотиваційних відносин і професійної компетентності педагогів в галузі інклюзивної освіти.

Вирішенню проблеми толерантного ставлення до дітей з ООП у суспільстві, в першу чергу, сприяє формування у вчителів, які з ними працюють, гуманістичних цінностей особистості. Вивчення проблем гуманістичних цінностей, їх специфіки веде нас від загального до особистого, що дозволяє ширше пізнати моральні якості, на яких ґрунтується практична діяльність індивіда. У професійній праці можна простежити зв'язки між тими або іншими видами діяльності, психологічними й етичними чинниками та якостями, поєднання суспільних інтересів з інтересами особистості. Педагогічна етика має внутрішній зв'язок з компетентністю працівників освітянської сфери. Не власне гуманістичні цінності, а їхнє поєднання з професійними знаннями, навичками і досвідом створює ту своєрідну доміную, яка реалізовується під час виконання професійного обов'язку. Причому, коли йдеться про професійну мораль, потрібно не тільки формулювати кодекс відповідних положень стосовно трудової діяльності, а і сприяти виробленню у педагогічного працівника здатності до гуманістичної орієнтації у складних педагогічних ситуаціях, які вимагають морально-ділових і соціальних якостей.

Гуманізм – це система ідей і поглядів на людину як на найбільшу соціальну цінність, створення умов для її повноцінного життя і фізичного та духовного розвитку. У сучасній вітчизняній науці проблемою вивчення загальнолюдських, моральних, гуманістичних цінностей займалися І. Бех, М.Боришевський, О.Вишневський, Г. Жирська, І.Зязюн, В. Киричок, О. Лавроненко, О.Матвієнко, О. Сухомлинська та інші науковці. Аналіз їхніх праць дозволяє виявити різні, інколи суперечливі, підходи до поняття «гуманістичні цінності».

Зокрема, А. Лейчук вважає, що не слід ототожнювати поняття «гуманістичні цінності» і «загальнолюдські цінності», оскільки гуманістичні цінності - це цінності, спрямовані на іншу людину, вони реалізуються заради іншого. А моральні – спрямовані більше на саму

людину, на її внутрішній духовний світ (Лейчук, 2003).

У цьому плані близькою є позиція О. Матвієнко: «Цінності, об'єктом і суб'єктом яких є представники людського суспільства, відносяться до моральних. Вони виступають гуманістичними цінностями, якщо їхній зміст наповнений цінностями етики добра і справедливості, гуманізму, усвідомлюється індивідом суб'єктивно, а інша людина стає об'єктом його ціннісного ставлення» (Матвієнко, 1999: 31).

Гуманістичні цінності як позитивне діяльнісно-активне ставлення до людини, яке засноване на визнанні людського життя, усвідомленні його недоторканості, визнання життя головною цінністю – проявляється в постійному дотриманні гуманістичних норм та принципів, в альтруїстичному характері почуттів та переживань. Таке гуманістичне ставлення закріплюється у відповідних вчинках, діях, поведінці людей, у толерантному відношенні до слабких, тих, що потребують нашої опіки і захисту.

Ми визначаємо гуманістичні цінності як психологічні особливості, систему світоглядних орієнтацій, що відображають ставлення педагога до іншої людини, до самого себе, суспільства та природного довкілля як до найвищої цінності, здатність здійснювати вибір добра на противагу злу та систематично здійснювати гуманістичну професійну діяльність.

У сучасній педагогічній науці В. Кременю належить заслуга осмислення гуманістичних цінностей у навчально-виховному процесі, за якого гуманізація освіти і виховання потребують використання аналізу джерел у визначенні уявлень про світ, суспільство і місце людини в ньому. На його думку, основні постулати гуманістичних цінностей, що перейшли в загальнолюдські, громадянські – самобутність особи, її свобода і гідність, повага до людини, її життя як найвищої суспільної цінності (Кремень, 2007: 18).

І. Бех, розробляючи ідеї гуманістичної педагогічної психології в контексті виховання особистості, пов'язує її з цінністю ідей захисту, підтримки інтересів школярів, утвердженням їхніх прав. У цьому контексті вчений визначає термінальні, інструментальні, оперативні та базові цінності. Соціальними передумовами виховання гуманістичних цінностей у дітей є наявні у суспільстві ідеологічні утворення й соціальні інституції, які «задають» і транслиують

особистості смисли існування. Форми, в яких зафіксовані ці потенційні детермінанти особистісних цінностей, різноманітні. Вони містяться у філософських та етичних поглядах у творах літератури і мистецтва, у зводі законів, у системах нагород, заохочень і покарань, у традиціях, у родинному вихованні, громадській думці тощо (Бех, 2003: 10). Його підхід до втілення гуманістичних цінностей у процес навчання і виховання школярів ґрунтується на позитивному ставленні дитини, до себе та до оточуючих, прийнятті себе та інших такими, якими вони є. Науковець вважає, що дитина-гуманіст з повагою ставиться до своїх думок, інтересів, позицій, а також до інтересів, думок своїх товаришів, однокласників, дорослих, навіть якщо вони суперечать їй власним (Бех, 2003: 51).

Аналізуючи цінності як системоформуюче ядро, О. Сухомлинська виділяє в їх основі почуття, які спрямовані на ідеал – те, до чого людина прагне. Цінності, на її думку, означають позитивну або негативну значущість будь-якого об'єкта, оцінний бік явищ. Авторка виділяє за змістом цінності речей (матеріальні), логічні, естетичні, моральні. Виходячи з цієї ієрархії цінностей, морально-етичні установки мають абсолютний характер, універсальне значення, і є основними категоріями духовності. До моральних цінностей належать нормативні уявлення про добро і зло, справедливість, прекрасне і потворне, про призначення людини, людські ідеали, норми, принципи життєдіяльності тощо. Воно є основою всіх вчинків, діяльності людини, мають моральну значущість і впливають на загальне суспільне життя (Сухомлинська, 2006: 34).

Таким чином, ми вважаємо, що гуманістична спрямованість є одним з основних компонентів у системі професійно значущих компетентностей майбутнього вчителя, а формування свідомості толерантності не можна розглядати у відриві від соціальної поведінки, реальної діяльності, у ході якої складаються гуманістичні поняття, почуття, звички та ін.

На нашу думку, одне з головних місць у системі гуманістичної спрямованості людини та в професіограмі вчителя займає особистісна емпатія, яка відіграє вирішальну роль у гуманному ставленні до учнів, у тому числі, дітей з ООП. Ми вважаємо, що адекватний рівень розвитку емпатії є основою для створення позитивних умов процесу формування інших професійно значущих компетентностей

особистості.

Позитивна психологія емпатію ставить на один рівень з оптимізмом, вірою, мужністю. Науковці-гуманісти (К. Роджерс, А. Маслоу) вважають, що в емпатії значну роль відіграє розум, раціональне сприйняття людини, а головне – вона характеризується співпереживанням, яке переростає у співчуття та бажання допомогти. Проаналізувавши роботи класиків гуманістичної психології (Maslow, 1950, 1970; Rogers, 1980), вважаємо емпатію актом, що спрямований на пізнання іншої особистості як найвищої цінності. Такий стан можна охарактеризувати як злиття з об'єктом симпатії, ідентифікація з його переживаннями при збереженні незалежності власних переживань. К. Роджерс зазначав (Rogers, 1980), що емпатія передбачає, по-перше, входження в особистий світ іншої людини та перебування у ньому; по-друге чутливість та сприйнятливність до мінливих переживань іншої людини: страху, гніву, тривожності, сором'язливості тощо – що є вкрай важливим для вчителя, який працює з дітьми з ООП.

З метою формування гуманістичної спрямованості й емпатії у здобувачів вищої освіти педагогічних спеціальностей нами було проведено психолого-педагогічне дослідження серед здобувачів вищої освіти бакалаврського рівня Навчально-наукового інституту педагогіки та фізико-математичного факультету Житомирського державного університету імені Івана Франка протягом 2023-2024 н.р. У ході емпіричної роботи були створені 2 групи – експериментальна (78 студентів) і контрольна (76 студентів), ними стали здобувачі педагогічних спеціальностей – «Середня освіта». Дослідження проводилося з дотриманням вимог Кодексу академічної доброчесності Житомирського державного університету імені Івана Франка. Всі респонденти, які брали участь у анкетуваннях, надавали згоду на проведення психолого-педагогічних досліджень.

Діагностика розвитку гуманістичної спрямованості майбутнього вчителя вивчалась нами через визначення рівня сформованості емпатійності за тестом емпатійних тенденцій А. Мехраб'яна і Н. Епотейна (Мірошніченко, 2015: 115–117), у якому рівень розвитку емпатійних тенденцій визначається 5 рівнями: дуже низький (0-8 балів), низький (9-16 балів), середній (17-22 балів), високий (23-29 балів), дуже високий (30-33 балів). Порівняльний аналіз отриманих даних представлено в таблиці 11.

Таблиця 11

Розподіл студентів з експериментальної та контрольної груп за рівнями сформованості емпатії

Групи	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень	Дуже низький
ЕГ(78 студ.)	6,4%(5)	64,1%(50)	29,5%(23)	-
КГ(76 студ.)	11,8%(9)	56,6%(43)	23,7%(18)	7,9%(6)

Порівняння середніх показників проведено за допомогою методів математичної обробки, а саме, визначення t-критерію Ст'юдента. У табл. 12 представлено різницю між отриманими даними в експериментальній та контрольній групах.

Таблиця 12

Сформованість емпатії у студентів з контрольної та експериментальної груп за середнім показником

Якість особистості	ЕГ	КГ	Значення t-критерію Ст'юдента
Емпатія	20,38	19,65	1,72

Як бачимо, більшість студентів як в експериментальній, так і в контрольній групах мають середній показник розвитку емпатії. Розбіжності між експериментальною та контрольними групами не є значущими: значення t-критерію не досягає критичного, яким є для нашої вибірки значення 1,97 (на рівні $p \leq 0,05$).

Безумовно, емпатія в структурі особистості педагога може розглядатися і як ситуативне переживання, тобто як почуття, і як стійка особистісна якість, яка є основою гуманістичної спрямованості особистості, що простежується в готовності вчителя проявити розуміння, співпереживання, співчуття та сприяння іншому, що є основою для роботи з дітьми з ООП.

Отже, можна зробити висновок, що емпатія – це психологічна властивість особистості, що характеризує співчуття та співпереживання, здатність поділяти мимовільно або добровільно сильні почуття та емоції іншої людини. Ця здатність є засобом досягнення взаєморозуміння, згоди, прихильності, взаємодопомоги та взаємодовіри, тобто тією основою що формує міжособистісну взаємодію між вчителем та дітьми. Особливої важливості набирає така здатність у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами.

Результати проведених досліджень свідчать про необхідність

активно розвивати гуманістичні цінності та емпатію в процесі професійної підготовки майбутніх спеціалістів. Виділяють три види емпатії: емоційна емпатія (заснована на механізмах проєкції та імітації моторних і афективних реакцій іншої людини), когнітивна емпатія (базується на інтелектуальних процесах), предикативна емпатія (виявляється в спроможності людини прогнозувати афективні реакції іншого в конкретних ситуаціях). Всі види емпатії є важливими у педагогічній роботі з дітьми з ООП, і саме розвитку їх були присвячені заняття у проблемних групах (які і стали нашою експериментальною групою).

На підставі проведених досліджень ми впроваджували спеціально розроблену тренінгову програму «Гуманістичні цінності та емпатія», в рамках якої можна проводити самодіагностику особистості та тренінги щодо становлення гуманістичних цінностей. Вона базується на засадах арт-терапії.

Нами застосовувались різні форми роботи з питань розвитку гуманістичних цінностей та емпатії.

1. Вправи на розвиток емпатії та усвідомлення власного емоційного світу.

2. Система психокорекційних вправ.

3. Ігрові методи розвитку емпатії та гуманістичних цінностей.

4. Ігрові методи зняття тактильних бар'єрів.

5. Тренінгові заняття на тему: «Як пережити образу?»

6. Тематичне заняття на тему: «Розвиток емпатії, гуманістичних цінностей: невербальні засоби комунікації як важлива умова профілактики та подолання комунікативних бар'єрів в колективі».

7. Програма занять комунікаційного тренінгу.

8. Методичні рекомендації щодо організації оволодіння гуманістичними цінностями.

9. Емоційна культура як фактор успішності.

Серед студентської молоді не тільки публічно «заохочувати», але навіть оцінювати в довірливому діалогічному спілкуванні поведінку один одного, з погляду дотримання моральних норм, як правило, не прийнято. Тому на тренінгах ми вчили студентів експериментальної групи ефективному виявленню емотивної поведінки та власної моральної позиції через спілкування з однолітками. Проблема полягала в знаходженні адекватних для молодшої людини способів впливу на процес її професійного розвитку, розвитку її гуманістичної

спрямованості.

Психолого-педагогічний тренінг поміг створити реальні умови для здійснення такого впливу. Перша умова – це надання специфічної спрямованості груповим обговоренням. Груповий аналіз результатів рольової гри та арт-терапевтичних вправ проводився в трьох напрямках: ефективність поведінки учасників гри, успішність застосування технік спілкування та дотримання моральних норм. Друга умова потребує підвищення «морального потенціалу» рольових ігор шляхом використання в них ситуацій морального вибору або моральної оцінки, що базуються на видах емпатії. Урахування критерію дотримання моральних норм під час групового аналізу рольової гри було спрямоване на розвиток здібності бачити, розуміти проблеми іншої людини, а програвання ситуації морального вибору в рольовій грі – на розвиток здібності вирішувати її.

На індивідуальних заняттях зі студентами експериментальної групи проводилися дослідження їхнього внутрішнього світу, не завжди усвідомлюваного людиною, але такого, що має визначальний вплив на поведінку особистості, формування її гуманістичної спрямованості та емпатії. Це такі відомі арт-терапевтичні проєктивні методики, як «Автопортрет», «Кінематичний малюнок сім'ї», «Незакінчене речення» та ін. Вони дали змогу студентам краще пізнати себе з метою подальшого самовдосконалення.

Усвідомлення власного емоційного стану та почуттів інших людей є надзвичайно важливою складовою розвитку особистості. Наведемо декілька вправ, використаних нами в роботі зі студентами експериментальної групи.

1. Робота з фотографіями (метафоричними асоціативними картками).

Це заняття можна проводити або в групі, або індивідуально. Для роботи потрібно мати набір фотографій або карток з зображенням людей в різному емоційному стані. Можна попросити учасників принести власні фотографії або фотографії рідних. Учасниках пропонують уважно подивитися на фотографію (картку) та визначити емоційний стан зображеної людини. Потрібно обговорити варіанти відповідей, важливо, щоб їх було декілька. Попросіть студентів придумати ситуації, через які б виник даний емоційний стан. Потім обговоріть, чи не виникали в їх житті подібні ситуації та відчуття, за яких обставин. Важливо, щоб кожний з

учасників міг висловитися та був почутий. Вправа розвиває емоційний та когнітивний канали емпатії.

2. Вправа «SOS».

Учасники рухаються по кімнаті із закритими очима. Коли ведучий торкнеться одного з учасників, він подає сигнал «SOS». Ті, хто знаходиться найближче, беруть його за руки, а решта з закритими очима утворюють «коло захисту». Обговорення: що ти відчував, коли тебе «рятували»? що приємніше: кликати на допомогу чи надавати її самому? чи потрібно надавати допомогу іншому? Вправа розвиває предикативний вид емпатії.

3. Вправа «Настрій». Учасники стають у коло і кожен розповідає про свій настрій словами відомого твору або пісні. Наприклад: «А калина, а калина не верба, я дівчина, я дівчина молода...». Розвиваємо емоційний вид емпатії.

4. Міні-лекція на тему: «Суть гуманістичних цінностей та емпатії та їх роль в організації спілкування в колективі».

5. Групова дискусія: «Що таке «чути серцем» і як цьому навчитися?»

6. Мозковий штурм (в парах): «Які є ознаки того, що ми слухаємо іншу особу уважно?»

7. Творче завдання (в малих групах): «Які невербальні засоби комунікації допомагають нам у спілкуванні?»

В процесі тренінгу розвивається діалогове спілкування, яке сприяє формуванню гуманістичних цінностей та емпатії здобувачів педагогічних спеціальностей. Діалог як метод спілкування має багато прийомів, що сприяють становленню та розвитку емпатійної культури. Коротко розкриємо дані методи.

Ідентифікація – це спосіб розуміння іншої людини через усвідомлене чи неусвідомлене уподібнення характеристикам самого суб'єкта. Для нас важливий розгляд ідентифікації як механізму перенесення себе в ситуацію, позицію іншої людини. Такий процес допомагає зрозуміти почуття, наміри та мотиви іншої людини, що забезпечує ефективність процесу формування гуманістичних цінностей.

Когнітивна інтерпретація – це пояснення того, що намагається донести до нас співрозмовник, але не може зробити це досить чітко, бо ще повністю не усвідомлює свій стан і почуття. Використовувати цей метод доречно, коли між співрозмовниками установився чіткий

емоційний контакт.

Резюмування – прийом, схожий на інтерпретацію, проте тут підсумовуються основні почуття та ідеї співрозмовника, які він висловив відкрито у певний момент спілкування.

«Дзеркало» – прийом, коли повторюється остання фраза зі зміною порядку слів. Цей прийом передбачає відображення висловлювання іншого, допомагає співрозмовнику осмислити власні слова, тон і манеру ведення розмови та спрямований на встановлення взаєморозуміння.

Різновид прийому «Дзеркало–Ехо» – повторення останніх слів співрозмовника, яке виконує функцію уточнення висловлювання і не передбачає продовження і розвитку думки іншого.

Підбадьорювання і запевнення – це підтвердження того, що педагог сприйме будь-яку думку і почуття студента. Наведемо відповідні приклади реакції педагога: «Так, я розумію твій стан», «Продовжуйте, продовжуйте. Це цікаво», «Приємно чути».

Подібні реакції доцільно використовувати у педагогічній роботі на початку міжособистісного спілкування. Ці реакції знижують напруженість при спілкуванні, які виникають через страх, що тебе не почують або не зрозуміють.

Таблиця 13

Порівняльний аналіз рівня сформованості емпатійності студентів з експериментальної і контрольної груп на початку та в кінці експерименту (середні показники)

Дослідницькі зрізи	ЕГ	КГ	Значення t-критерію студента
До експерт-ту	20,38	19,65	1,72
Після експерт-ту	26,45	21,28	6,82

Після проведення експериментальної психолого-педагогічної роботи нами було проведено другий етап діагностики (та сама методика, проведена з студентами експериментальної та проблемної груп). Результати проведення другого зрізу експерименту наведено у **табл. 13**.

У студентів контрольної групи показник залишився на середньому рівні (хоча й став вищим на 1,63 бала), а в студентів експериментальної групи став вищим на 6,07 бала і є показником високого рівня сформованості емпатійності. Різниця середніх

показників емпатійності між цими групами стала значущою: $t = 6,82$ ($p \leq 0,05$). Це свідчить про ефективність розробленої нами в ході дослідження тренінгової програми.

Результати проведеного дослідження дозволяють сформулювати рекомендації, що мають сприяти становленню гуманістичних цінностей та розвитку емпатії у представників соціонімічних професій.

Особливо актуально це в роботі вчителів з дітьми з ООП. Становлення гуманістичних цінностей та розвиток емпатії у майбутніх педагогів вже на початковому етапі професійної підготовки, формування мотиву діяльності на користь дитини, уміння проявляти альтруїстичну поведінку у відповідь не переживання іншого означає культивувати розвиток гуманістичних цінностей та емпатійних здібностей фахівця.

Також у ході нашої дослідницької роботи ми окреслили деякі поради педагогам щодо формування толерантних якостей особистості. Основою діяльності педагогів щодо формування міжособистісних взаємин у дітей мають бути покладені нові підходи до розвитку і виховання дітей, особистісно-орієнтована модель спілкування з ними. У спілкування з дитиною вкрай важливим є діалог, тоді у дитини формується толерантність – довіра до дорослого, партнерські відношення з ним.

Передусім слід організувати перебування в освітньому закладі таким, щоб воно було наближено, на скільки це можливо, до домашніх умов. Особливо це стосується дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Важливо створити емоційний мікроклімат в групі, обов'язково встановити особистий контакт з дітьми: звертатись по імені; займати позицію на рівні очей дитини; мати тактильний контакт з дитиною. Намагатись слухати дітей повністю, навіть коли не маєте часу, не перебивати дитину. Стежити за власною мовою. Пам'ятати, що мова – це відображення вашої особи.

Пам'ятайте, що дитина, особливо молодшого віку, краще розуміє невербальну форму спілкування, тому уся інформація більш засвоюється не через слова, а через стосунки. Намагайтесь використати такий немовний прийом взаємодії з дітьми, як «демонстрація розташованості»: спокійна увага, посмішка, контакт очей, підбадьорюючі жести, ласкавий дотик, погладження.

Спробуйте з'ясувати настрій дітей, перед тим як розпочати

спілкування з дітьми, особливо з дітьми з ООП. Розкрийте професійну спостережливість. Простежте: в якому настрої прийшла дитина в освітній заклад, чи розповідає вона іншим дітям про свій настрій, почуття?

Посміхайтесь дітям як найчастіше в процесі взаємодії з ними.

При спілкуванні з дітьми використовуйте такі прийоми педагогічної дії, як переконання і навіювання.

Особливо уважно віднесіться до своєї поведінки, манер, жестів. Пам'ятайте, що діти вас наслідують.

Вибирайте правильну тактику поведінки в спілкуванні з дітьми, вирішуючи конфліктну ситуацію. Не забувайте: ви не маєте професійного права ображатися на дітей. Намагайтеся оцінювати вчинок, дію, яку вчинила дитина, а не її особа. Покажіть, що ви невдоволені вчинком, але позитивно відноситеся до самої дитини як до особистості.

Потрібно мати на увазі, що виховання у дітей доброзичливого та толерантного ставлення до оточуючих бере основоположення на сприйнятті моральних норм і правил поведінки. Робота над цим спирається на матеріалі казок, оповідань, творів художньої літератури, як українських, так і світових.

Також для майбутніх педагогів бажливо вміти працювати і ефективно спілкуватися з батьками дітей, у тому числі, дітей з ООП. Пропонуємо у роботі з здобувачами вищої освіти педагогічних спеціальностей опрацювати наступні методичні рекомендації для батьків з формування толерантних якостей особистості дитини.

1. Дайте зрозуміти вашій дитині, що ви її приймаєте такою, якою вона є. Намагайтеся вживати такі вирази як: «Ти найулюбленіший», «Я тебе люблю більш, ніж будь-кого», «Яке щастя, що ти у нас є».

2. Майте на увазі, що всі ваші слова, міміка, жести, інтонація, гучність голосу несуть дитині значення про її важливість.

3. Зверніть свою увагу на те, що батьки, які говорять одне, а роблять інше, з часом випробовують на собі неповагу з боку дітей.

4. Спочатку займіть таке положення, щоб бачити очі дитини, потім починайте спілкуватися з нею. Щоб це зробити, часто необхідно сідати навколінці.

5. Надавайте значну кількість уваги невербальному (немовному) спілкуванню під час спілкування з дитиною. Так, замість того, щоб

категорично сказати слово «не можна», спробуйте використати ледве помітний жест, погляд або міміку.

6. Намагайтесь показати весь свій інтерес до дитини протягом розмови. Підкреслюйте це кивком, вигуком. Слухаючи її, не відволікайтесь. Сконцентруйте на ній усю увагу. Давайте час для висловлювання, не квапте і не підкреслюйте своїм зовнішнім виглядом, що це вже вам нецікаво.

7. У спілкуванні з дітьми пам'ятаєте, що дитина має право голосу у вирішенні якої-небудь проблеми. Тому намагайтесь радитися з нею, а не приймайте рішення самотійно.

8. Дотримуйтесь понять про рівність і співпрацю з дітьми.

9. За жодних обставин не залишайте дитину віч-на-віч з її переживаннями. Виділіть час і зверніться до неї: «Я бачу, що тебе щось турбує», «Я бачу, що тебе хтось засмутив», «Розкажи мені, що з тобою сталося, про що ти думаєш».

10. Використовуйте різноманітні мовні формули (прощання, вітання, вдячності) в спілкуванні з дітьми. Не забувайте уранці привітати дитину, а увечері побажати їй «добраніч». Вимовляйте слова з посмішкою, доброзичливим тоном і супроводжуйте їх тактильним дотиком. Обов'язково, навіть за маленьку послугу, зроблену дитиною, подякуйте їй.

11. Намагайтесь адекватно реагувати на вчинки дітей, постарайтесь зрозуміти дитину і з'ясувати, що ж стало спонукальним мотивом для її дій; спробуйте вникнути в її переживання; оцінюйте не особу дитини, а дію, яку вона вчинила.

12. Намагайтесь не вживати в мові такі фрази, які надовго залишаються у свідомості дитини: «Я зараз зайнятий (а)», «Скільки разів я тобі говорила!», «Вічно ти у все лізеш», «Що б ти без мене робив».

13. Щоб правильно організувати взаємовідносини з дітьми в процесі спілкування, прагніть долати: бар'єр зайнятості (ви постійно зайняті роботою, домашніми справами); бар'єр дорослості (ви не відчуваєте переживання дитини, не розумієте її потреби) бар'єр «виховних традицій» (ви не враховуєте ситуації виховання, що змінилися, і рівень розвитку дитини, намагаючись продублювати педагогічні дії своїх батьків); бар'єр «дидактизму» (ви постійно намагаєтесь повчати дітей).

14. Удосконалюйте комунікативні уміння ваших дітей: щоб

навчитись уважно слухати, ніколи не перебивати співбесідника, нагадуйте дитині: «Що коли говорять інші, потрібно спочатку послухати, а тоді говори самому»; побічно нагадувати дитині що необхідно говорити мовні формули етикету (вітання, прощання, вдячності), якщо вона забуває про них; для розвитку уміння спілкуватися без слів запропонуйте їм ігри «Через скло», «Іноземець», «Розкажи вірші руками». Застосуйте з дітьми спілкуватися за допомогою міміки і жестів протягом 15 хвилин; загадайте дітям поспостерігати за кимось з рідних, щоб розвинути вміння розуміти настрій і почуття іншого. Запропонуйте дітям ігри «На що схожий твій настрій?», «Намалюй свій страх і прожени його»; для розвитку у дітей почуття емпатії (співпереживання) використовуйте сюжети казок. Запитайте у дітей: «Казка – це добре чи погано? Що хорошого в казці? Чи є хороші герої? Чи є погані? Назви їх». Намагайтеся читати і завжди обговорювати казки. Пропонуйте дітям вигадати: казку на новий лад (як базу беріть стару казку, але герої можуть бути наділені протилежними якостями); вінегрет з казок (можна з'єднувати в одну казку декілька казок); закінчити казку або вигадати закінчення.

Потрібно пам'ятати, що говорити дітям хороші слова, давати настанови і повчати, не означає виховувати, а в першу чергу потрібно жити по-людськи самому. Важливо починати формувати толерантність з самого себе. У формуванні толерантності у дітей велике значення має розвиток уміння розуміти почуття і стан інших людей, здатність співпереживати і співчувати, уміння спілкуватися з однолітками. Виховувати у дітей уміння міжособистісного спілкування потрібно починати з формування та розвитку таких професійних компетентностей у студентів, майбутніх педагогів, як толерантність у ставленні до оточуючих, тим паче до людей з особливими потребами, та гуманістичного сприйняття світу у цілому.

7. 5. ПИТАННЯ, ВІДПОВІДІ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ ПСИХОЛОГА ЩОДО ІНТЕГРАЦІЇ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ ТА ВЕТЕРАНІВ У СОЦІАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНЕ СЕРЕДОВИЩЕ З ВИКОРИСТАННЯМ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

1. Спостерігається агресія від колег, які повертаються до цивільного життя; гострі реакції на речі, які не повинні

викликати таких реакцій. Як діяти в таких ситуаціях?

1) Зберігайте спокій і не реагуйте агресією у відповідь. Розуміння того, що це не особиста атака, а наслідок пережитого травматичного досвіду, допоможе не включатися в конфлікт.

2) Проявляйте емпатію та підтримку. Використовуючи фрази на кшталт: «Я розумію, що тобі зараз нелегко» або «Як я можу допомогти?» можуть розрядити ситуацію.

3) Визначайте межі. Якщо агресія переходить межі, варто твердо, але спокійно озвучити це: «Я бачу, що тобі важко, але я не дозволю розмовляти зі мною в такому тоні».

4) Не змушуйте говорити про пережите. Деякі ветерани уникають розмов про війну, тому не варто спонукати їх до таких бесід, якщо вони самі не ініціюють їх.

5) Перенаправляйте енергію. Якщо бачите, що людина емоційно накручена, спробуйте відвернути увагу: «Може, пройдемося?», «Давай зробимо паузу».

6) Рекомендуйте професійну допомогу. Якщо агресія систематична й заважає людині адаптуватися, варто порадити звернутися до психолога чи ветеранських організацій, які спеціалізуються на підтримці військових.

7) Піклуйтеся про себе. Контакт з людьми, які пережили важкий досвід, може бути емоційно виснажливим. Важливо не забувати про власні ресурси та психологічний комфорт.

Якщо ситуації стають небезпечними або виходять з-під контролю, варто звертатися до керівництва або спеціалістів, які працюють із ветеранами.

2. З боку працівників, які пройшли війну. Спостерігається загострене відчуття справедливості. Як реагувати в таких ситуаціях?

Так, Загострене відчуття справедливості у ветеранів часто пов'язане з досвідом війни, де чіткі моральні принципи та відповідальність могли бути питанням життя і смерті. Це може проявлятися у нетерпимості до несправедливості, порушення правил або безвідповідальності в роботі.

Ось як колегам варто реагувати:

1) Постарайтеся зрозуміти причини такої реакції. Люди, які повернулися з війни, часто сприймають справедливість не як абстрактну цінність, а як базовий життєвий принцип. Усвідомлення

цього допоможе сприймати їхню позицію без зайвої емоційності.

2) Поважайте їхню думку та відкрито обговорюйте проблеми. Якщо колега гостро реагує на певну ситуацію, варто вислухати його точку зору: «Я бачу, що для тебе це важливо. Давай обговоримо, як це можна вирішити»; «Чому це для тебе принципово?».

Подібний діалог покаже, що ви не ігноруєте проблему, а шукаєте рішення. Краще, за можливістю, до розмови долучити третю сторону, яка має відповідний фах і досвід у спірному питанні.

3. Яких тем категорично не можна торкатись в розмові?

Важливо бути максимально тактовними та чутливими. Є кілька тем, яких варто уникати:

1) Деталі бойових дій: не запитуйте про вбивства, поранення, вибухи, полон тощо. Не ставте питання на кшталт: «Ти когось вбив?»; «Скількох ти вбив?»; «Як ти це зміг? Вони тобі не сняться?», тощо, оскільки це може викликати травматичні спогади і агресію.

2) Питання стосовно зовнішнього вигляду чи психологічного стану, на кшталт «Тобі важко?», «Ти змінився...», «У тебе ПТСР?» можуть бути недоречними. Людина сама вирішить, коли і з ким ділитися своїми переживаннями.

3) Політичні оцінки: не варто обговорювати, чи була війна потрібна, чи правильно діяло командування, або критикувати державу.

4) Матеріальні виплати та пільги: запитання про гроші, компенсації, пільги можуть сприйматися як заздрість або знецінення досвіду людини.

5) «Чому повернувся?» – не всі повертаються добровільно; можуть бути поранення, проблеми зі здоров'ям або інші особисті причини.

6) Не варто виражати власні моральні судження: «Я б не пішов/ла», «Як ти міг/могла стріляти?», або навпаки: «Треба було всіх там...», оскільки кожен має свої межі пережитого.

4. Як розпізнати, що в людини починається панічна атака і потрібно допомогти?

Панічна атака в УБД може проявлятися як раптовий і сильний напад страху, тривоги або фізичних симптомів, які можуть бути схожі на реакцію на загрозу чи небезпеку. Ось основні ознаки:

1) Фізичні симптоми:

– сильне серцебиття (тахікардія) або відчуття, що серце «вискакує

з грудей»;

- задишка, утруднене дихання, поверхнєве або прискорене дихання;

- запаморочення, відчуття нестійкості, можливий страх втратити свідомість;

- пітливість, тремтіння, озноб або жар;

- біль або стискання у грудях, схожі на симптоми серцевого нападу;

- оніміння або поколювання в кінцівках;

- відчуття нереальності (дереалізація) або відірваності від себе (деперсоналізація).

2) Емоційні та поведінкові ознаки:

- раптовий, неконтрольований страх без видимої причини;

- «відсутній» погляд, заглибленість у себе або навпаки – надмірна настороженість;

- різка реакція на гучні звуки або рухи навколо (може рефлекторно пригнутися, закрити голову руками);

- хаотичні або повторювані рухи, метушливість, неможливість всидіти на місці;

- бажання негайно покинути приміщення, сховатися або пошук виходу;

- мовчазність або навпаки – швидке, уривчасте мовлення.

3) Що робити, якщо ви помітили панічну атаку?

- Будьте спокійними та м'якими у спілкуванні. Не панікуйте самі, говоріть спокійним тоном. Пам'ятайте: спокій заразливий, як страх. Демонструйте спокій і свою присутність. Варто сказати: «Я з тобою», «Я залишуся стільки, скільки тобі потрібно», «Ти можеш на мене розраховувати».

- Не торкайтеся людини без дозволу. Деякі ветерани можуть мати реакцію захисту.

- Допоможіть повернути увагу в реальність: попросіть людину назвати 5 речей, які вона бачить, 4 речі, які відчуває, 3 звуки навколо, 2 запахи, 1 смак у роті.

- Слухайте і розмовляйте: заохочуйте людину розповідати про свій досвід і відчуття. Будьте готові слухати, але не нав'язуйте розмову. Якщо людина не готова її вести, то дозвольте їй висловити свої занепокоєння та страхи.

– Допоможіть контролювати дихання. Попросіть вдихати повільно через ніс, затримати подих на 3-4 секунди, потім повільно видихати.

– Запропонуйте сісти або спертися на щось. Якщо людина відчуває слабкість, нехай сядуть і зосередяться на своєму диханні.

– Дайте зрозуміти, що це тимчасово. Скажіть: «Це мине, ти в безпеці, я тут поруч».

– Запитайте, як ви можете допомогти. Можливо, людина має власні методи заспокоєння.

– Уникайте критики та осуду. Нагадайте собі, що напади паніки є результатом тривожного розладу, і людина це не може контролювати. Заохочуйте її звернутися за професійною допомогою і нагадайте їй, що вона не одна в цьому.

– Якщо атака триває довго або супроводжується втратою свідомості, судомами чи сильним болем у грудях – викликайте швидку.

5. Як розпізнати, що у людини ПТСР на роботі та чим допомогти?

1) Емоційні та психологічні ознаки:

– Раптові сплески агресії, дратівливість. Людина може різко реагувати на дрібні подразники.

– Закритість, соціальна ізоляція. Уникає колег, спілкування, не бере участі в корпоративних заходах.

– Різкі перепади настрою. Може бути спокійним, а потім раптово тривожним або злим.

– Надмірна настороженість. Наприклад, постійно оцінює виходи з приміщення, нервово реагує на гучні звуки, запахи.

– Флешбеки. Людина ніби «випадає» з реальності, може виглядати розгубленою або переляканою.

2) Фізичні симптоми:

– Проблеми зі сном. Постійна втома, труднощі з концентрацією.

– Головний біль, біль у м'язах, проблеми зі шлунком.

– Гіперактивність або, навпаки, апатія. Людина може або працювати на знос, або уникати завдань.

3) Поведінкові прояви:

– Уникнення певних тем або ситуацій. Наприклад, не хоче сидіти спиною до дверей або нервує в натовпі.

– Зловживання алкоголем чи енергетиками.

– Труднощі з прийняттям рішень.

Чим допомогти при ПТСР на роботі?

1) Важливо створити, по можливості, безпечну атмосферу:

– забезпечити спокійне робоче місце (менше шуму, можливість працювати наодинці, якщо потрібно);

– дати можливість сидіти так, щоб людина бачила двері та мала контроль над простором.

– уникати несподіваних різких звуків (наприклад, гучного плескання в долоні на зустрічах).

2) Комунікувати з розумінням:

– не питати про бойовий досвід, якщо людина сама не почне розмову;

– уникати фраз типу «Та забудь уже, життя триває», «Ти ж герой, а поводишся так»;

– бути терплячим: не тиснути, якщо бачите, що людина закривається.

3) Гнучкий підхід до роботи:

– дозволити короткі перерви, якщо людина відчуває тривогу або стрес.

– давати зрозумілі та чіткі завдання без надлишку хаотичних дедлайнів.

6. Як вибудовувати комунікацію з колегами, які повертаються з війни (пройшли окупацію чи полон)?

Комунікація з колегами, які повернулися з війни, особливо якщо вони пройшли окупацію чи полон, потребує максимальної чутливості та розуміння. Ось ключові принципи, які допоможуть вибудувати підтримуючу взаємодію:

1) Поважайте особисті кордони людини. Не запитуйте про пережите, якщо людина сама не почне говорити. Уникайте питань на кшталт: «Як там було?», «Чи тебе катували?», «Як ти вижив?».

Якщо людина говорить про травмуючий досвід, слухайте уважно, але не розпитуйте подробиці.

2) Будьте тактовними у розмовах.

– Уникайте будь-яких коментарів на кшталт: «Тепер тобі точно нічого не страшно», «Ти ж герой, а поводишся так».

– Не нав'язуйте оптимізм: «Все буде добре», «Життя триває». Це може викликати відчуття нерозуміння їхніх переживань.

– Говоріть прості підтримуючі фрази: «Як тобі зараз?», «Як я

можу допомогти?»).

3) Не сприймайте емоційні реакції на свій рахунок. Люди можуть бути більш замкненими, тривожними, дратівливими або навіть відстороненими. Це не особисте – це наслідки важкого досвіду.

4) Забезпечте комфортне робоче середовище.

– Якщо можливо, дайте людині більше особистого простору.

– Уникайте різких несподіваних звуків (гучного сміху, хлопків по столу, раптових підходів ззаду).

– Запропонуйте можливість поступового повернення до роботи.

7. Як будувати комунікацію з вдовами, батьками загиблих колег?

Комунікація з вдовами та батьками загиблих воїнів вимагає великої чутливості, поваги та емпатії. Ось кілька ключових принципів:

1) Повага до почуттів та особистих меж. Не нав'язуйте розмову, якщо людина не готова говорити. Дайте вдові можливість висловитися, якщо вона цього хоче. Уникайте фраз на кшталт: «час лікує» або «тримайся», бо вони можуть знецінювати біль втрати.

2) Щирість та підтримка. Просте «Я з тобою» або «Як ти сьогодні?» може бути ціннішим за великі промови. Запропонуйте реальну допомогу, наприклад: «Якщо тобі потрібно вирішити якісь питання – я поруч».

3) Уникайте зайвих питань. Не запитуйте про обставини загибелі, якщо рідні загиблого самі не почали цю розмову. Уникайте розпитувань про майбутні плани або натяків на нові стосунки.

4) Підтримка в довгостроковій перспективі. Багато людей підтримують родини загиблих одразу після трагедії, але з часом увага зникає. Важливо бути поруч і через місяці, і через роки. Запрошуйте вдову чи батьків на зустрічі ветеранів, вшановуйте пам'ять загиблого, цікавтеся справами родини.

5) Визнання подвигу загиблого. Для багатьох рідних важливо, щоб їхнього чоловіка сина/доньку пам'ятали. Можна сказати: «Я пам'ятаю його/її. Він/вона був/була гідною людиною».

6) Конкретна допомога. Якщо вдова має дітей, можна запропонувати допомогу з ними. Якщо батьки похилого віку – приділіть їм увагу. Якщо є можливість – допомогти з документами, юридичними питаннями, соціальною підтримкою. Головне – бути поруч не лише словами, а й справами, з щирим серцем і без тиску.

8. Чи варто створювати окрему спільноту для спілкування та підтримки колег-ветеранів? Чи це дієво?

Так, створення спільноти для підтримки колег-ветеранів війни на роботі може бути дуже дієвим рішенням. Ось чому:

1) Підтримка та розуміння – ветерани часто стикаються з труднощами адаптації до цивільного життя. Спільнота дає змогу ділитися досвідом, обговорювати проблеми та підтримувати одне одного.

2) Зміцнення команди – колеги-ветерани можуть краще розуміти специфічні виклики та допомагати один одному інтегруватися в робоче середовище.

3) Психологічна допомога дає можливість говорити про свої переживання в безпечному колі людей, які мають подібний досвід, допомагає знизити рівень стресу та запобігти вигоранню.

4) Розвиток та кар'єрне зростання – такі спільноти можуть сприяти професійному розвитку, обміну можливостями, навичками та ідеями для кар'єри.

5) Підвищення обізнаності в компанії – така ініціатива допомагає іншим співробітникам краще розуміти ветеранів, формує культуру підтримки та взаємоповаги.

Щоб спільнота була ефективною, важливо визначити її формат (регулярні зустрічі, чати, менторство), залучити професіоналів (психологів, кар'єрних консультантів) і обов'язково враховувати бажання учасників.

9. Наразі з'явилося чимало інстанцій для роботи з ветеранами: "Ветеранський хаб", "Центр Ветеранів", "Центр ментального здоров'я", "Реабілітаційний центр" тощо. Є відчуття дублювання функцій, певного "хаосу" повноважень... Які будуть рекомендації для нас як роботодавців, з ким краще працювати і чи варто взагалі сподіватися на допомогу цих державних установ?

Це справді актуальне питання. Зараз багато громадських організацій і державних структур працюють з ветеранами, але часто їхні функції перетинаються або розподілені неефективно. Для вас, як роботодавця, важливо розуміти, з ким співпрацювати, щоб не витратити ресурси даремно.

Рекомендації для вас як роботодавця.

1) Визначити ваші конкретні потреби:

- Ви хочете допомогти ветеранам адаптуватися психологічно?
- Вам потрібні кваліфіковані працівники серед ветеранів?
- Ви прагнете створити комфортну взаємодію між колективом і ветеранами?

Чітке формулювання цілей допоможе вибрати відповідного партнера.

2) Співпрацювати з перевіреними ініціативами та недержавними громадськими організаціями (НГО).

3) «Ветеранський хаб» – займається адаптацією, навчанням, кар'єрним супроводом. Може бути корисним для залучення ветеранів у вашу компанію.

4) НГО та громадські ініціативи – часто працюють ефективніше за держструктури, бо гнучкіші. Наприклад, "Побратими", "Український ветеранський фонд" можуть допомогти з психологічною адаптацією.

5) Регіональні ініціативи – варто шукати контакти в конкретних містах, де у вас є філії.

Кожна організація виконує свої функції, де працюють ветерани, фахівці, вузькопрофільні спеціалісти. На підприємство може бути долучений психолог чи кар'єрний консультант, який займатиметься інтеграцією і адаптацією ветеранів у суспільне і професійне життя.

10. Прохання навчити, за можливості, комунікаційним прийомам, які б допомогли в діалозі з ветеранами подолати нав'язливість теми війни. Як обережно зупинити, та як вести комунікацію в запланованому руслі?

Комунікація з ветеранами, особливо коли розмова застрягає на темі війни, потребує делікатності, поваги та вміння м'яко спрямовувати діалог у конструктивне русло. Ось кілька прийомів, які можуть допомогти:

1) Активне слухання та перенаправлення розмови.

Як працює: дайте ветерану можливість висловитися, а потім плавно змініть фокус розмови.

Приклад:

Ветеран: «У ті часи було дуже важко, щодня ми бачили жахливі речі...»

Ви: «Я розумію, це був складний період. А що зараз приносить вам задоволення або дає відчуття спокою?»

2) Використання відкритих запитань для зміни теми.

Як працює: після того, як людина висловилася, запропонуйте їй розповісти про щось позитивне або цікаве для неї зараз.

Приклад:

«Я знаю, що ваш досвід унікальний. А як ви зараз використовуєте свої навички в цивільному житті?»

3) Техніка «майбутнього орієнтування».

Як працює: замість обговорення минулого – допоможіть ветерану подумати про майбутнє.

Приклад:

«Які у вас зараз є цілі або плани? Чим хотіли б займатися?»

4) Наголос на сильних сторонах чи досягненнях.

Як працює: замість фокусування на травматичних аспектах досвіду, підкресліть силу та адаптивність ветерана.

Приклад:

«Ваш досвід зробив вас дуже витривалим і стратегічним. Як ви бачите застосування цих навичок у професійних сферах?»

5) Залучення до спільної діяльності.

Як працює: якщо розмова заходить у важку тему, можна запропонувати щось робити разом (прогулянка, гра, хобі), що природним чином змінить атмосферу.

Приклад:

«Ходімо вип'ємо кави, хочу почути вашу думку про одну цікаву річ...»

6) Гумор і легкість (але без знецінення).

Як працює: Легка іронія або доброзичливий гумор можуть допомогти переключити увагу.

Приклад:

«Важкі розмови потребують підкріплення! Може, розкажете мені краще, як ви справляєтесь із цивільним життям? Думаю, у вас є кілька кумедних історій!»

7) Дозволити людині говорити, якщо це потрібно.

Якщо ветеран хоче виговоритися, варто просто вислухати без нав'язливого змінювання теми. Інколи це саме те, що йому потрібно.

Ці методи допоможуть зберігати баланс між підтримкою ветерана і плавним керуванням розмовою, щоб вона не застрягала на болісних темах.

11. Якщо ж ці розмови стали нав'язливими для всього колективу й заважають роботі, варто діяти більш

структуровано. Ось що можна зробити:

1) Встановлення робочих меж.

Якщо тема війни часто з'являється під час робочого процесу, важливо дати зрозуміти, що в компанії є професійний фокус.

Приклад: «Я розумію, що це важливий досвід, і вдячний вам за службу, але зараз нам треба зосередитися на завданнях. Давайте повернемося до цього після роботи». Якщо є корпоративна культура чи внутрішні правила щодо робочої комунікації, можна посилатися на них.

2) Запропонувати альтернативний простір для таких розмов.

Якщо є ветерани, яким справді потрібно виговоритися, можна створити окремий формат спілкування – наприклад, обідню зустріч раз на тиждень.

Приклад: «Давайте домовимося: якщо є бажання поговорити про армію, зробимо це під час перерви. А зараз зосередимося на справах».

3) Використання групової відповідальності.

Якщо тема війни стає нав'язливою для всіх, колектив може м'яко, але наполегливо змінювати тему розмови або нагадувати про робочі завдання.

Приклад:

«Окей, це серйозна тема, але давайте зараз повернемося до нашого проєкту».

«Який у вас класний досвід! Але давайте зараз про справи, бо дедлайн близько».

4) Особиста розмова з ініціатором розмов.

Якщо є конкретна людина, яка постійно ініціює розмови про війну, можна поговорити з нею особисто й пояснити ситуацію.

Приклад: «Я бачу, що ця тема для вас дуже важлива. Але помітив, що колеги трохи втомилися від постійних розмов про це. Може, ми знайдемо інший формат для таких бесід?»

5) Підтримка, але без потурання.

Якщо ветеран відчуває потребу виговоритися, можна м'яко направити його до спеціалістів або груп підтримки.

Приклад: «Я розумію, що вам хочеться поділитися цим досвідом. Ви колись пробували поспілкуватися з людьми, які мають подібний досвід? Є спільноти, які точно зможуть вас зрозуміти».

Ці підходи допоможуть зберегти баланс між повагою до ветеранів і підтриманням продуктивності в колективі. Як ви думаєте,

який метод найкраще спрацює у вашій ситуації?

12. Як не допустити поділу колективу на «справжніх» та «несправжніх» чоловіків?

Це важливе питання, оскільки поділ колективу на «справжніх» і «несправжніх» чоловіків (або людей загалом) може створювати напругу, знижувати ефективність роботи та руйнувати довіру. Ось як можна цього уникнути:

1) Формування спільних цінностей.

Робочий колектив – це місце, де важливі професіоналізм, взаємоповага та командна робота. Варто підкреслювати, що цінність людини визначається її внеском у спільну справу, а не військовим досвідом.

Приклад: «Ми всі тут, бо кожен з нас приносить щось важливе в команду. Давайте підтримувати один одного, незалежно від минулого досвіду».

2) Запобігання мовчазному схваленню поділу.

Якщо хтось в колективі починає ділити людей на «справжніх» і «несправжніх», варто реагувати одразу, але без конфлікту.

Приклад:

«Давайте поважати всіх. У кожного свій фронт, і кожен робить важливу справу».

«Я думаю, що справжність людини визначається її вчинками щодня, а не лише військовим досвідом».

13. Хто насправді має інтегруватися? Військові в соціум чи цивільні в соціум військових?

Насправді інтеграція – це взаємний процес. І військові, і цивільні мають знаходити спільну мову та адаптуватися один до одного.

1) Військові інтегруються в цивільний соціум.

– Повертаючись з війни, ветерани стикаються з новими викликами: робота, побут, інші пріоритети суспільства. Для них це не просто зміна середовища – це зовсім інший ритм життя.

– Їм потрібно навчитися жити без постійного стресу та загроз.

– Відновити або побудувати нові соціальні зв'язки.

– Знайти сенс і самореалізацію в цивільному житті.

2) Цивільні адаптуються до присутності військових у суспільстві і в професійному середовищі. Для цивільних теж є виклики.

– Вони мають навчитися комунікувати з ветеранами так, щоб не

травмувати їх і не відчужувати.

- Розуміти, що військовий досвід формує інший світогляд.
- Не боятися говорити, але й не провокувати болісні теми.
- Співпереживати, але не ставити ветеранів «окремою кастою».
- Взаємне пристосування – ключ до гармонії.

Інтеграція буде ефективною, якщо обидві сторони працюватимуть над порозумінням. Цивільні не мають «підлаштовуватися під військових», як і військові – «зливатися з натовпом».

– Повага до досвіду одне одного.

– Взаємне навчання: ветерани діляться навиками витривалості та дисципліни; цивільні – досвідом адаптації до сучасного ринку праці та соціальних реалій.

– Спільні ініціативи (волонтерство, бізнес, громадські проєкти).

Тож, змінюватися мають обидві сторони для того, щоб спільнота була цілісною. Це має бути двосторонній процес зі створення інклюзивного середовища, адже без взаємної адаптації не буде гармонії.

Якщо ви хочете працювати в обох напрямках, можна діяти в наступних напрямках:

- 1) Допомога ветеранам в інтеграції.
- 2) Підтримка у працевлаштуванні та професійному розвитку.
- 3) Психологічна підтримка та простір для безпечного спілкування.
- 4) Залучення їх до нових соціальних ініціатив.
- 5) Формування середовища для взаємодії
- 6) Навчання цивільних ефективному спілкуванню з ветеранами.
- 7) Відкриті заходи, де всі можуть взаємодіяти без поділів.
- 8) Спільні проєкти, які допомагають будувати довіру.

Ось кілька ідей, які допоможуть і ветеранам адаптуватися, і цивільним краще зрозуміти їх:

- 1) Живі зустрічі та діалоги.

Формат: Організовувати відкриті бесіди, де ветерани та цивільні можуть спілкуватися без формальностей.

Мета: Дати можливість ветеранам поділитися своїм досвідом у конструктивному ключі, а цивільним – краще їх зрозуміти.

Приклад:

«Кава з ветераном» – зустрічі в неформальній обстановці.

Панельні дискусії: «Що означає повернутися?»

2) Воркшопи про подолання стресу, адаптацію та нові можливості.

3) Спільні проєкти та волонтерство.

Формат: Залучати ветеранів та цивільних до спільної роботи, що створює рівність і взаємоповагу.

Мета: Взаємодія через дії, а не просто слова.

Приклад:

Ветерани та цивільні разом реалізують соціальні ініціативи (наприклад, допомога іншим ветеранам, дітям, екологічні проєкти).

4) Спільні спортивні події (бігові марафони, командні ігри).

5) Майстер-класи від ветеранів (про лідерство, витривалість, дисципліну).

6) Бізнес та кар'єра для ветеранів

Формат: Створення кар'єрних можливостей і підтримки для тих, хто повернувся з війни.

Мета: Допомогти ветеранам знайти місце в економічному житті.

Приклад:

Програми менторства: ветерани отримують наставника в бізнесі чи кар'єрі.

7) Стартап-інкубатори для ветеранів, які хочуть розпочати власну справу.

8) Курси з перекваліфікації та навчання сучасним підходам, технологіям, навичкам.

9) Психологічна підтримка та здоров'я.

Формат: Програми з м'якої адаптації, де ветерани не відчують себе «ізольованими» від суспільства.

Мета: Дати можливість емоційно розвантажитися та знайти точки опори.

Приклад:

– Ретрит-програми для ветеранів та їхніх родин.

– Групові терапії та спортивні активності (йога, туризм, майндфулнес).

– Підтримка родин ветеранів – адаптація не лише для самих військових, а й для їхніх близьких.

10) Культурні заходи

Формат: Створення майданчика для вираження себе через творчість.

Мета: Дати ветеранам голос, який почують цивільні.

Приклад:

Фотовиставки «Очима ветерана».

11) Літературні або музичні зустрічі, де ветерани читають свої тексти діляться історіями, грають на музичних інструментах чи співають.

12) Театральні вистави або стендап, де ветерани говорять про свій досвід з гумором або через мистецтво.

14. Чи правильно користуватися допомогою Ветеранів для вирішення проблем самих Ветеранів? Чи спільний досвід зашкодить обом?

Використання допомоги ветеранів для підтримки інших ветеранів може бути ефективним, але тільки якщо робити це правильно. Спільний досвід може як допомогти, так і зашкодити, залежно від обставин.

Коли це допомагає:

– Краще розуміння проблем: ветерани можуть говорити однією мовою, їхній досвід дає їм глибше розуміння ситуації.

– Довіра – люди легше відкриваються тим, хто пережив щось схоже.

– Приклад успішної адаптації: ветерани, які знайшли себе у цивільному житті, можуть стати рольовими моделями для інших.

Коли це може зашкодити:

– Емоційне вигорання: якщо ветеран, який допомагає, сам ще не стабілізувався, він може втратити власний баланс.

– Підсилення травматичних переживань: обговорення схожих негативних ситуацій може «підживлювати» ПТСР замість його подолання.

– Замкнене середовище: якщо допомагають лише ветерани ветеранам, то вони можуть відірватися від цивільного життя і створити «ізолюваний світ».

Як зробити це правильно?

Підготовка: ветерани, які допомагають іншим, повинні мати хоча б базові навички психологічної підтримки або працювати разом із фахівцями.

Супровід: важливо, щоб ветерани-ментори мали можливість отримувати підтримку для себе від фахівців з ментального здоров'я.

Інтеграція цивільних: корисно залучати цивільних спеціалістів,

щоб процес допомоги не перетворювався на замкнене коло «травматичних спогадів».

Фокус на рішення: важливо, щоб такі ініціативи не перетворювалися на нескінченне обговорення проблем, а допомагали знаходити вихід і нові можливості.

Отже, допомога «ветеран – ветерану» може бути дуже потужною, але потрібно дбати про безпеку і баланс. Якщо вдасться інтегрувати підтримку цивільних фахівців, ветерани можуть отримати максимальну користь без ризику емоційного виснаження.

15. Надайте практичні рекомендації з толерантної назви тренінгу чи навчань? (Напрямок цієї роботи публічний і може викликати роздратування чи супротив).

Так, ми часто спостерігаємо настороженість демобілізованих із лав Сил Оборони через формування особливого ставлення до них). Як створити системний підхід, щоб підтримка була ефективною й доступною для всіх. Ось кілька порад, як це можна реалізувати:

1) *Створення корпоративної програми підтримки ветеранів.*

Формат: Програма, яка діє по всій компанії та має єдині принципи, але враховує особливості кожного регіону.

Ключові напрями:

- психологічна підтримка (консультації, групи підтримки);
- кар'єрне зростання (перекваліфікація, менторство);
- комунікація між ветеранами і цивільними (спільні навчання, волонтерські ініціативи тощо).

2) *Координатори у філіях.*

Формат: Призначення відповідальних осіб у кожному місті, які будуть курирувати ініціативи.

Роль координатора:

- Бути зв'язковою ланкою між керівництвом і ветеранами.
- Організовувати локальні заходи.
- Відслідковувати потреби ветеранів у філіях.

3) *Внутрішня спільнота ветеранів.*

Формат: Корпоративний онлайн-чат, де ветерани можуть обмінюватися досвідом, отримувати підтримку та допомагати новачкам.

Переваги:

- Об'єднує людей у різних містах.
- Дозволяє швидко ділитися корисною інформацією.

– Мінімізує ризик «замикання» в проблемах конкретного колективу.

4) Освітні програми для всіх співробітників.

Формат: Тренінги для менеджерів і колективу про те, як ефективно взаємодіяти з ветеранами.

Мета: Навчити цивільних колег краще розуміти ветеранів. Дати ветеранам інструменти для адаптації до корпоративного середовища. Запобігти можливим конфліктам через нерозуміння досвіду ветеранів.

5. Гнучка система кар'єрної адаптації.

Формат: Програми адаптації для ветеранів (менторство, стажування, гнучкий графік для тих, кому потрібен перехідний період).

Приклади:

– Ветерани, які довше працюють у компанії, стають наставниками для новачків.

– Запровадження програм швидкої перекваліфікації для роботи на нових посадах.

6. Спільні ініціативи для об'єднання ветеранів і цивільних.

Формат: Волонтерські, спортивні та соціальні заходи, які допоможуть створити здорову взаємодію без поділів на «нас» і «їх».

Приклади:

– Благодійні проєкти (допомога дітям батьки яких загинули на війні, тваринам у притулках (військові їх часто рятували і вивозили тварин із зони бойових дій, екологічні акції)).

– Корпоративні марафони, де ветерани можуть показати свої сильні сторони.

– Спільні поїздки на природу, походи, ретрити.

Як запустити процес?

1) Зібрати ініціативну групу ветеранів та цивільних, які зацікавлені в розвитку програми.

2) Оцінити потреби: провести анонімне опитування серед ветеранів, щоб зрозуміти їхні запити.

3) Запустити перші ініціативи. Наприклад, онлайн-чат + зустріч ветеранів у кожному місті.

4) Впровадити координацію: знайти лідерів у кожній філії, які зможуть підтримувати цю роботу.

5) Налагодити регулярний зворотний зв'язок: аналізувати, що

працює, а що потрібно змінити.

16. Деякі колеги озвучили проблему почуття провини і сорому перед ветеранами («соромно дивитись в очі»). Це також впливає на спілкування, бо може трактуватись не вірно.

Почуття провини та сорому перед ветеранами – це поширене явище серед цивільних, особливо якщо вони відчують, що нічого не зробили для країни під час війни. Дійсно, ці емоції можуть створювати напруженість у колективі й навіть заважати нормальній комунікації.

Як допомогти цивільним позбутися почуття провини перед ветеранами?

1) Пояснити, кожен робив свій внесок. Війна – це не тільки про фронт. Кожен, хто працював, підтримував економіку, займався волонтерством або просто жив і підтримував інших – теж робив свою частину роботи.

Приклад для комунікації:

«Якби всі пішли воювати, хто б підтримував країну в тилу? Ми всі працюємо на спільний результат».

«Ти робиш важливу справу – тримаєш економіку, даєш можливість ветеранам повернутися в нормальне життя».

2) Дати зрозуміти, що ветерани очікують поваги і прийняття, а не провини в ваших очах чи каяття.

Головна думка: Більшість ветеранів не хочуть, щоб їх жаліли чи перед ними вибачалися – вони хочуть рівного ставлення і поваги.

Як говорити?

«Ти не винен, що в тебе інший досвід. Головне – повага і підтримка».

«Ветерани не хочуть дистанції, вони хочуть бути частиною суспільства».

3) Не демонізувати війну і не ідеалізувати ветеранів.

Головна помилка: Бачити ветеранів як людей, яких треба або жаліти, або ставити на п'єдестал.

Рішення: сприймати їх як колег і рівних членів суспільства. Говорити з ними про звичайні, буденні речі, а не тільки про війну.

4) Переключити увагу з провини на дію.

Замість самозвинувачення – корисна дія:

- допомогти ветеранам адаптуватися в колективі;
- приєднатися до ініціатив (наприклад, допомогти у

волонтерському проєкті чи благодійній акції).

Приклад, як пояснити колегам:

– «Якщо відчуваєш дискомфорт, краще не жаліти себе, а зробити щось корисне».

– «Допомога не означає, що ти маєш віддати все. Це може бути навіть проста розмова чи дружня підтримка».

5) Дати простір для відкритого діалогу.

Формат: внутрішні зустрічі або тренінги, де можна обговорити страхи, бар'єри у спілкуванні та розвіяти міфи. Темою такого заходу може бути: «Як нам зробити робоче середовище комфортним для всіх».

Висновок: почуття провини не допомагає ні ветеранам, ні цивільним. Натомість потрібно:

- Показати, що у кожного є свій внесок.
- Підкреслити, що ветерани хочуть не жалю, а рівного ставлення.
- Переключити увагу на дії, а не на провину.
- Створити безпечний простір для відкритих розмов.

17. При співбесіді під час прийому на роботу чи інструктажі з техніки безпеки наскільки коректно інформувати військовослужбовця про можливість (чи потребу) отримання допомоги психолога?

Під час співбесіди або інструктажу з техніки безпеки інформування ветеранів про можливість отримання психологічної підтримки є важливим, але його варто подавати коректно та ненав'язливо. Щоб правильно інформувати ветеранів про можливість психологічної допомоги – важливо дотримуватися:

1) Нейтральності і ненав'язливості. Краще подавати це як частину загальної інформації для всіх працівників, а не виділяти ветеранів окремо. Наприклад: «На підприємстві є програми підтримки ментального здоров'я, включаючи консультації психолога для всіх працівників. Якщо у вас виникне потреба, ви можете звернутися анонімно».

2) Проінформуйте, що проходження співбесіди з психологом є загальною політикою підприємства. Психологічна підтримка має бути доступна не лише ветеранам, а й іншим працівникам, що допоможе зняти можливе упередження чи стигматизацію.

3) Наголос повинен бути сфокусований на профілактиці. Варто наголошувати, що психологічні консультації – це не ознака

проблеми, а спосіб підтримки психічного здоров'я і створення здорового психологічного клімату в колективі.

18. Що мають знати працівники підприємства про ПТСР та інші психічні розлади та чи доцільно проводити ознайомчі (тренінги); консультації психолога для працівників/керівників певної категорії.

Працівники (колеги) мають знати:

1) Основи розуміння ПТСР, основні їх прояви і, найголовніше, що це не «слабкість» чи «агресія», а нормальна реакція організму на травматичний досвід.

2) Як будувати відносини з колегами-ветеранами: з повагою, без нав'язливих запитань про службу.

3) Як розпізнати ознаки кризи та правильно реагувати: без осуду, з пропозицією підтримки або перенаправлення до фахівців.

19. Чи доцільні тренінги для працівників та керівників?

Виходячи з вище наведених порад – так, якщо проводяться кваліфікованими фахівцями – вони можуть бути дуже корисними. Це можуть бути:

1) Ознайомчі тренінги для всіх працівників – навчання базових принципів підтримки колег-ветеранів, уникнення тригерних ситуацій.

2) Спеціалізовані тренінги для керівників – щоб розуміли, як ефективно взаємодіяти, підтримувати ветеранів і не допускати дискримінації.

3) Індивідуальні консультації психолога (за бажанням) – для тих, хто має запит або працює в умовах високого рівня стресу.

Такі ініціативи допоможуть не лише ветеранам, а й всьому колективу, створюючи здорове робоче середовище.

20. Якщо доцільно то які категорії мають отримати такий досвід?(мається на увазі саме спільнота ветеранів, кластерів для спілкування між ними – люди зі схожим досвідом, які пережили +/- однакові емоції). Чи це може бути спільнота в месенджері, періодичні зустрічі для спілкування, спільне проведення часу, наприклад на риболовлі тощо? Чи доцільно організувати Групу (і в месенджері, і в «живу») яку може модерувати психолог? (на зустрічі казали, що є хлопці з бойовим досвідом, які можуть допомагати в таких питаннях).

Так, у рамках інтеграції ветеранів у цивільне життя та побудови комфортного середовища на підприємстві важливо створити окремі

ініціативи для різних категорій працівників. Особливу увагу слід приділити ветеранам, які потребують підтримки від спільноти людей із подібним досвідом.

Категорії працівників, які мають отримати цей досвід:

1) Ветерани (УБД, колишні військові). Для них можна організувати:

- Закриті ветеранські групи підтримки для створення безпечного простору для обговорення спільних викликів, обміну досвідом та підтримки один одного.

- Менторські програми: залучення ветеранів із більшим досвідом адаптації для допомоги новачкам.

- Тренінги з управління стресом, конфліктології, саморегуляції – корисні для адаптації в робочому середовищі.

2) Для працівників, які безпосередньо працюють із ветеранами (HR, керівники, наставники, колеги):

- Тренінги з ефективної комунікації та взаємодії, щоб уникнути гострих конфліктних ситуацій, навчити вирішувати спірні питання методом «Без поразок» та краще розуміти потреби ветеранів.

- Знайомство з темою ПТСР та його проявами не для діагностування, а для розуміння психофізіологічного стану та навчитися способам підтримки колег у складний момент.

3) Для усіх працівників підприємства, оскільки усі українці живуть в умовах підвищеного стресу (звуки тривоги, обстріли мирного населення) доцільно проводити:

- Загальні освітні програми щодо ментального здоров'я, які створюють культуру розуміння та прийняття різноманітності.

- Корпоративні ініціативи на тему адаптації ветеранів – волонтерські проекти, підтримка ветеранів у суспільстві.

4) Створення ветеранських кластерів (спільнот для неформального спілкування) – це один із найефективніших методів підтримки. Це може бути як онлайн-група, так і регулярні зустрічі офлайн, куди ветерани можуть приходити для обговорення своїх переживань, обміну досвідом та взаємної підтримки.

Такі програми не тільки допоможуть ветеранам інтегруватися в соціальну та професійну сферу, а й сприятимуть створенню інклюзивного середовища та здорової корпоративної атмосфери, яка сприятиме більш ефективній професійній діяльності на конкретному робочому місці і підприємства в цілому.

ВИСНОВКИ

Широкомасштабна російська агресія в Україні, яка триває вже понад три роки, привела до критичного збільшення в суспільстві кількості людей з особливими потребами. Що нині може їм запропонувати суспільство: нові можливості у різних сферах освітнього, соціального та економічного життя, чи обмеження у доступі до важливих соціальних ресурсів?

Теоретичний аналіз понятійної сутності та теоретико-методологічного і нормативно-законодавчого підґрунтя інклюзивного середовища – виявив вагоме психолого-педагогічне і нормативне надбання численних поколінь зарубіжних і українських мислителів, сподвижників, науковців, державних і громадських діячів яке є основою для створення повноцінного інклюзивного середовища в нашій країні.

В сучасному світі інклюзивність є одним із найважливіших соціальних трендів. Теоретичні концепції А. Бандури, А. Маслоу, К. Роджерса, Л. Виготського, Г. С. Костюка, С. Д. Максименка та практичні підходи до демократичної освіти і рівного доступу до навчання Д. Дьюї, М. Монтессорі та ін., ідеї численних соціальних рухів за права людини – стали базовими для створення інклюзивного середовища та розвитку інклюзивної освіти у світі і в Україні, оскільки ґрунтуються на комплексних підходах до індивідуальних психофізіологічних особливостей, емоційного-психологічного стану, когнітивних можливостей у навчанні, вихованні, розвитку і подальшій професійній діяльності людей з особливими потребами.

Знання зарубіжного досвіду розвинутих країн, де суспільство вже тривалий час є інклюзивно орієнтованим, на прикладі нашого ближнього сусіда – Польщі, дає можливість розуміти переваги інклюзивної освіти та враховувати реальні перешкоди і складнощі у процесі створення інклюзивного середовища в нашій країні, яке є затребуване суспільством і економікою. Першими кроками у задоволенні таких потреб є освітньо-психологічні консультації, де ми, як фахівці даємо відповіді на найболючіші запити сьогодення, виходячи з українських реалій стосовно інтеграції учасників бойових

дій і ветеранів у соціально-професійне середовище.

Ми не змінимо положення людей з обмеженими можливостями в Україні, поки не зрозуміємо, що люди, які пройшли бойовий досвід, отримали інвалідність чи ПТСР – це ми: наші батьки, наші брати і сестри, наші діти, наші родичі і ми самі, бо ми усі щодня переживаємо ракетні атаки на мирні міста і села. Кожен з нас є або може стати інвалідом.

Отже, хочеться сказати всьому суспільству від імені усіх постраждалих: «Інвалід – це я, тільки в іншій життєвій ситуації. І я не чекаю, щоб хтось дивився на мене з жалем, але я хочу, щоб близькі мені люди підтримували мене, так само як я намагаюся їх захистити, допомогти їм турботою та розумінням їхніх потреб». З таких простих, щирих і відданих зав'язків народжується як родинна любов, так і соціально-професійна солідарність спільноти, які становлять життєву основу патріотизму.

Отже, одним із надважливих завдань, яке стоїть перед українським суспільством як суспільством людей, які хочуть відбудувати країну та якомога повніше реалізувати свій потенціал розвитку, є реальне, а не лише формальне включення людей з обмеженими можливостями в це суспільство. Виконання такого завдання вимагає постійного, ретельного пристосування умов освіти, соціального і професійного життя до потреб усіх людей на всіх етапах життя.

Однак, перш за все, це вимагає піклування про міжособистісні стосунки та ставлення, позначені цінностями, які базуються на соціальній солідарності. Здатність надавати одне одному дружню, мудру та ефективну підтримку, необхідну для подолання життєвих труднощів і прагнення досягти повної людяності, є і шляхом, і метою виховання наступних поколінь для життя в спільноті, яка прагне до солідарності та відповідального розвитку.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

XXI століття характеризується інноваційними підходами до вітчизняної освіти, упровадженню європейських норм і стандартів у систему вищої освіти. При цьому сучасна ситуація в Україні вимагає осмислення, спадкоємства та збереження загальнолюдських і національних цінностей на міжкультурному та полікультурному рівнях. Дослідження актуальних інноваційних тенденцій в освіті у контексті євроінтеграційних процесів має кардинальне значення для розвитку науки як на глобальному та національному рівнях.

У дослідженні виділено та аргументовано актуальні проблеми розробки компетентнісних засад підготовки творчих компетентних фахівців/педагогів в умовах сучасних викликів, воєнного стану в Україні.

Обґрунтовано теоретичні, методологічні та методичні концепти наукових розвідок дослідників.

По-перше, проаналізовано основні проблемні питання процесу імплементації компетентнісного підходу у галузі педагогічної освіти, а також окреслено шляхи їх вирішення, що підносить компетентнісну парадигму на рівень нового її розуміння та складає наукову новизну дослідження. Обґрунтовано психолінгвістичний, психопедагогічний, психофізіологічний, психофізичний, синергетичний підходи до освітньої діяльності, а також системне моделювання, що дало змогу побудувати модель кореляції основних освітніх та філософських феноменів. З'ясовано, що процес імплементації компетентнісного підходу, у тому числі у галузі педагогічної освіти, дозволяє говорити про надзвичайну складність його використання для детермінації/охоплення множини професійно-особистісних якостей педагога, коли суто кількісний/лінійний аналіз цих якостей виявляється непродуктивним та потребує застосування міждисциплінарного підходу, що передбачає, у тому числі й використання нелінійно-синергетичного аналізу феномену компетентності як мети, інструменту та засобу моніторингу процесу формування сучасного фахівця у системі професійної освіти. Відтак, з'ясовано, що зміст компетентнісного підходу має бути організованим на основі синергетично-нелінійної методології для

того, щоб звільнити цей підхід від притаманного йому традиційного кількісно-лінійного аспекту.

На основі синергетично-нелінійної методології доведено, що будь-яка окрема компетентність фахівця актуалізується у контексті всіх його наявних/актуальних та потенційних компетентностей, а також (ураховуючи квантово-синергетичні засади постнекласичної науки) має вміщувати й проєктивні/потенційні компетентності людини, які вона має сформувати у майбутньому. Доведено, що результат професійної підготовки закладах вищої освіти має концентруватися не тільки у сфері особистісно-професійних якостей педагога, але й у сфері певних якостей учня, оскільки саме учень як головний об'єкт/суб'єкт) соціально-педагогічного впливу постає головним результатом професійної підготовки педагогів. Концептуалізується синтетичний тип знань на основі ілюстрації процесу глибокого засвоєння певного поняття через його репрезентацію на рівні шести аспектів діяльності людини.

Розглянуто три парадигмальних аспекти професійної освіти: традиційна парадигма вузькопрофесійної освіти (спрямованої на формування вузькопрофільного фахівця), парадигма формування цілісної гармонійної особистості (спрямована на формування багатoproфільного фахівця), парадигма постнекласичної/неперервної освіти, яка прагне примирити та поєднати дискретний профільно-компетентнісний і цілісний гуманістично-особистісний освітні підходи. Парадигма постнекласичної освіти реалізує завдання з формування багатогранного фахівця (який через неперервну освіту здатен розвинути себе у контексті актуальних якостей вузькопрофільного фахівця та інтегрувати в склад цих якостей якості багатoproфільного фахівця), що можна здійснити завдяки: технології ментально-емоційної регресії майбутніх фахівців у дитинство; розробці інтегральних навчальних курсів, які б у єдиному освітньо-професійному просторі поєднували досягнення багатьох наук та технологій; розвитку у майбутніх фахівців сфери почуттів та багатого соціально-виробничого рольового репертуару; формуванню самосвідомості всіх учасників освітнього процесу; розвитку в них позитивної внутрішньої мотивації щодо освітньо-професійної діяльності, що реалізується шляхом розвитку творчих здібностей фахівця та зумовлюється синергетичним принципом «талант – це

сума талантів та здібностей», цілепокладанням суб'єктів освітнього процесу, використанням контекстного підходу.

За таких умов розглядається професіографічний аспект компетентнісної парадигми у контексті компетентності фахівця як системно-фрактального феномену, що дозволяє вирішити зазначені проблеми на рівні постнекласичної парадигми сучасної науки (О. Вознюк) .

По-друге, обґрунтовано концепцію формування професійної компетентних майбутніх учителів в умовах євроінтеграції (теоретичний, методологічний, методичний концепти). Розроблено й апробовано відповідну модель, яка включає цільовий, ціннісно-мотиваційний, змістовий, операційно-діяльнісний та результативний компоненти. Уточнено зміст базових понять дослідження: «компетентність», «професійна компетентність», «майбутні учителі», «євроінтеграція», «умови євроінтеграції» та сучасні тенденції професійної підготовки вчителів. Виокремлено й обґрунтовано педагогічні умови підготовки компетентних майбутніх учителів (формування освітнього середовища, ціннісного особистісно-професійного спрямування; збагачення змісту професійної, що сприяє розвитку професійної компетентності особистості; використання інноваційних технологій для розвитку професійно-педагогічного мислення студентів; розробка науково-методичного супроводу окресленої підготовки в інноваційному освітньому середовищі). Удосконалено компонентну структуру (мотиваційно-ціннісний, когнітивно-змістовий, емоційно-вольовий, діяльнісний), критерії, показники та рівні сформованості професійної компетентності майбутніх учителів. Подальшого розвитку й конкретизації набули положення щодо науково-методичного забезпечення підготовки майбутніх компетентних учителів (змісту, принципів, форм, методів організації навчальної та професійної діяльності) у процесі вивчення дисциплін педагогічного циклу та проходження практики (О. Дубасенюк).

По-третьє, доведено, що розвиток критичного мислення здобувачів під час викладання іноземної мови є одним із пріоритетних напрямів розвитку системи освіти в Україні та у світі, оскільки такий підхід до підготовки майбутніх спеціалістів надає їм суттєві конкурентні переваги на ринку праці та дозволяє отримати престижні посади відповідно до фаху та відповідних економічних

чинників. Обґрунтовано сутність та структуру критичного мислення. На основі узагальнення багатоманітних підходів різних дослідників, виявлено, що критичне мислення являє собою складний когнітивний процес, що полягає у формуванні виважених та автономних рішень, спрямованих на розв'язання комплексних професійних і життєвих проблем, значна частина яких вимагає застосування нестандартних підходів та інструментів. Відтак, критичне мислення пов'язане як з теоретичним, так і з практичним аспектами. Воно характеризується здатністю людини самостійно виявляти суперечності, визначати проблеми та методи їх вирішення. У дослідженні проаналізовано рівень сформованості критичного мислення у здобувачів вищої освіти за результатами виконання кейсового завдання. Останнє свідчить про завищення рівня розвитку критичного мислення здобувачами освіти під час самооцінювання, що, відповідно, потребує додаткового коригування та верифікації результатів шляхом використання додаткових методів верифікації отриманих даних. Підтверджено, що кейс-метод дає змогу здобувачам освіти отримати цінний досвід, розвинути свої аналітичні навички та навчитися знаходити нестандартні й унікальні способи вирішення професійних проблем із максимально ефективним застосуванням наявних ресурсів, що у майбутньому може значною мірою сприяти успішній професійній діяльності.

Отже, використання методу case-study у розвитку критичного мислення майбутніх фахівців немовних спеціальностей під час вивчення іноземної мови позитивно впливає на динаміку критичного осмислення поданої у кейсі ситуації та, відповідно, покращує швидкість прийняття рішень у реальних життєвих, професійних проблемних ситуаціях і якість їх первинної критичної обробки і відповідно підвищує загальний рівень професійної підготовки здобувачів освіти (О. Антонов).

По-четверте, досліджено проблему формування емоційного інтелекту у майбутніх учителів початкової школи у форматі дистанційного навчання. Емоційний інтелект розглядається як основа професійних компетентностей фахівця початкової школи, які визначені професійним стандартом «Вчитель закладу загальної середньої освіти». Кожна з них певним чином пов'язані зі здатністю проявляти емоції і впливати на емоційну сферу учасників освітнього процесу. На прикладі емоційно-етичної, психологічної,

компетентності педагогічного партнерства, інклюзивної, здоров'язберезувальної та прогностичної компетентностей показано місце і значення емоційного інтелекту в структурі професійних компетентностей.

Наголошено на викликах дистанційного навчання, які постають перед проблемою розвитку емоційного інтелекту у майбутніх учителів початкової школи. Найбільш уразливою до онлайн-навчання виявляється емоційна сфера особистості, що підсилює необхідність роботи в емоційно-інтелектуальному напрямі. При цьому можливості дистанційного навчання певною мірою обмежують упровадження існуючих методик, форм, методів і засобів, спрямованих на розвиток емоційного інтелекту, і потребують їх перегляду, адаптації до умов онлайн, пошуку та розробки нових підходів.

Проаналізовано й окреслено сучасні цифрові технології й ресурси (цифрова навчальна програма InnerBody Research, віртуальна дошка Google Jamboard, Padlet.com, Twiddla, віртуальні екскурсії, емодзі, сервіси Kahoot!, Wordwall і LearningApps.org, інструменти для створення інфографіки (Canva), коміксів (Pixton, Write Comics), гейміфіковані онлайн-ресурси, віртуальні кімнати, застосунок EQ: Emotional Intelligence, гра «Віздом: світ емоцій», інтерактивні застосунки Daylio Щоденник та MoodNotes та інші), які підвищують емоційну обізнаність, сприяють самопізнанню, самоконтролю, розвивають навички емоційної саморегуляції, мотивують, сприяють побудові позитивних соціальних стосунків, тобто допомагають розвивати у форматі онлайн-навчання навички майбутніх учителів початкової школи, які охоплює емоційний інтелект (О.Басюк)

По-н'яте, у розділі зазначено, що використання цифрових технологій і цифрових інструментів у сучасній освіті – це найважливіший напрям розвитку вчителів та здобувачів освіти в інформаційній та технічній сферах, оскільки вони розвивають свої навички шляхом уміння адаптуватися у сучасних реаліях (тобто уміти користуватися сучасними гаджетами та технологіями), уміння самостійно шукати інформацію та саморозвиватися, аналізувати та узагальнювати отриману інформацію, а також створювати творчі проєкти. Обґрунтовано поняття «інформаційно-освітнє середовище» на основі аналізу наукових праць. Зазначено, що поняття «інформаційно-освітнє середовище» є важливим концептом, який розвивається у працях дослідників. Залежно від потреб освіти,

наявності засобів науковці описують «інформаційно-освітнє середовище, наповнюють його засобами та інструментами, окреслюють принципи та організаційно-педагогічні умови його використання. Інформаційно-комунікативні технології – це поняття, яке передбачає впровадження різних способів, механізмів, пристроїв, алгоритмів обробки інформації.

Визначено та проаналізовано наступні етапи впровадження та використання ІКТ у навчальному процесі: електронізація, комп'ютеризація, інформатизація. Досліджено цифрову трансформацію освіти в умовах Нової української школи виявлено специфіку використання цифрових технологій і цифрових інструментів в освітньому середовищі початкової школи, розглянуто різновиди ІКТ та їх використання у початковій школі в історичному контексті, проаналізовано методи онлайн-навчання та переваги і недоліки використання цифрових технологій і цифрових інструментів в освітньому середовищі початкової школи; здійснено розробку творчих завдань та проаналізовано шляхи їх запровадження в освітній процес; показано використання цифрових технологій і цифрових інструментів для розвитку мовлення та для розвитку читання; наведено приклади активних форм методичної роботи в закладах загальної середньої освіти. У структурі професійної підготовки сучасного педагога визначено ключові положення цифрової грамотності: ефективне використання нових цифрових технологій (інтерактивних засобів обробки інформації, мобільних технологій, електронних ресурсів, засобів цифрової комунікації); ефективна орієнтація в мережі Інтернет, уміння шукати та обробляти нові знання, різні форми та види даних, необхідні відомості та інформацію; уміння створювати нові освітні продукти, інтерактивний навчальний матеріал за допомогою сучасних цифрових технологій. Проаналізовано 8 компонентів цифрової грамотності за Д. Белшоу, а саме: культурний, когнітивний, конструктивний, комунікативний, упевнене користування, креативність, критичний, громадянський. Таким чином, доведено, що цифрові технології і цифрові інструменти є життєздатним перспективним засобом для підвищення рівня підготовки компетентних майбутніх педагогів початкової школи (В. Павленко, Т. Смайлова).

По-шосте, у дослідженні проаналізовано і систематизовано наукові здобутки з проблеми організації і функціонування

дистанційного навчання як педагогічну проблему та сучасну форму професійної підготовки майбутніх учителів. Здійснено термінологічний аналіз поняття «дистанційне навчання». Визначено педагогічні умови організації дистанційного навчання у професійній підготовці майбутніх учителів та чинники організації такої форми навчання у закладах вищої освіти. Проаналізовано особливості (переваги та недоліки) дистанційної форми навчання. Проведено ретроспективний аналіз досліджуваної організаційної форми освітнього процесу на основі зарубіжного та вітчизняного досвіду. Окреслено використання ефективних сучасних освітніх технологій дистанційного навчання під час підготовки майбутніх учителів спеціальності А3 Початкова освіта і А4 Середня освіта. Висвітлено результати дослідження проблеми використання дистанційного навчання в сучасних умовах професійної підготовки майбутніх учителів у процесі вивчення педагогічних дисциплін (В. Ковальчук).

По, сьоме, обґрунтовано специфіку психолого-педагогічної підготовки фахівців у контексті роботи з учасниками освітнього процесу з особливими потребами. У матеріалах даного напрямку дослідження на основі аналізу наукової літератури, наголошено, що інклюзивне середовище – це простір, у якому всі люди, незалежно від їхніх особливостей, почуваються прийнятими, цінними та мають рівні можливості для участі у життєвості. Основна увага у дослідженні спрямована на підготовку спеціалістів освітянської сфери на роботу з дітьми з особливими освітніми потребами (ООП). Останнім часом, у період ведення Україною тяжкої, вимушеної війни за свою незалежність, кількість таких дітей, нажаль, зростає. Все це робить вкрай актуальними питання розробки компетентнісних засад підготовки майбутніх фахівців до педагогічної діяльності в межах надання навчально-виховних послуг дітям з особливими освітніми потребами.

Наголошено про важливість у роботі вчителя в інклюзивних групах застосування сучасних цифрових технологій, проєктування та впровадження індивідуальних програм розвитку залежно від діагнозу дитини, включаючи рівень розумового, психологічного та фізичного розвитку. Проаналізовано роботи І. Гевко, В. Гладуша, І. Кузави, З. Шевціва, у яких висвітлено окремі види методик, організаційних форм та властивих ознак інклюзивної освіти, виокремлено основу сучасних технологій практичного здійснення

системи інклюзивної освіти, спрямованої на корегування розвитку та соціалізацію дітей з ООП. Досліджено питання вивчення та узагальнення практичного досвіду організації освітнього процесу в інклюзивних закладах освіти, виявлено, що інклюзивна освіта – це системний, багатовимірний і різноспрямований підхід до освіти, спрямований на адаптацію освітніх вимог, умов навчання та організації навчання до потреб і можливостей кожного учня як повноцінного учасника освітнього процесу. Інклюзивна освіта стала невід’ємною частиною навчання в багатьох країнах світу. В Україні цей процес тільки починається, набуває обертів і стає пріоритетним напрямом реформування освітньої, суспільної та професійної систем.

Проаналізовано розвиток інклюзивної освіти в Польщі, який почався раніше, набув певного досвіду та заслуговує на вивчення українськими спеціалістами. У цій країні стосовно інклюзивної освіти використовують три види навчання дітей з ООП: інклюзивна освіта, інтегроване навчання та сегрегаційна система освіти. Доведено, що вирішення завдань з підготовки здобувачів вищої освіти до роботи в умовах інклюзії можливо при реалізації комплексного підходу на компетентнісних засадах. Такий підхід базується на змістовному та технологічному компонентах, він представляє собою систему теоретичних, прикладних і методичних знань, а також проєктних, організаційних і комунікативних умінь, орієнтованих на формування ціннісно-мотиваційних відносин і професійної компетентності педагогів у галузі інклюзивної освіти.

Емпірична частина роботи присвячена дослідженню формування такої фахової компетентності у майбутнього педагога як володіння емпатією. Наголошено, що адекватний рівень розвитку емпатії є основою для створення позитивних умов процесу формування інших професійно значущих компетентностей особистості. Така компетентність необхідна для роботи щодо створення інклюзивного суспільства, якого потребують сучасні реалії. Також для педагогічної діяльності в інклюзивному середовищі важливо розвивати толерантність як компонент педагогічної компетенції у майбутніх учителів.

Також представлено результати аналізу психолого-педагогічного дослідження, проведеного серед здобувачів вищої освіти бакалаврського рівня Житомирського державного університету імені Івана Франка. У дослідженні упроваджено спеціально

розроблену тренінгову програму «Гуманістичні цінності та емпатія», в рамках якої можна проводити самодіагностику особистості та тренінги щодо розвитку гуманістичних цінностей. Вона базується на засадах арт-терапії із застосуванням цифрових технологій. Доведено ефективність формувального експерименту, зокрема розробленої тренінгової програми за допомогою статистичних методів.

Водночас матеріали роботи включають такий актуальний практичний аспект як проблеми та рекомендації психолога щодо інтеграції учасників бойових дій та ветеранів у соціально-професійне середовище. У цілому, матеріали роботи слугують сприянню розвитку такого суспільства, в якому люди, незалежно від відмінностей за станом здоров'я, психофізіологічними особливостями, походженням – будуть повноправними членами спільноти, а їх різноманітність сприйматиметься як цінний ресурс для соціального та цивілізаційного розквіту. Представлено проблеми та рекомендації психолога щодо інтеграції учасників бойових дій та ветеранів у соціально-професійне середовище (О. Мирошніченко, Л.Бахмутова).

На основі аналізу зарубіжного та вітчизняного досвіду результатів проведених досліджень виділимо рівні творчого упровадження концептуальних компетентнісних засад в оновленні системи професійної підготовки майбутніх фахівців/учителів засобами цифрових технологій в Україні на стратегічному, теоретичному та організаційно-педагогічного рівнях. На стратегічному рівні передбачено нормативно-правове забезпечення професійної підготовки майбутніх фахівців/учителів в Україні відповідно до сучасних викликів з урахуванням конструктивного зарубіжного досвіду, поєднання централізації та децентралізації в управлінні системою вищої освіти в Україні. На теоретичному рівні - розробка нової концепції структурування змісту професійної підготовки компетентних фахівців/учителів у закладах вищої освіти за такими принципами як модульність, міждисциплінарність, рефлексивність; упровадження інноваційних, зокрема цифрових технологій організації та включення нової концепції у контекст освітньої діяльності ЗВО. Організаційно-педагогічний рівень передбачає посилення практичних, прикладних аспектів змісту професійно-педагогічної підготовки майбутніх фахівців/учителів, а також посилення кооперативної, проблемної, дослідної

спрямованості орієнтування на діяльнісне освоєння змісту окресленої підготовки через цифрові освітні технології, зокрема інтерактивні форми і методи навчання, проблемні, проектно-дослідницькі методики на основі комплексного, методичного й інформаційного забезпечення навчального процесу, заміна традиційної ролі викладача на роль наставника.

Таким чином, обґрунтовано теоретичні та методичні засади підготовки творчих компетентних фахівців у закладах вищої освіти; досліджено процес формування професійної компетентності майбутнього вчителя в умовах європейської інтеграції; вивчено стан сформованості критичного мислення у здобувачів вищої освіти у процесі вивчення іноземної мови; проаналізовано особливості формування емоційного інтелекту як складової професійних компетентностей майбутніх учителів початкової школи в умовах дистанційного навчання; виявлено специфіку використання цифрових технологій і цифрових інструментів, їх види та методику в освітньому середовищі початкової школи; окреслено педагогічні умови організації дистанційного навчання у професійній підготовці майбутніх учителів; охарактеризовано специфіку психолого-педагогічної підготовки фахівців з учасниками освітнього процесу з особливими потребами.

До перспектив дослідження віднесено: подальше обґрунтування теоретичних та методологічних засад особистісного та професійного становлення компетентних фахівців в умовах воєнного стану та відродження Української держави, розробка стратегій сучасних цифрових технологій, упровадження їх у практичну діяльність; підготовка ІТ-фахівців засобами освітніх веб-ресурсів, подальшу розробку цифрового освітнього та наукового простору, створення умов для перспективного розвитку та збагачення професійно важливих якостей; обґрунтування компетентнісних прогностичних моделей підготовки майбутніх фахівців, орієнтованих на миротворчі освітні та наукові процеси; розроблення практичних рекомендацій щодо впровадження ідей компетентнісної парадигми засобами цифрових технологій у підготовку майбутніх фахівців.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

Аргіропулос Д., Тарнавська Н. Інклюзивна педагогіка: навч. посіб., Житомир : вид. О.О. Євенок, 2020. 176 с.

Бельдій А.О., Волошина О.В. Формування толерантності до осіб з особливими освітніми потребами як соціально-педагогічна проблема. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія. 2017. Випуск 52. С. 13–16.

Бех І.Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн.2 Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. Київ : Либідь, 2003. 344 с.

Биков В. Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти: монографія. Київ, 2008. 684 с.

Биков В.Ю. Дистанційна освіта: актуальність, особливості і принципи побудови, шляхи розвитку та сфера застосування. Інформаційне забезпечення навчально-виховного процесу: інноваційні засоби і технології: Колективна монографія. К.: Атіка, 2005. 252 с. С. 77-92.

Биков В.Ю. Мобільний простір і мобільно орієнтоване середовище Інтернет-користувача: особливості модельного подання та освітнього застосування. Інформаційні технології в освіті. 2013. №17. С. 9–37.

Биков В.Ю., Кремень, В.Г. Категорії простір і середовище: особливості модельного подання та освітнього застосування. Теорія і практика упр. соц. системами: філос., психологія, педагогіка, соціол. 2013. №2. С. 3-16.

Богучарова О. І., Кузнецов П. О., Чекер В. М. Проектування освітнього інформаційно збагаченого середовища та його психологопедагогічне забезпечення / Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка: Педагогічні науки. Луганськ, 2010. №16, Ч.ІІ. С. 6–15.

Використання інформаційно-комп'ютерних технологій у викладанні мови. URL:<https://journal.osnova.com.ua/article/36217>

Всеукраїнське опитування щодо тенденцій організації дистанційного навчання у закладах освіти в умовах карантину у II семестрі 2020/2021 навчального року /Державна служба якості освіти України. URL: <https://sqe.gov.ua/diyalnist/monitoringovi-doslidzhennya/monitoringovi-doslidzhennya-za-2021-rik/>

Гаврилюк В. Ю. Створення та функціонування інформаційно-освітнього середовища сучасного позашкільного навчального закладу: метод. посіб. Біла Церква, 2016. 48 с.

Гаврілова Л., Топольник Я. Цифрова культура, цифрова грамотність, цифрова компетентність як сучасні освітні феномени. Інформаційні технології і засоби навчання. 2017. Т. 61. Вип. 5. С. 1–14.

Гевко І. В. Значення інноваційних технологій при здійсненні інклюзивної освіти. Педагогічний альманах: збірник Комунального вищого навчального закладу Херсонська академія неперервної освіти Херсонської обласної ради.

Херсон, 2018. Випуск № 37. С. 236–240.

Гладуш В. А., Висоцька А. М., Дубовський С. О. Корекція розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями засобами фізичного виховання. Вісник післядипломної освіти : зб. наук. пр. (Серія «Педагогічні науки»). Київ, 2020. Вип. 12 (41). С. 44–62.

Гриценко А. П. Організація практичної підготовки майбутніх учителів навчальних дисциплін громадянської та історичної освітньої галузі в умовах дистанційного навчання. URL: https://repo.btu.kharkov.ua/bitstream/123456789/18727/1/viebinar_22-11_2022-17-21.pdf

Гуралюк А. Г. Управління закладом післядипломної педагогічної освіти із застосуванням комп'ютерних технологій: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.06 / Ун-т менеджменту освіти АПН України. Київ, 2008. 20 с.

Дайнод А. МОН і IT-школяр об'єдналися в комітет по цифровим освітнім технологіям, 2018. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1732299-mon-i-it-shkolyar-obyednalisya-v-komitet-po-tsifrovimosvitnim-tekhnologiyam>.

Дичковський С. Педагогічні засади культурологічної підготовки майбутніх інженерів засобами дистанційного навчання: дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2009. 311 с. URL: https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/42224/Dychkovskiy_dis.pdf?sequence=1&isAllowed=

Дмитренко К.А. Працюємо з «особливою» дитиною у «звичайній» школі. Харків : ВГ «Основа», 2020. 120 с.

Екстрене дистанційне навчання в Україні: Монографія / За ред. В.М. Кухаренка, В.В. Бондаренка. Харків.: Вид-во КП «Міська друкарня», 2020. 409 с.

Жалдак М.І., Рамський Ю.С., Рафальська М.В. Модель системи соціально-професійних компетентностей вчителя інформатики. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 2. Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання. 2009. № 7. С. 3–10.

Жук Ю. О. Характерні особливості поведінки у комп'ютерно-орієнтованому середовищі. Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання: зб. наук. праць / НПУ ім. Драгоманова. Київ, 2001. Вип.4. С.144–147.

Захар О. Г., Тихонова Т. В. Інформаційно-освітнє середовище підвищення кваліфікації як засіб забезпечення якісної післядипломної педагогічної освіти вчителів інформатики. Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету : електрон. наук. фах. вид. 2017. № 3.С. 200–229. URL: <https://openedu.kubg.edu.ua/journal/index.php/openedu/article/view/86/119>

Захарова І. Г. Інформаційні технології в освіті: навч. посібник для студ. вищ. пед. навч. закладів. К.: Видавничий центр «Академія», 2003. 192 с.

Зінченко О. Психологічні умови ефективності дистанційного навчання під час війни. Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки. 2022. Випуск 13. С. 71–77. DOI <https://doi.org/10.30970/PS.2022.13.9>

Інформатизації і комп'ютеризації загальноосвітніх навчальних закладів України – 20 років / А. М. Гуржій та ін. Комп'ютер в школі і сім'ї. 2005. № 5. С. 3–11.

Інформаційно-освітнє середовище професійно-технічних навчальних закладів: посібник / за наук. ред. П. Г. Лузана. Київ, 2017. 124 с.

ІТ-школяр: нові компетентності з інформатики, 2018. URL: <https://www.pedrada.com.ua/article/2270-t-shkolyar-nov-kompetentnost-znformatiki>.

Кізім С. С., Куцак Л. В., Люльчак С. Ю. Інформаційно-освітнє середовище як засіб модернізації професійної підготовки майбутніх фахівців Фізико-математична освіта : науковий журнал / Міністерство освіти і науки України, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, Фізико-математичний факультет Суми, 2017. Вип. 4 (14). С. 37–42.

Клокар Н. Теоретико-методологічні засади побудови моделі підвищення кваліфікації в системі післядипломної педагогічної освіти. Післядипломна освіта в Україні. 2010. № 2. С. 14–22.

Колупасва А.А. Професійне співробітництво в інклюзивному навчальному закладі: навч.-метод. посіб. Київ : Видавнича група «А.С.К.», 2012. 197 с.

Кондратенко С. В. Підготовка студентів щодо використання ІКТ у навчальному процесі до впровадження програми „Intel® Навчання для майбутнього та в рамках експерименту /Модернізація освіти: пошуки, проблеми, перспективи: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ – Переяслав – Хмельницький, 22-25 травня 2006 року). Київ – Переяслав-Хмельницький, 2006. С. 242-243.

Концепція національної програми інформатизації: схвалено Законом України від 4 лют. 1998 р. № 75/98-ВР: ред. від 03.07.2020 р. Законодавство України / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/75/98-vr#n10> (дата звернення: 27.02.2025).

Концепція цифрової трансформації освіти і науки: МОН запрошує до громадського обговорення, 2021. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/konceptsiya-cifrovoyi-transformaciyi-osviti-i-nauki-mon-zaproshuyedo-gromadskogo-obgovorennya>. (дата звернення: 26.02.2025).

Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. Київ : Рад. шк.1989, 608 с.

Костюк Г. С. Навчання і психічний розвиток учнів. Психологічна наука, вчитель, учень, за ред. В. І. Войтка. Київ, 1979.

Костюк Г. С. Розвиток здібностей учнів у процесі навчання і праці. *Радянська школа*, 1959, № 9, с. 29–39.

Крамаренко Т.В. Використання Інтернету та електронних освітніх ресурсів у навчальному процесі вищих навчальних. URL: <http://pedpsy.duan.edu.ua/images/stories/Files/2016-1/43.pdf>.

Кремень В. Г. Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум : монографія. Київ : Грамота, 2007. 576 с.

Кремень В. Інформаційно-комунікаційні технології в освіті і формування інформаційного суспільства. Інформатика та інформаційні технології в навчальних закладах, 2006.

Кузава І. Б. Теоретичні та методичні засади інклюзивної освіти дошкільників, які потребують корекції психофізичного розвитку : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.03. Київ, 2015. 40 с.

Кухаренко В. М. Дистанційне навчання : Умови застосування: навч. посібник / За ред. В.М. Кухаренка, 3-є вид. / В. М. Кухаренко, О. В. Рибалко, Н. Г. Сиротенко Харків : НТУ «ХПІ», «Торсінг», 2002. 320 с.

Лаврик Т. В. Дистанційне навчання: історичний аспект / Т. В. Лаврик / Теорія та методика навчання математики, фізики, інформатики : збірник наукових праць. Випуск VII : В 3-х томах. Кривий Ріг : Видавничий відділ НМетАУ, 2008. Т. 3. С. 15-19.

Лаврик Т. В. Дистанційне навчання: історичний аспект / Т. В. Лаврик / Теорія та методика навчання математики, фізики, інформатики : збірник наукових праць. Випуск VII : В 3-х томах. Кривий Ріг : Видавничий відділ НМетАУ, 2008. Т. 3. С. 15-19.

Лапінський В. В. Навчальне середовище нового покоління та його складові. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 2, Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання / НПУ ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2008. № 6. С. 26–32.

Лейчук А.О. Формування ціннісних основ гуманістичної позиції майбутніх педагогів. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. Зб. наук. пр. Київ: Вид-во «Волинь», 2003. Кн. 2. 368 с.

Ляхотська Л. Л. Інформатизація освітньої діяльності у вищих навчальних закладах післядипломної педагогічної освіти. Науково-методичні основи модернізації освітньої діяльності вищих навчальних закладів післядипломної педагогічної освіти на засадах сучасних технологій: зб. наук. пр. / НАПН України, Ун-т менеджменту освіти. Київ, 2014. С. 65–81.

Максименко С.Д. Психологія в соціальній і педагогічній практиці (Методологія, методи, програми, процедури): Навч. посібник для вищої школи. Київ : Наукова думка, 1998.

Максименко, С.Д. Генетична психологія учіння людини: монографія. Київ : Видавничий дім «Слово», 2017.

Максименко, С.Д. Загальна психологія. Навч. посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2008.

Максименко, С.Д. Психологія особистості: змістовні ознаки. Наука і освіта, 2014, 5, С. 45–52.

Малярчук О. В. Розвиток дистанційної освіти у XIX-XX столітті. [Електронний ресурс]. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/2883/1/08movrdo.pdf> (дата звернення 18.04.2025 року).

Маслюк Ю. А. Проблеми використання інформаційних та комунікаційних технологій у навчальній діяльності. Інновації в освіті, 2006. № 1. С. 117–123.

Матвієнко О. В. Моральне виховання молодших школярів у позаурочній та позашкільній діяльності: Дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 1999. 232 с.

Медвідь Л.А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні:

навч. посіб. Київ, Вікар. 2003. 335 с. С.265

Мірошниченко О. А. Діагностика особистості майбутнього психолога. Житомир : ПП «Рута», 2015. 208 с.

Мойко О. Інформатизація освіти та проблеми впровадження в освіту інформаційних технологій. Молодь і ринок. 2011. № 5. С. 115–118.

Морзе Н. В. Дистанційне навчання і технологія співробітництва. «Інтернет–освіта–наука–2002», 3-я міжнар. конф. ІОН– 2002. Т. 1. Вінниця : УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2002. С. 138-140.

Морзе Н. В., Кузьминська О. Г. Педагогічні аспекти використання хмарних обчислень. Інформаційні технології в освіті: зб. наук. пр. / Херсон. держ. ун-т. Херсон, 2011. Вип. 9. С. 20–21.

Нова українська школа. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola>

Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої освіти. Міністерство освіти і науки України, 2016. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>

Нова українська школа: poradnik dla vchytelja / za zag. red. Н.Б. Бібік. Київ: Літера ЛТД, 2019. 208 с.

Новікова О. Ф., Антонюк В. П., Ляшенко В. І., Азьмук Н. А., Остафійчук Я. В., Шамілева Л. Л., Панькова О. В., Новак І. М., Шастун А. Д., Касперович О. Ю. Формування концептуальних засад цифрової трансформації освіти та науки України. Вісник економічної науки України. 2021. № 1 (40). С. 190–198.

Овчарук О. В. Відкрита освіта та дистанційне навчання за рубежом: сучасні тенденції та їх вплив на процеси модернізації освітньої галузі. Комп'ютер у школі та сім'ї. 2007. №2. С. 46-49.

Овчарук О. В. Відкрита освіта та дистанційне навчання за рубежом: сучасні тенденції та їх вплив на процеси модернізації освітньої галузі. Комп'ютер у школі та сім'ї. 2007. №2. С. 46-49.

Олійник В. В. Дистанційна освіта за кордоном та в Україні: стислий аналітичний огляд. Директор школи, ліцею, гімназії. 2002. №3. С. 42-51.

Олійник В. В. Дистанційна освіта за кордоном та в Україні: стислий аналітичний огляд. Директор школи, ліцею, гімназії. 2002. №3. С. 42-51.

Омельяненко Г. Інформаційно-навчальне середовище: дидактичний аспект. URL: <http://intkonf.org/omelyanenko-ga-informatsiyno-navchalne-seredovische-didaktichniy-aspekt/>

Осадчий В. В., Осадча К. П., Сердюк І. М. Використання мультимедійного проектора та електронної інтерактивної дошки в навчально-виховному процесі ВНЗ: навч.-метод. посіб. Мелітополь, 2011. 132 с.

Павленко В. В. Теорія і практика розвитку креативності школярів у системі загальної середньої освіти Польщі (дис. ... докт. пед. наук: 13.00.01). Житомир, 2023. 571 с.

Павленко В. В., Петровська О.Ю. Цифрова компетентність майбутнього учителя як чинник забезпечення якості педагогічної діяльності. Актуальні

проблеми в системі освіти: заклад загальної середньої освіти – доуніверситетська підготовка – заклад вищої освіти : зб. наук. пр. Київ, 2022. С. 633-640.

Павленко В. Використання ІКТ на уроках у початковій школі. Електронний міжнародний науковий журнал «Дистанційна освіта в Україні: інноваційні, нормативно-правові, педагогічні аспекти». № 4, 2024. С. 357–370.

Павленко В. Педагогічний дизайн мультимедійного уроку. Дистанційна освіта в Україні: інноваційні, нормативно-правові, педагогічні аспекти: зб. наук. пр. Київ, 2023. Вип. 2. С. 325–336.

Павленко В.В. Методи проблемного навчання. Нові технології навчання: наук.-пед. зб. Київ, 2014. Вип.81 С. 75–79.

Павленко В.В. Особливості підготовки майбутнього вчителя в Республіці Польща в контексті полікультурного підходу. Проблеми освіти: Збірник наукових праць. Вінниця-Київ. Вип.82. С. 196–203.

Павленко В.В. Проблемні ситуації: поняття і типи. Нові технології навчання: збірник наукових праць. Київ, 2014. Вип.83. С. 196–202.

Панченко Л. Ф. Теоретико-методологічні засади розвитку інформаційно-освітнього середовища університету: дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.10 / Луган. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Луганськ, 2011. 508 с.

Положення про дистанційне навчання : Наказ Міністерства освіти і науки України 25.04.2013 № 466 URL:://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13#Text (дата звернення: 04.04.2025).

Положення про дистанційне навчання : Наказ Міністерства освіти і науки України 25.04.2013 № 466 URL:://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13#Text (дата звернення: 04.04.2025).

Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. Законодавство України : база даних / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1556-18> (дата звернення: 04.04.2025).

Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. Голос України. 2017. 27 верес. (№ 178/179). С.10-22.

Про реалізацію проекту ЄС «Рамкова структура цифрових компетентностей для українських вчителів та інших громадян (dComFra): Наказ Міністерства освіти і науки України від 15.03.2019 р. № 366. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-realizaciyu-proektuyes-ramkova-struktura-cifrovihkompetentnostej-dlya-ukrayinskih-vchiteliv-tainshih-gromadyan-dcomfra>.

Робота з мультимедійною дошкою: навч. посіб. / Упоряд. В. Лапінський. Київ, 2008. 112 с.

Світовий досвід організації та розвитку університетської системи дистанційного навчання / укладачі Кулага І.В. , Ільницький Д.О. та ін. Київ, 2013. URL: [https://kneu.edu.ua/userfiles/education2_0/13-4713_verstka\(1\).pdf](https://kneu.edu.ua/userfiles/education2_0/13-4713_verstka(1).pdf)

Світовий досвід організації та розвитку університетської системи дистанційного навчання / укладачі Кулага І.В. , Ільницький Д.О. та ін. Київ, 2013. URL: [https://kneu.edu.ua/userfiles/education2_0/13-4713_verstka\(1\).pdf](https://kneu.edu.ua/userfiles/education2_0/13-4713_verstka(1).pdf)

Соколюк О. Генеза поняття «інформаційно-освітнє середовище» – сучасний погляд. Серія: Педагогічні науки: зб. наук. пр. / Національна академія Державної прикордонної служби України. 2016. №5. С. 260–267.

Сороко Н. В. Розвиток інформаційно-комунікаційної компетентності вчителів філологічної спеціальності в умовах комп'ютерно орієнтованого середовища: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.10 / Ін-т інформ. технологій і засобів навчання НАПН України. Київ, 2012. 23 с.

Стащенко В. Використання технології дистанційного навчання у школі. Інформатика та інформаційні технології в начальних закладах. 2007. №6. С. 58–60.

Стефаненко П. В. Теоретичні і методичні засади дистанційного навчання у вищій школі: дис. ... доктора пед. наук. Київ, 2002. 492 с.

Стрільчук Л. Швидке полегшення, тривалий ефект: новий підхід до управління стресом. Медична газета «Здоров'я України 21 сторіччя». 2024. № 1–2 (562–563). С. 35.

Сухомлинська О.В. Духовно-моральне виховання молоді: загальні тенденції й індивідуальний пошук. Київ : Добро, 2006. 42 с.

Теорія та практика змішаного навчання: монографія / В.М. Кухаренко, С.М. Березенська, К.Л. Бугайчук, Н.Ю. Олійник, Т.О. Олійник, О.В. Рибалко, Н.Г. Сиротенко, А.Л. Столяревська; за ред. В.М. Кухаренка. Харків: «Міськдрук», НТУ «ХПІ», 2016. 284 с.

Тертична Н.А., Козьяк А.В. Сучасні виклики дистанційної освіти: можливості та загрози. Молодий вчений. Педагогічні науки, 2021. №7 (95). С.26-33 DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-7-95-8>

Ткаченко Л., Хмельницька О. Особливості впровадження дистанційного навчання в освітній процес закладу вищої освіти. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2021, №75. Т. 3. С. 91–96. DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2021.75-3.18>

Тютюнник О., Крупський Я. Дистанційне навчання математики в сучасних умовах пандемії із використанням навчального середовища JETIQ. Молодь і ринок 2021. №5-6 (191-192). С.62-66.

Цимбал-Слатвінська С. В. Проектування інформаційно-освітнього середовища закладу вищої освіти. Педагогічний часопис Волині. 2019. № 3. С. 64–72.

Чусова О. М., Ваколя З. М., Чейпеш І. В. Педагогічні основи дистанційного навчання. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. 2021. Випуск 80, Т.2 DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2021.80.2.34>

Шевців З. М. Основи інклюзивної педагогіки: підручник. Львів : «Новий світ – 2000», 2019. 264 с.

Шишкіна М. П. Теоретико-методичні засади формування і розвитку хмаро орієнтованого освітньо-наукового середовища вищого навчального закладу: дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.10 / Ін-т інформ. технологій і засобів навчання НАПН України. Київ, 2016. 440 с.

- Ahadzhanov-Honsales, K. (2023). Evolution of the distance learning subsystem of agricultural universities in the conditions of military state. *European Science*, 2(sge17-02), 96–103. <https://doi.org/10.30890/2709-2313.2023-17-02-025>
- Bandura, A. (1977). *Social learning theory*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Belshaw D. *The Essential elements of digital literacies*, 2011. URL: <http://digitalliteraci.es/>
- Cywińska, M. (2012). Developing students' motivation to learn , “*Studia Edukacyjne*”, 20.
- Darling, R.B. (2019). *Disability and Identity: Negotiating Self in a Changing Society*. Lynne Rienner Publisher, USA.
- Dougiamas, M. Interpretive analysis of an unternet-based course constructed using a new courseware tool called MOODLE. *Proceeding of the Higher Education Research and Development Society of Australasia (HERDSA) 2002 Conference*, Perth, Western Australia URL: <https://dougiamas.com/archives/herdsa2002/>
- Ford, M. (1992). *Motivating humans: Goals, emotions, and personal agency beliefs*, Sage, Newbury Park.
- Gurganus, J. (2013). *Maria Montessori: An Inspiration Through the Ages*. Join World Pulse.
- Hamer, H. (1994). *The Key to Effective Teaching. A Guide for Teachers*, Warsaw.
- Hol Holmberg B. *The Evolution, Principles and Practices of Distance Education*, Vol.II. / B.Holmberg. – Oldenburgh: B/S-Verlag der Carl von Ossietzky Universitat, 2005. – 173 p. mberg B. The sphere of distance-education theory revisited (ERIC Document Reproduction Service No/ ED 386 578), 1995.
- Krakowiak, K.(2017). *Zasady kompleksowego i skoordynowanego wsparcia osób z niepełnosprawnościami we wspólnocie zmierzającej do solidarności i odpowiedzialnego rozwoju* Katedra Pedagogiki Specjalnej Instytut Pedagogiki Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Lublin : Wydawnictwo KUL. 26 s.
- Lauring, J. & Klitmoller, A. (2017). Inclusive Language Use in Multicultural Business Organizations: The effect on Creativity and Performance, *International Journal of Business Communication*, V. 54, 3, p. 306–324.
- Łuniewska, J. R. (2019). *Edukacja włączającaa pomoc psychologiczno-pedagogiczna*. Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa. 13 s.
- Maslow, A. H. (1950). Self-actualizing people: A study of psychological health. In W. Wolff (Ed.), *Personality Symposia: Symposium 1 on Values* (pp. 11–34). New York: Grune & Stratton.
- Maslow, A. H. (1970). *Motivation and personality*. New York: Harper & Row.
- Peters O. Theoretical aspects of correspondence instruction’, in O. Mackenzie and E.L. Christinsen (eds) *The Changing World of Correspondence Study*, University Park, Pa. and London: Pennsylvania State University. 1971. P. 19–34. Режим доступа: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED041214.pdf>
- Polet, J. (2024). *The Teacher as Prophet: John Dewey’s Liberating Education* <https://www.acton.org/religion-liberty/volume-34-number-2/teacher-prophet-john-deweys-liberating->

education?utm_term=john%20dewey&utm_campaign=&utm_source=adwords&utm_medium=ppc&hsa_acc=9098040689&hsa_cam=21317244178&hsa_grp=161091162165&hsa_ad=700330531844&hsa_src=g&hsa_tgt=kwd-11147706&hsa_kw=john%20dewey&hsa_mt=b&hsa_net=adwords&hsa_ver=3&gad_source=1&gclid=Cj0KCQjwhYS_BhD2ARIsAJTMMQYhmKgpsw0Dfj_07lr3dCrs3i0FNeiZTZC-TEVbGtwCoGC9JdIUtKkaAoaMEALw_wcB

Qvortrup, A., & Qvortrup, L. (2017). Inclusion: Dimensions of inclusion in education. *International Journal of Inclusive Education*, 22(7), 803–817. <https://doi.org/10.1080/13603116.2017.1412506>

Rogers, C. (1980). *A way of being*. Boston, MA: Houghton Mifflin.

Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*, ed. James V. Wertsch. Cambridge: Harvard University Press.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ

Бахмутова Лариса Миколаївна, доктор філософії у галузі психології, провідний науковий співробітник лабораторії вікової психофізіології Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. *Розділ 7.*

Ковальчук Валентина Антонівна, доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри професійно-педагогічної, спеціальної освіти, андрагогіки та управління Житомирського державного університету імені Івана Франка. *Розділ 6.*

Мірошниченко Олена Анатоліївна, доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри професійно-педагогічної, спеціальної освіти, андрагогіки та управління Житомирського державного університету імені Івана Франка. *Розділ 7.*

Павленко Віта Віталіївна, доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри професійно-педагогічної, спеціальної освіти, андрагогіки та управління Житомирського державного університету імені Івана Франка. *Розділ 5.*

Смаїлова Таміла Усеїнівна, асистент кафедри професійно-педагогічної, спеціальної освіти, андрагогіки та управління Житомирського державного університету імені Івана Франка. *Розділ 5.*

Наукове видання

Бахмутова Лариса Миколаївна
Ковальчук Валентина Антонівна
Мірошніченко Олена Анатоліївна
Павленко Віта Віталіївна
Смаїлова Таміла Усеїнівна

**КОМПЕТЕНТІСНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ
ТВОРЧИХ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ У
ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗАСОБАМИ
ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ**

Монографія
Т.2.

Комп'ютерна верстка і набір: О. В. Вознюк

Надруковано з оригінал-макета авторів

Підписано до друку . Формат 60х90/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 14.25. Наклад 300. Зам. 3946

Віддруковано в ПП "Рута"
10014, Україна
М. Житомир, вул. Мала Бердичівська 17 а
тел. (0412) 47-48-24
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 3671 від 14.01.2010
E-mail ruta-bond@ukr.net